Baharlık Kitap Dizisi 33

PSİKANALİZ YAZILARI

psikanaliz ve tarih

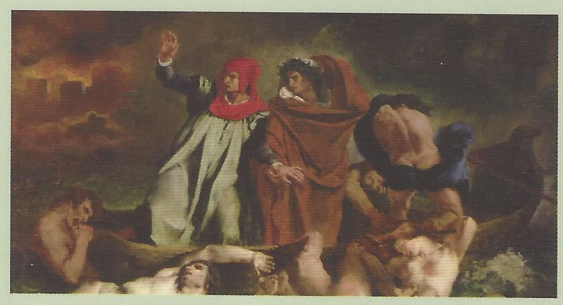

Sonbahar 2016

BAĞLAM

Baharlık Kitap Dizisi 33

PSİKANALİZ YAZILARI

psikanaliz ve tarih
psychoanalysis and history

Sonbahar 2016

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 432
Psikanaliz Yazıları
Baharlık Kitap Dizisi 33
Psikanaliz ve Tarih
Sonbahar 2016

ISBN: 975-6947-36-5 (TK No)
978-605-9911-27-6 (33. Cilt)

Psikanaliz Yazıları
Yayın Yönetmeni: Talat Parman
Yayın Kurulu: Talat Parman, Ayça Gürdal Küey,
Behice Boran, Evrem Tilki
Danışma Kurulu: Talat Parman, Ayça Gürdal Küey, Elda Abrevaya,
Raşit Tükel, Vehbi Keser

Birinci Basım: Aralık 2016
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Kapak Görseli: Eugène Delacroix, *La Barque de Dante*, 1822
Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 22826

BAĞLAM YAYINCILIK Hobyar Mah. Narlıbahçe Sok. No: 9/3 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

sunuş

Psikanalitik sürecin en önemli özelliklerinden biri, analist analizan arasında çok özel ve öznel bir ilişki kurulmasıdır. Bu ilişkinin özelliği ve öznelliği analitik çerçevenin ve analitik tekniğin temel unsurlarından köken alır. Analist ve analizan arasında kurulan bu ilişki aynı zamanda hayli yakındır da. Peki bu özel ve yakın ilişkiye mahrem niteliğini tanıyabilir miyiz?

Mahrem sözcüğü Arapça "haram" yani yasak sözcüğünden gelir. "Başkalarından saklanan, başkalarına söylenmeyen gizli şey" demek olduğu gibi "yakın akraba olduğu için evlenilmesi yasak olan" ve "bir kimsenin sırlarını bilen kişi, sırdaş" anlamlarına da gelir.[1] Bunlar analist analizan ilişkisinin birçok niteliğini de tanımlarlar. Analizan analistine başkalarına söyleyemediği, onlardan sakladığı şeyleri söyler. Ayrıca analist analizan arasında özel bir ilişki kurulması yasaktır ve son olarak analist bir yere kadar ki bunu ileride tartışacağız, analizanın sırdaşı olur. Öte yandan bu sözcüğün Batı dillerindeki karşılığı olan intimité/intimacy, Latince *intimus*'dan gelir ve bu *interior* "iç" sözcüğünün dilbilimsel anlamda üstünlük bildiren biçimidir, yani "en iç" demektir.[2,3] Bir insanın en derininde, en içinde olana gönderme yapar. Aynı zamanda yakın, özel, kişisel, özden anlamlarına da gelir.

İnsanlar arası ilişkilerin mahremiyet boyutu üzerinde en çok sosyologlar, antropologlar ve özellikle seksologlar durmuşlardır. Bu elbette şaşırtıcı değildir. İtalyan psikiyatr ve seksolog Willy Pasini *Mahremiyete Övgü* (*Eloge de l'intimité*)[4] başlıklı kitabında, mahremiyet konusun-

[1] *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1983; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2006.

[2] *Le Petit Robert*, Paris, 1989.

[3] F. Gaffiot, *Dictionnaire Latin Français*, Hachette, Paris, 1989.

[4] W. Pasini [1991] *Eloge de l'intimité*, Fr çev. M-F. Brouillet, Payot, Paris, 1996.

daki görüşlerin kapsamlı bir değerlendirmesini yapar. Kimileri tarafından bir zayıflık olarak değerlendirildiğini, kimilerince ise bir ayrıcalık olarak görüldüğünü belirtir. Ona göre tüm bu tartışmalara karşın ortak görüş, mahremiyetin çeşitleri olduğu ve bunların kimi kez birbirine zıt durumları ortaya çıkarabildiğidir. Sözcüğün Arapça karşılığının yasak ve gizli anlamlarına gelmesi, en azından bu sözcüğü kullananlar için bu zıtlıkları şaşırtıcı olmaktan çıkarır.

Analiz seansında analizan çok özel, gizli ve elbette çok önemli bulduğu ruhsal süreçlerini yani anılarını, düşlerini, düşlemlerini, duygularını ve düşüncelerini analistiyle paylaşır. Bu şüphesiz mahrem bir deneyimdir. Ancak bundan yola çıkarak analist analizan ilişkisinin mahrem bir ilişki olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu soruya Pasini'nin Schaefer ve Olson'un çalışmalarından yola çıkarak yaptığı ayırıma başvurarak yanıt verebiliriz.

Pasini, bu iki yazarın mahrem deneyim ile mahrem ilişki arasında bir ayırım yaptıklarını belirtir. Mahrem deneyim belirli bir yerde, belirli bir süre içinde gerçekleşir. Pasini burada mahrem deneyimler için psikanalistlerin hemfikir olacakları bir niteliğe dikkat çeker. Mahrem deneyimde kişisel düşlemler dış gerçekliği değiştirmeyi amaçlayabilirler. Psikanalistlerin aktarım ve karşı aktarım dedikleri yani psikanalitik sürecin temel unsuru analizanın ve elbette analistin bilinçli ve bilinçdışı düşlemlerinden kaynak alır. Pasini'ye göre yer ve zaman ki mahrem deneyimde bunlar kısıtlıdır, bu düşlemlerin gerçekleşmesini engeller. Oysa mahrem ilişki tam tersine belli bir yere bağlı değildir, her yerde olabilir ve zaman da tarafların arzu ettikleri gibi değişken olarak kullanılır. Böylece mahrem deneyimin düşlemleri dış gerçeklikte kendilerine yer bulurlar, onu değiştirirler ve mahrem deneyim, mahrem bir ilişkiye dönüşür.

Psikanalitik çerçeve seansın süresinin ve seans sıklığının önceden belirlenmesini sağlar. Analist ve analizan yalnızca analiz seanslarının gerçekleştiği yerde, analiz odasında görüşürler. Analist ve analizan analitik süreç boyunca analiz odasının dışında başka bir mekânda bir ilişki kurmazlar. Öte yandan seansların süresi ve sıklığı da önceden belirlenmiştir ve seanslar bu zamanların dışında başka bir zamana taşmazlar. Öyleyse analist analizanın seans sırasında yaşadıkları mahrem bir deneyim oluşturabilir ama bu yukarıdaki nedenlerle mahrem bir

ilişkiye dönemez. Oysa tersine psikanalitik çerçevenin ihlal edilmesi yani yer ve zaman konusundaki kuralların çiğnenmesi analist analizan arasında mahrem bir ilişkinin oluşmasına yol açar. Bu da elbette etik bir kural dışılığın ortaya çıktığını gösterir. Öyleyse bir kez daha psikanalitik çerçevenin önemini, analist analizan arasındaki mahrem deneyimin mahrem ilişkiye dönmesini engellemesi açısından görmüş oluyoruz.

Yineleyelim, psikanalitik ilişki mahrem bir deneyimdir ama mahrem bir ilişkiye dönüşmesi en önemli risklerden biridir. Bu riskin önlenmesinde çerçevenin her iki taraf için de geçerli olan yer ve zaman kuralları dışında bir başka unsur daha vardır. Psikanalitik süreç sırasında analist ve analizan arasında geçenler, analizanın söyledikleri, analistin kendi yorumları veya ortaya çıkan tüm durumlar, çerçevedeki aksamalar ve değişiklikler vb. diğer bir deyişle "analitik olay"ın[5] her unsuru analist tarafından bir başkasına **anlatılabilir** olmalıdır. Elbette analizanın özel yaşamına ait sırların, kimliğini ele verecek unsurların ifşa edilmesi değildir söz konusu olan. Psikanalistler de doktorlar, avukatlar, bankacılar gibi ve belki de onlardan daha çok meslek sırrı ile yükümlüdürler. Ancak burada söz konusu olan analistin, seansta analizanıyla arasında geçenleri ve benim "analitik olay" olarak adlandırdığım her unsuru bir üçüncüyle yani bir meslektaşıyla paylaşabilmesi olasılığını düşünebilmesidir. Elbette her analist her analizanıyla her seansta olanları bir meslektaşına anlatmak zorunda değildir; zaten bu pratik nedenlerle olanaksızdır da. Ancak analist gerektiğinde bunun söz konusu olacağını bilmelidir. Zaten psikanalistler süpervizyonlar, olgu tartışmaları ve olgu sunumları gibi deneyimlerle bu duruma hayli alışıktırlar. Bu paylaşımlarda, elbette analizanın kimliği saklı tutularak, analiz seansında olanların tümü, yani analitik olay, her yönüyle anlatılabilmelidir. Böyle bir sunumda bir analistin bazı konularda "bunlar analizanımla aramızda geçen özel şeyler, bunlardan söz edemem" demesi işte yukarıda değindiğim mahrem deneyimin mahrem bir ilişkiye dönmüş olduğunu ve etik bir kuralın çiğnenmiş olduğunu gösterir.

---

[5] Analiz seansı sırasında tüm olup bitenleri "analitik olay" (événement analytique) olarak tanımlamayı öneriyorum. Bu önerinin gerekçesi başlı başına bir yazı konusu olmayı hak etmektedir.

İşte o nedenle psikanalist, analizanının ancak bir noktaya kadar sırdaşı olabilir. Şüphesiz analitik seansta gerçek anlamda bir üçüncüye, yani bir gözlemciye, bir dinleyiciye yer yoktur. Ancak üçüncü, analist tarafından her şeyin anlatılabilir olması ilkesi nedeniyle bir başka anlamda zaten vardır. Üçüncü, psikanalistin formasyon gördüğü dernek, ait olduğu kurum veya grup, süpervizörleri ve meslektaşlarıdır. Onların varlığı sayesinde analist, gerektiğinde analitik olayın her unsurunu onlara anlatabileceğini bilerek analitik uğraşın mahrem deneyiminin, etik bir kural çiğneme olarak ortaya çıkacak olan bir mahrem ilişkiye dönmesini engeller. Ancak sırdaşlık analist tarafından psikanalitik kurum içinde meslektaşlarıyla paylaşımla belli bir esnekliğe uğramış olsa da, psikanalitik kurumun dışına çıkıldığında kesin halini yeniden kazanır. O nedenle psikanalitik olgu tartışmalarının yapıldığı süpervizyonlar, olgu tartışmaları veya olgu sunumları meslekten olmayanlara kapalı tutulur.

Mahrem gizli, yasak ve sırdaş demektir. Sözcük başka dillerde en içerde olan, en yakın olan anlamına gelmektedir. Psikanalitik süreç, en içerde, en yakın ve en gizli olanın yasakların net olduğu bir ortamda paylaşıldığı, bireysel değil ama kurumsal sırdaşlık niteliğiyle korunan özel ve öznel bir deneyimdir.

***

Psikanaliz Yazıları'nın 34. sayısı 2017 ilkbaharında yayınlanacaktır. Yazı göndermek isteyenlerin psikanalizyazilari@yahoo.com.tr adresine yazmalarını rica ediyoruz.

TALAT PARMAN

İçindekiler / Contents

sunuş | 5
presentation
TALAT PARMAN

önsöz | 11
preface
ALPER ŞAHİN

tanımanın ötesinde: aktif tanıklık ve karşılaşmanın politikası | 17
beyond recognition: active witnessing and the politics of encounter
STEPHEN FROSH ÇEVİREN / TRANSLATED BY BAHAR TANYAŞ

geçmiş ne zaman tarih olur? | 35
when does the past become history?
TALAT PARMAN

katlanılamayanı karşılamak | 43
to encounter the unendurable
BEHİCE BORAN

kardeş katli | 53
murder of the siblings
ALPER ŞAHİN

pepuk: acının ve utancın sesi | 69
pepuk: the voice of pain and shame
SERPİL DOĞAN BARIŞ

"tarihin havını tersine taramak": 'üstlenilmiş' suç ve özdeşleşmeleri anımsamak üzerine bir deneme | 77
"to brush history against the grain": an essay on to remember unconscious ownership of guilt and identifications
İLKER ÖZYILDIRIM

totem ve yas | 97
totem and mourning
ALİ ALGIN KÖŞKDERE

dosya ötesi / other topics

faşizm günlerinde düş ve düşlem | 117
dream and phantasy in the days of fascism
TALAT PARMAN

süpervizyon: vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir alan süpervizyon alanında bir ba˘ yaratmak | 127
supervision: an indispensable and unavoidable space creating a link in the supervisory space
SILVIA RESNIZKY ÇEVİREN / TRANSLATED BY AYŞENUR BAY AYTEKİN, LALE ORHON, EVREM TİLKİ

kardeşlik bağları: analist olmanın ve analistliği sürdürmenin gelişimsel sürecinde psikanalitik bir araç olarak akran destek rubu | 141
fraternal links: peer group support as a psychoanalytic tool in the developmental process of becoming and remaining an analyst
SILVIA RESNIZKY ÇEVİREN / TRANSLATED BY DUYGU COŞKUN

ingilizce özetler | 155
summaries

etkinlik duyuruları | 161
activities

önsöz

İstanbul Psikanaliz Derneği, "Psikanaliz Tarihin İzinde" adını alan ve iki yılda bir düzenlenen sempozyumuyla Tarih biliminin getirdiklerinden yola çıkarak bireysel olduğu kadar toplumsal ruhsallık üzerine de düşünme olanaklarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

"Psikanaliz Tarihin İzinde" toplantılarının ilki 2013 yılında Khora-Kariye Manastırı'nın kilisesi üzerine, Ekümenik Patrikhane ve Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu'nun ve çeşitli üniversitelerden katılan akademisyenlerin katkısıyla yapılmıştır. İki yılda bir yapılan bu etkinliğin ikincisinin başlığı 2015'de, Ermeni Soykırımı'nın yüzüncü yılında "Tarihe katlanmak" olarak belirlenmiştir. Bu dosyada yer alan yazıların Ali Algın Köşkdere'nin "Totem ve Yas" başlıklı yazısı hariç tümü bu etkinlikte yer alan konuşmaların metinleridir.

*

Her şeyin bir tarihi olacağı ifadesi yalnızca insanları ve nesneleri değil, insan yaratısı olan kurumları ve düşünceleri de kapsar. Bu bağlamda Psikanaliz'in kurucusu Sigmund Freud'un tarih ve arkeolojiye olan yakın ilgisi üzerinde durmak gerekir. Freud birçok bağlamda tarihten yararlanır. Antik tiyatrodan Sofokles'in "Üç Tebai Oyunu" üçlemesindeki Kral Oedipus oyunu, kuramında önemli bir yer tutarken, 1937 yılında "Psikanalizde Yapımlar"[1] adlı yazısında arkeoloji ve psikanaliz arasındaki koşutluk üzerinde durur. *Musa ve Tek Tanrıcılık*, *Totem ve Tabu* adlı son dönem yapıtlarında da tarihteki olaylar ve ruhsallık arasında bağları kurar. Diğer yandan histeri sorununu anlamak için çalışırken, kişinin kendi tarihsel zamanını kavramasını ele alır

[1] S. Freud [1937] "Construction in Psychoanalysis", *SE 23*, Vintage, London, 2001, s.257-269.

ve ruhsallığın tarihselliği ile Tarih biliminin zaman anlayışlarının farklılığını ortaya koyar. Bilinçdışının psikanalitik kuramın temel varsayımlarından birisi olmasıyla birlikte zamanın da anlamı, ruhsallığı anlamak bağlamında değişir.

George Makari[2] psikanalizin tarihini ele aldığı yapıtında bu kuramın nasıl çoklu bir temele oturduğunu anlatır. Bu temeller içinde bilim tarihindeki gelişmeler ile disiplinlerarası bakış açılarının etkileri belirgindir. Bunun kanıtları psikanaliz alanında çalışmalar yapan ilk kuşak psikanalistler içinde yer almış kişilerin öğretmenden din adamına, sosyalist parti üyelerinden sosyal çalışmacılara kadar farklı etkinlikler içinde yer almalarıdır. Dolayısıyla psikanaliz yalnızca klinikte kalmamış uygulamalı psikanaliz, toplumsal sorunları anlamada önemli bir açılım da getirmiştir. Freud'un tarihsel olguları ele alırken toplum yaşantısını bu günden yola çıkarak anlamaya çalışması, kişisel ve toplumsal tarih açısından önemli bir koşutluk ve bilimsel bütünlük oluşturur.

Tarih ve psikanaliz arasındaki bu açılımlar önemli bir soruyu gündeme getirir: Psikanaliz ve Tarih bilimleri arasındaki diğer bağlar nelerdir?

Bu noktada Tarih Bilimi açısından tarih nedir ve nasıl oluşur sorusunu belki öncelikle ele almak gerekir. Arnaldo Momigliano[3] çalışmasında dünyanın bu yakasındaki tarih yazıcılığının kökenlerini iki önemli gelenek üzerinden tartışırken, Yunan ve İbrani tarih yazıcılığının temellerini Pers tarih yazıcılığına bağlar. Yunanlılar ve İbraniler, Perslerle olan ilişkilerinde tarih yazımının temellerini kavramışlardır. Bunun nedenleri; Perslerin dönemlerinin en önemli kurumsal devlet yapısına sahip olmasında ve bu yapıyı sürdürebilecek kayıtlara gereksinim duymalarında, yatmaktadır. Momigliano, İbrani tarih yazıcılığının belli bir süre sonra kutsal kitaplarda mistik bir boyutta kaybolmasına karşın, Yunan tarih yazıcılığının Heredot'la birlikte belirginleşen izlenimlerin ve söylentilerin kaleme alınmasının ötesine geçebildiğini vurgular. Thukydides tam da bu noktada Tarih yazıcılığında önemli bir

[2] G. Makari, *Revolution in the Mind*, Harper Collins, New York, 2008.
[3] A. Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.

kişi olarak ortaya çıkmaktadır. "Peloponnesos Savaşı"[4] adlı yapıtında Thukydides, Atina ve Sparta arasındaki savaşları tam olarak betimlemek için tarafsız inceleme ve araştırmalara dayanan bir yöntem izler. Bu anlayış psikanaliz için de önemlidir.

Psikanalist, bireysel ruhsal yaşamın tarihinde yer alan olayları olabildiğince açık bir şekilde anlamayı amaçlar. Onları efsane ve hikâyeleriyle birlikte hakiki yerine oturtmaya çalışır. Elbette ruhsal gerçekliğe ulaşmak için efsaneleri iyi dinler, tıpkı yazıtları ve dinsel metinleri anlamaya çalışan arkeologlar gibi. Freud, bir zihin arkeoloğu olarak pek de anlamlı gelmeyen kişisel bilgilerin derinliklerine inip onlar arasında bağlar oluşmasını sağlayacak bir yöntem icat etmiştir. Yine onun "Psikanalizde Yapım" yazısına dönmek gerekirse, Freud bastırılmış ve unutulmuş anı parçalarının güncel ortaya çıkış biçimlerinin psikanalitik süreç içinde anlam bulmasını ve dahası bunların psikanalitik yapılar olarak ruhsal yaşantı içinde bir hikâyeye dönüşmesini sağlamayı amaçlar. Bunu bir arkeoloğun anlamsız gibi görülen parçaları birleştirerek eksik kalanı da kurgulayarak bütünlük içinde eski yapıtı yeniden yapmasına benzetir. Dolayısıyla ruhsal yaşam bölünmüşlük ve parçalanmışlıktan kurtularak kendine anlamalar yaratabilir hale gelir.

Doğan Özlem, Batı dillerinde tarih kelimesinin karşılığı olan "historia"nın antik Yunancadaki istorein yükleminden türediğini belirtir. [5] Bu sözcük "bildirme" anlamına gelir. Dolayısıyla tarih ve psikanaliz geçmişten gelenleri bildirir, söze ve yazıya döker. Ancak Freud'un belirttiği gibi bu anlatımlar üst üste geçmiş tarihsel katmanların zamansal karışmış hallerini barındırdığından tam olarak anlaşılmaları ve ayrıştırılmaları zordur. Çünkü bilinçdışı, bu karmaşık anıların tasarımlarının bulunduğu bir yer olarak her türlü düzen ve zamansallıktan uzaktır. Bu anlamda Michel de Certeau[6] Psikanaliz ve Tarih bilimlerindeki zaman kavrayışının farkını dile getirir. Tarih biliminde zaman doğrusal olarak ilerlerken Psikanaliz için zaman olayların birbirleri ile olan bağlarını içeren örüntüler halinde anlaşılır. Dolayısıyla zaman bir dokuma şeklini

[4] Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976.
[5] D. Özlem, *Tarih Felsefesi*, *Notos*, İstanbul, 2012.
[6] M. de Certeau, *Tarih ve Psikanaliz*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

alır; geçmiş ve şimdi birbirlerinin iç içe geçmiş halleriyle anıların bir anlamsal bütünlük, bir dokuma deseni kazanmasını sağlar. Aslında benzer bir şekilde Walter Burkert,[7] Yunan tarihinin anlaşılmasında arkeolojik kazıların, tarih yazımından çok daha etkili olduğunu belirtirken, Yunan uygarlığının diğer uygarlıklarla olan ilişkilerini zanaatlar üzerinden ele alır. Böylece yer ve zaman farklılıkları, uygarlıklar örüntüsünün anlamlı bir bütünlük oluşturmasını sağlarlar. Yunan kültürü diğer kültürlerle zaman içinde oluşturduğu ilişki örüntüleriyle birlikte kültürel bir doku/dokuma ortaya koymuştur. Dolayısıyla Psikanaliz ve Tarih uygulamaları kişinin ve toplumun yalnızca kronolojik birer varlık olmadığını bütün bu karmaşıklığı, bilimsel olarak ele alarak açıklarlar.

*

Dosyanın ilk yazısında Stephen Frosh, tarihsel olayları kavramada yadsıma konusunu ele alırken bunun toplumların güncelini nasıl da ipotek altında aldığının üzerinde durur. Bu çıkmazda, üçüncü olanın tanıklığının toplumun ruhsal yapısını dönüştürücü etkisine değinen Frosh, üçüncü ve tanık olmanın zorlukları ve olanakları üzerine tartışır.

Bu bağlamda, Talat Parman dosyadaki yazısında zamansallığı ele alırken, Winnicott'dan yola çıkar ve bebeklikteki dağılma korkusundan kaynaklanan temel çaresizliğin, zamanı anlatılamaz, mirası sahiplenilemez hale getirdiğini vurgular. Böylece şimdinin toplumsal bölünme parçalanma korkusunu, sahiplenilemeyen ve korkutucu görünen geçmiş çaresizlik ve dağılma korkusunun bir türevi olarak ele alır.

Serpil Doğan ise yazısında psikanalitik çerçevenin kişinin acılarını ele alabilmek için kapsayıcı bir alan yarattığının altını çizerken, toplumsal belleğin de yazılı, sözlü, plastik yapıtlarıyla geçmişin olaylarının yeniden, yeniden diğer kuşaklara aktardığını belirtir. Ancak Doğan'a göre, bellekte yer alan bu olayların açıkça ifade edilebileceği kapsayıcı alanın eksikliği, diğer kuşakların travmatik yaşantıları işlenmemiş bir şekilde devralmasına neden olur.

Dosyadaki yazısında, İlker Özyıldırım toplumsal hafızayı ele alırken, çalışmasında olumsuz anıtlardan bahseder. Bu anıtlar aslında geçmişten

[7] W. Burkert, *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2012.

kalan istenmeyen ancak yok da edilemeyen yapıtlardır. Bir yandan geçmişi anlatırlar diğer yandan da yok sayılırlar. Öyle ki bu durum, toplumun belleğinde bir kırılma noktası olarak varlığını sürdürürken geçmiş şimdiyi yapılandırır gibidir. Ancak, İlhan Tekeli[8] geçmişi bugünü açıklamak için kullanan tarih anlayışının yerine bugünü anlamaktan yola çıkarak geçmişi açıklayan bir tarih yaklaşımını önerir. Bu üzerinde durulması gereken bir konudur, çünkü psikanaliz tam da şimdi olandan yani aktarımdan yola çıkarak hastanın geçmişinin örüntülerini anlayabilmesini ve ona bir düzen verebilmesini sağlamayı amaçlar. Behice Boran da dosya yazısında kuşaklararası iletim üzerinde dururken, bu iletimin psikanalitik ortama gelişini söz konusu eder. İletilen, aktarım ve karşı aktarım bağlamında ele alınma, kapsanabilme dolayısıyla da düşünülebilme olanaklarına kavuşur. Boran, ancak bu, analistin analizanın aktarımı karşısında kendi karşı aktarımını iyi anlayabilmesi ile mümkündür der.

Tarih ve psikanaliz arasında bağlar kurulduğuna göre, ortaya önemli bir soru çıkmaktadır. Uygulamalı psikanaliz alanı olarak tarihteki olayları ve yapıtları nasıl anlayabiliriz? Doğaldır ki bu anlama çalışması için tam da günümüz sorunlarından yola çıkmak gerekir. Psikanaliz kuramının yöntemleri ile tarihsel olay ve eserler insanı ve dönüşümünü anlamak için kullanılabilir. Alper Şahin bu dosyaya katkısında kuşaklararası travmatik yaşantıyı, travmaya neden olanın ruhsallığı açısından ele alır. Travmaya neden olanların kendi ruhsal dinamiklerini travmayı inkâr nedeniyle ele alamadıklarını, bunun da ruhsal yaşantılarında patolojilerin ortaya çıkmasına yol açtığını vurgular.

Arkeolojik bulgular tarih yazımı kadar tarih yazımı öncesi dönemleri anlayabilmek için de çok önem taşırlar. Dosyanın son yazısında Ali Algın Köşkdere, yazılı tarih öncesine giderek Toplumsal yas tutabilmenin dinamiklerini Göbekli Tepe'de bulunan arkeolojik yapıtlardan yola çıkarak ele alır. Tam da Freud'un üzerinde durduğu şekli ile arkeolojik buluntuların anlamları üzerinden bir yapılandırma çalışması yapan Köşkdere bu tarihi kalıntıların anlamalarını ruhsal yaşantı çerçevesinde bir anlama kavuşturur.

[8] İ. Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Sonuç olarak bu dosyada yer alan yazılar, temelde iki önemli konu üzerinde toplumsal travma olarak soykırımı ele alırlar. Bunlar kuşaklararası iletim ve zaman, Psikanaliz ve Tarih bilimlerinin temel çalışma boyutlarını oluşturur.

Geçmiş, ruhsal bütünleşme ve anlam kazandırma amacıyla hakikatlere bağlı kalınarak yeniden ele alınmaktadır.

ALPER ŞAHİN

tanımanın ötesinde: aktif tanıklık ve karşılaşmanın politikası*,**

STEPHEN FROSH*

ÇEVİREN: BAHAR TANYAŞ

Bu yazı, şiddet içermeyen bir direnişin imkânlılığı ve zorlukları üzerine düşünmeyi ve kapsamlı bir değerlendirme yapmayı amaçlayan, üzerine İsrail-Filistin çatışmasının gölgesi düşmüş bir denemedir. Metnin hazırlanmasını, yazıldığı dönemde İsrail'in Gazze'ye yönelik yeni bir saldırısıyla alevlenen şiddet ve bunun, yalnızca İsrail ve Filistin'de değil, tüm dünyada yarattığı kızgınlık teşvik etmiştir. Bu kızgınlık karşısında sessizliğe gömülmek ve en iyisinin uzaklaşmak olduğuna hükmetmek kolaydır. Buna verecek bir cevabım gerçekten yok: "Bilmemeyi tercih ederim", olanları görebilmeleri gereken bazıları tarafından kullanılan etkili bir inkâr biçimidir. Bu inkâr durumu, huzur bozucu şeylerin olduğunu, hatta bunların yeniden

* Bu yazının önceki versiyonlarına birçok kişinin katkısı olmuştur. Özellikle Brian Klug, Leticia Sabsay, Lynne Segal ve Ruth Sheldon'a teşekkür ederim.

** S. Frosh, "Beyond the recognition, the politics of encounter", *Psychoanalysis, Culture and Society, 20,* Palgrave McMillan. İngiltere, 2015, s.379-394.

*** Londra Üniversitesi Birkbeck College Psikososyal Çalışmalar Bölümü'nde Psikoloji Profesörü ve Birkbeck Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün eş direktörüdür. Uzun yıllar Tavistock Klinik'te klinisyen olarak çalışmıştır. Çalışma alanları arasında psikanaliz, psikososyal /nitel araştırma yöntemleri, ilişkisel etik, sosyal kimlikler ve ırkçılık yer almaktadır. Çok sayıda yayını bulunan Prof. Frosh'un son yıllarda yayınlanan kitapları *Hauntings: Psychoanalysis and Ghostly Transmissions, Feelings; Psychoanalysis Outside the Clinic ve Hate and the Jewish Science: Anti-Semitism, Nazism and Psychoanalysis*'dir. Ayrıca görece daha önceki eserlerinden *For and Against Psychoanalysis* gerek psikoloji gerekse psikanalitik çevrelerde ilgiyle karşılanmıştır.

anlamlandırılışını kabul etmeyi tamamen reddetmez (Cohen'in (2001) tipolojisindeki dolaysız [*literal*] ve yorumlayıcı [*interpretive*] inkâr),* ancak kafa karışıklığı ve boyun eğiyor olmanın sonucunda bilinçli bir yüz çevirmeyi içerir. Bilmemeyi tercih ederim. Burada iyiye yoran bir hüsnükuruntu [wishfulness] da var: Belki de ben görmezsem ortadan kaybolacak. Bu bağlamda, olayları anlamlandırabilmek için kurama başvurma şeklindeki benim *profesyonel* tepkim, belirsiz bir hamledir. Kuram inkâr sürecine katkıda bulunabilir; olaylar ve yatırımlar bizi tepe taklak edecek kadar tehdit ettiğinde ve kavganın dışından kalmak mümkün olmadığında, kuram, daha fazla uzaklaşmanın bir aracı ve kontrolü yeniden kazanmanın bir yolu olabilir. Diğer taraftan, doğru türde bir kuram -bizi şiddet içindeki pozisyonumuzla yüzleşmeye zorlayan bir kuram- ilişkilenmenin ve yüzümüzü şeyin kendisine çevirmenin bir yolu olabilir. Bu makale, 'yüzünü geri çevirmeye' hizmet eden türde eleştirel kuramları kullanma çabasındadır ve her ne kadar cezbedici olan geri çekilmek olabilirse de, şiddete karşı mücadelede yer almanın tanıklar için zaruri olduğu fikrine dayanır. Ancak tehlike hâlâ geçmiş değildir: bizi bilen ve anlamlandıran olarak konumlandıran kuram, bu haliyle, potansiyel olarak savunmacı bir ruhsal ve politik stratejidir. Deneyip görmemiz gerekecek.

Birazdan yapacağım tartışmayı çerçeveleyen dört hususun -psikososyal bir yaklaşıma yoğunlaşırken gözden kaçması ihtimaline karşı- akılda tutulması gerekiyor. Birincisi, şiddet, istenmeden üretilen ya da kaçınılması mümkün olmayan bir şey değildir: Her zaman başka bir seçim vardır ve şiddetin doğru bir seçim (Nazizmle savaşmak yaygın bir örnektir) olup olmadığı etik olduğu kadar politik de bir meseledir. İkincisi, şartlar herkes için aynı değildir ve güçler arası dengesizlik önem arz eder: Örneğin, Filistin ve İsrail'in kayıpları arasındaki mutlak dengesizlik skandal boyutundadır. Üçüncüsü, şiddetin farklı türleri vardır ve bunlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hem şiddeti anlamak hem de şiddete karşı mücadele etmek için kritiktir. Şiddet gerçeğini tanıma, şiddet eylemlerinin tümünün aynı nedenlerden kaynaklanmadığını ve aynı sonuçları doğurmadığını görmek anlamına da gelir. Ve dördüncü olarak, bu sunum, bir yandan şiddete direnme sorusuna odaklanırken,

* Metin boyunca kullanılan tüm köşeli parantezler çevirmenin eklemeleridir. (ç.n.)

diğer yandan "üçüncü"nün - tanığın - haksızlığın tanınmasında ve bunun düzeltilmesindeki rolü ve önemi üzerinde duracaktır.

Tanıma [Recognition]

Tanıma, güncel yazında popüler bir kavramdır ve bu tür kavramların birçoğunda olduğu gibi birden fazla anlamda kullanılmaktadır. Yukarıda "haksızlığın tanınması" anlamındaki tanıma, "ne olduğunun gerçeğiyle yüzleşmek" gibi bir şeyi ifade etmektedir. Jessica Benjamin (2004) ve Judith Butler (2005) gibi yazarların bu kavramı, 'psikososyal' bir kayıt olarak tanımlanabilecek şekilde kullanmaları ise bundan kısmen farklılaşmaktadır; ancak biraz sonra göreceğimiz gibi, etik bir gereklilik olarak hakikatin peşine düşülmesi hususu müşterektir. Benjamin ve Butler'ın modelleri de birbirinden farklıdır ve bu farklar hem kendileri (örn. Butler, 2000) hem de ben (Frosh, 2010, 2011) ve başka yazarlar tarafından ele alınmıştır. Diğer taraftan ortak noktaları da bulunmaktadır. Bunlardan biri her ikisinin de seküler Yahudi perspektifinden çıkışla, kişinin, baskıcı eylemler içinde doğrudan yer almasa da sorumluluğu olduğunu kabul eden politik bir duruşu benimsemeleridir. Benjamin'in diliyle söyleyecek olursak, bu, devreye giren *tanığın* aktif olarak katılımını -ki tanık taraf tutmaya çağrılmaktadır- etik zorunluluk olarak gören bir anlayışı benimsemektir. Daha basit bir dille açıklarsak, tanık olan kişi [bystander] kurbanın acısını çektiği asıl yaraya yol açmamıştır, ancak adaletsizliği ve yaşanan acıyı teslim eden aktif bir tanıklık tutumu almayı başaramaz ise, bu yapılan zulme bulaşmış olacaktır. Bu durum, tanığın başlangıçtaki zulme de çoktan bulaşmış olması halinde, daha da güçlü bir şekilde geçerlidir; örneğin yaşananlardan çıkar sağlamak ya da (sömürgecilik örneğinde olduğu gibi) ezenle işbirliği ya da ortaklık yapmak gibi. Benjamin'in burada (tanığı "ahlâklı üçüncü" [moral third] diye adlandırarak) üçgen kuran bir yapı kullanması önemlidir. Tıpkı üçgenin üçüncü noktasının geometrik yapıyı bir arada tutabilmek için zorunlu olması gibi, tanık da "fail-kurban" ve "ezen-ezilen" ilişkisine kaçınılmaz olarak dâhil olacaktır. Eğer tanık sadece orada otururbut, hiçbir şey olmaz; eğer tanık konumunu değiştirirse, yani üçüncü nokta hareket ederse, üçgen tamamen şekil değiştirecektir. Bu, devletler de dâhil, herhangi bir tanık için geçerlidir.

Burada tanıma, yaşanan durum karşısında ondan uzaklaşmak için değil ona yönelmek için harekete geçmektir. Bu aynı zamanda kabul etmeye yönelmek, vermiş olabileceğimiz bir zararın ya da verilen zarara bulaşmış olabileceğimizin sorumluluğunu almaktır. Bu çalışmada, tanık tarafından ikame edilemeyebilecek olan, ötekinin öznelliğinin aktif olarak tanınmasına dayanan Benjamin'in (2004) "özne-özne" olarak ifade ettiği konuma güçlü bir iteleme vardır; yani eninde sonunda, ilişkinin iki tarafı birbirlerini bütünüyle görmek zorundadır. Bununla birlikte, ahlâklı üçüncü tanımından anlayacağımız üzere, kimse durumdan kendini sıyırabilmiş değildir; üçüncü kişi, topluluk, kurum ya da ülke sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Benjamin'in yaklaşımı, diğer bazı ilişkisel çalışmalara kıyasla çok daha açık bir şekilde, olguyu iki-kişi psikolojisine indirmez; birincil ilişkinin dışında her zaman ilişkiyi yerli yerinde tutmak için temel olan başka bir şey vardır. Bu anlayışa getirilebilecek eleştiri; üçüncünün yapıdaki konumuna tam olarak açıklık kazandırılmaması ve politikadan psikolojiye kayışın, özne-öteki ya da özne-özne bilinçliliğinin diliyle kendini ifade eden tüm yaklaşımlarda bulunan bir tehlike olmasıdır. Ancak yine de Benjamin'in yaklaşımında, üçüncünün failliği [agency] vardır, üçüncü bir fantezi değildir, ve belki de yeni bir şeyin cereyan etmesinin olası bir kaynağı olarak öteki iki unsur tarafından yatırım da yapılmaktadır. Yeri gelmişken, tanıklık eden üçüncünün faaliyetlerini engellemek için, özellikle ezen-ezilen ilişkisindeki ezen tarafından sıklıkla harcanan yoğun çabanın altındaki bir neden, onun bu açığa çıkmamış dönüştürücü gücü olabilir.

Judith Butler'ın Çalışmalarında Şiddetsizliğe (Nonviolence) Dair Şiddetli Oluşumlar*

Judith Butler'ın şiddet, kırılganlık [precarity] ve etik üzerine yazıları, şiddetsizlik koşulları yönünde güç oluşturan önemli ve tutarlı bir fikirler dizisi öne sürmektedir. Butler, bir yandan şiddete karşı mücadelenin ne noktaya ulaşabileceğine dair ütopik bir perspektif- belki bir umut

* "Butler'ın eserlerinin Türkçe çevirilerinde "Nonviolence" kavramı "şiddetsizlik" olarak kullanılmıştır. Bu metin içerisinde akışın gerektirdiği şekilde, sözcüğün Türkçe karşılığı için şiddetsizlik, şiddetsizlik hali ve şiddet içermeyen ifadeleri kullanılmıştır. (ç.n.)

ışığı- sunarken, diğer yandan politik eylem dünyasının içine köklenmiş, zorlu ve duygularıyla hareket etmeyen bir şeyi uyandırmaktadır. Butler'ın şiddetsizlik haline dair analizinin arka planını, "Bütünüyle olmasa bile kısmen şiddet aracılığıyla biçimleniyoruz"* (2009, s.167) şeklindeki gözlemi oluşturmaktadır. Toplumun normatif şiddetinin üzerimizdeki işleyiş biçimi, 'irademiz dışında dayatılan toplumsal cinsiyet ya da toplumsal kategoriler' (s.167) üzerindendir. Bu normatif şiddet, gücün dikte ettikleri doğrultusunda bizi inşa etmeye dair ısrarın tekrarlandığı bağlamda öznelleşir. Ancak bu normatif inşanın kendisi, bizi, içinde yapılandırıldığımız normları tekrar etmeye mahkûm etmez; aynı şeyi farklı bir dille söylersek, bize, şiddet içermeyen bir karşılık verme olasılığını sunan ve bizi buna teşvik eden, bize bunu biçimlendirten şiddettin ta kendisidir. Daha sade bir ifadeyle, "onarıcı metinler" [*reparative scripts*] (Byng Hall, 1996) ortaya koyabilmek için, deneyimlerimizden, bize yapılanı tekrar etmemeyi, aksine ona meydan okumayı öğrenmeliyiz. Butler, *İktidarın Psişik Yaşamı (Psychic Life of Power)*** (1997) adlı eserinin giriş bölümü de dâhil olmak üzere, bu hususun üzerinde sık sık durmuştur. İnsanların kontrollerinde olmayan güçler tarafından yapılandırıldıkları ve dünya ile hâlihazırdaki (hem 'dışsal' hem de 'içsel') bağlantılarının bu güçlerin etkisi altında olduğu fikrini kabul etmek, onların failliğinin [agency] ya da anlama, direnme ve başkaldırma kapasitelerinin olmadığını iddia etmekle aynı şey değildir. Özne güç tarafından ve gücün içinde üretilir; diğer bir deyişle, dünyanın işleyişi içerisinde, kendisi dışında konumlanan sosyal güçler tarafından oluşturulur. Ancak yine de özneler aynı zamanda faildir, bu fail statüsü *onlarla birlikte üretilmiştir* ve onlara gücü ele almak ve onu kullanmak için imkân tanır. Öznelerin failliği, onların gücün dışsal işleyişinden muaf oldukları anlamına da gelmez, ancak onlara öznellik ve imgelemin zenginliğini bahşettiğini düşünmek mümkündür. Yani,

---

* Metinde Butler'ın (2009) *Frames of War* adlı eserinden yapılan alıntılar için, eserin Şeyda Öztürk tarafından yapılmış Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır: J. Butler, *Savaş Tertipleri: Hangi Hayatların Yası Tutulur*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012 (ç.n.).

** J. Butler, *İktidarın Psişik Yaşamı*, "Tâbiyet Üzerine Teoriler", Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Çev. Fatma Tütüncü, 2005. (ç.n.)

özneler güç ile birbirine geçmiştir ve onun yalnızca kandırdıkları ya da itaatkâr ve sadık 'özneleri/tebaası' değillerdir. *

Güce dair bu analiz, hemen hemen aynı şekliyle, Butler (2009) tarafından, on yıl kadar sonra, şiddeti anlamak için kullanılır: "Gerçekten de, kişi şiddet aracılığıyla biçimlendiğinden, kişinin biçimlenişindeki şiddeti tekrar etmeme sorumluluğu daha da acil ve önemli hale gelir" (s.167). Tıpkı bebekliğin en erken ve en derin köklerdeki muhtaçlığı içinde yaralanabilirliğimizi [vulnerability] ve bağımlılığımızı [dependency] kavradığımız gibi, şiddete de oluşumumuzun kendisinde, hayatlarımızın temel derinliklerinde, vâkıf oluruz. Ancak toplumsalın şiddeti yineleyicidir de; öznenin içkin direnme kapasitesinin üstesinden gelebilmek için sürekli tekrarlanmak zorunda olan normlarda ifade bulur.

Doğrudan şiddet sorusuna geri dönersek, Butler (2009, s.172), burada, hepimizin şiddete 'battığını' kabul eder; soru, bununla ne yapacağımız sorusudur? Şöyle yazar:

Şu ikisi arasında ayrım yapmak elzemdir: a) hiddetli ve yaralayıcı davranışa ahlâki meşruiyet bahşederek saldırganlığı [aggression] bir erdeme dönüştüren yaralı ve hiddetli özne ile b) her şeye rağmen kendi sebep olacağı yaralanmaları sınırlamaya uğraşan ve bunu sadece saldırganlıkla birlikte ve saldırganlığa karşı etkin bir mücadele vererek başarabilecek olan yaralı ve hiddetli özne. İlki uyguladığı şiddeti inkâr eden öznenin ahlâklılaştırmasını içerirken ikincisinde öznenin, toplumsal şiddetle olduğu kadar kendi saldırganlığı ile de karşılaşmasının ortasında şiddetsizlik fikriyle ahlâki bir mücadele vermesi gerekir.

Her birimizin tarihçesinde şiddet vardır. Ayrıca, her birimiz, bu şiddetli geçmiş yüzünden, şiddeti tekrarlamaya, ötekini 'katletmeye' davet eden normu eyleme dökmeye meyilliyiz. Bunu meşrulaştırmak, Butler'ın ifadesiyle, 'saldırganlığı erdeme dönüştürmek' üzere bir dolu mekanizmaya da sahibiz: Bu mekanizmalar hem ruhsal hem de toplumsaldır. Şiddeti, 'biz ötekiler tarafından yaralandık, şiddete maruz kaldık

* Yazar 'subjects' ifadesini tırnak içinde kullanmıştır. Bu ifade, Britanya Kraliyeti'nin sömürüsü altında yaşamış ve kraliyete tabi olmuş insanları/halkları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda yazar, 'kraliçenin yönetiminde ancak ona sadık olmayan halklar' anlamına gelebilecek bir ifadeyi, ilişkinin benzerliğine gönderme yaparak, 'güce sadık olmayan özneler'i tanımlamak için kullanmıştır.

ve şimdi karşılık vererek kendimizi savunmaya ihtiyacımız var' diyerek kendi gözümüzde meşru kılabiliriz. Şiddeti, ailemiz ve cemiyetimizin gözünde de meşru kılabiliriz: intikam, onur, kendine saygı, misilleme. Ve toplumumuz ve milletimiz için de meşru kılabiliriz: şimdi zamanı, haklıyız, bunu onlar yaptı, savaşmak zorundayız. Üstelik mesele, bu rasyonalizasyon mekanizmalarının mevcut *ve ulaşılabilir* olmasından ibaret değildir. Bu mekanizmalar, zaman zaman *karşı konulmaz* bir hâl de alırlar: Dünya onların etrafında döner, şiddet caziptir ve [işin] yöntemidir, ahlâki bir erdemdir; onsuz ayaklar altında kalır tatmin olmuş hissedemeyiz. Diğer bir deyişle, bu kuramın büyük bir bölümünün yaslandığı öznelerarası [intersubjective] düzey ile üzerinde konuştuğumuz şiddetin vuku bulduğu toplumsal düzey arasındaki bağlantı, her şiddet düzeyinin diğerini kendi hizmetinde kullanmasıdır. Irksal ve toplumsal cinsiyete bağlı biçimlerde kullanılan tarihsel, sömürgeci ve politik şiddet, öznelerin içine 'battıkları' şiddeti besler ve öznelerin içine battığı şiddet de tarihsel, sömürgeci ve politik şiddeti geliştirenleri desteklemeyi kışkırtır. Peki buna nasıl karşı koyacağız ve Butler'ın 'her şeye rağmen kendi sebep olacağı yaralanmaları sınırlamaya uğraşan [...] yaralı ve hiddetli özne' pozisyonuna nasıl ulaşacağız? Butler'a göre burada söz konusu olan toplumsal ve bireysel şiddete karşı bir savaş vermektir; yani, şiddetsizlik hali, normatif konumla sert bir çekişmeyi içeren son derece aktif bir süreçtir. Eğer şiddete yönelik çekim norm ise, şiddetsizlik hali çok daha zor olan seçenektir, saldırgan bir direnişi gerektirir -ki bu direnişin kendisi de bir 'şiddet' unsuru barındırır. Ancak bu şiddet türü farklıdır; şiddete karşı koyan şiddet burada simetrik değildir; yangını söndürmeye gider, yangına battaniye atan kişinin eylemidir ve o kişinin tüm gücünü kullanır. Yine de battaniye ile yangını, yıkımın şiddeti ile Butler'ın 'ahlâki bir mücadele' [a moral struggle] dediği şeyi nasıl birbirinden ayıracağız?

Eğer hepimiz şiddete battıysak bu durumda en ivedilikle cevap verilmesi gereken soru şudur: Öznenin etik bir özne haline gelmesi nasıl mümkün olacaktır? Üstelik öldürmenin güçlü çekiciliği de ortadayken. Hâlâ zahmetli olsa da artık tanıdık sözcükleri, 'Yüz ve Öteki'nin '(Face and Other) söz dağarcığını kullanırsak, Emmanuel Levinas (1991, s.104) şöyle der:

Öteki'nin Yüzü'nde daima Öteki'nin ölümü vardır ve bu nedenle, bir şekilde, cinayete bir kışkırtma, en uç noktaya gitmeye, ötekini tamamen ihmal etmeye davet eden bir baştan çıkartma vardır. Aynı zamanda (ki paradoks da buradadır) Yüz, 'Öldürmeyeceksin' [Thou Shalt not Kill] emridir. Bu emri daha da kurcalamak mümkündür: Öldürmeyeceksin, Öteki'nin yalnız ölmesine izin veremeyeceğim hakikatidir, bana yapılan bir çağrı gibidir.

Yüz, ki ben yüzü burada ötekinin (diğeri/diğer kişi [not-self], illa tiksinilen/zelil [öteki] olması gerekmiyor) varlığını tanıma olarak alıyorum, kişiyi cinayete kışkırtmaktadır; çünkü kişi ötekine bağımlıdır ve ona ihtiyaç duyar. Aynı zamanda, tam da aynı nedenle, Yüz, yasaklayıcı bir yasa üzerinden bize meydan okur: Bir tereddüt ânı, "bana yapılan çağrıda" bir çatlak, 'Yapmayacaksın" [Thou shalt not], ortaya çıkar. Burası, tanımanın eyleme dönüştüğü yerdir: 'Ötekinin yalnız ölmesine izin veremem'. Levinas düşüncesinin bu unsuru, Butler'ın 2012 yılında yayımlanan 'Ayrılık Yolları' [Parting Ways] adlı eserinde, şiddetsizliğin etiğini formüle etmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Vurguladığı şey, şiddetsizlik halinin barışçıl ya da sükûnetten kaynaklanan bir şey olmadığıdır: Bunun kendisi bir şiddet eylemidir, özneyi zorlamakta, ondan bir karşılık talep etmektedir. Bu, birbiriyle ilişkili en az iki yol üzerinden işler. Birincisi, hâlihazırda belirttiğimiz, ötekinin yaralanabilirliğini-ki bu özneyi sorumluluk almaya çağırır- tanımadır ve aynı zamanda şiddete de bir davettir; hepimizin sahip olduğu bağımlılık hissini, bir dereceye kadar kırıldığımız ve korktuğumuz bir bağımlılığı hatırlatır. Butler (2012, s.56) şöyle der: 'Bu yüzden, ötekinin yüzünde, onun yaralanabilirliğini, hayatının kırılgan, korunmasız ve ölüme tabi olduğunu fark ederiz; ancak aynı zamanda kendi şiddetimizi, ötekinin ölümüne yol açacak kapasiteye sahip olduğumuzu, Öteki'ni yok oluşa maruz bırakabilecek failin kendimiz olabileceğini de görürüz .' Bu, ötekinin kırılganlığının öznenin içinden çekip çıkarttığı şiddettir; niye böyle bir şiddet ortaya çıkmaktadır? Neden, kısmen her birimizin karşılıklı olarak yaralanabilir olmasıdır; bunu, kime ve neye hayatta kalması için yardım etmeye lüzum gördüğümüze ciddi bir şekilde baktığımızda görebiliriz. Bu, hem kırılganlığın hem de şiddetin içinde müşterek temel bir şeyin olduğu anlamına gelir.

İkincisi, Butler'ın üzerinde uzun uzadıya çalıştığı bir husus vardır ve bu hususu, Hannah Arendt'ten yararlanarak 'birlikte yaşama' (cohabitation) şeklinde adlandırdığı olguyla ilişkilendirmiştir. Büyük resme baktığımızda, birlikte yaşama, dünyayı ötekilerle paylaşmaya mecbur olduğumuz zorunlu durumu tarif etmektedir. Butler için, bu, bir türlü bir arada tutulamayan rıza ve çoğulculuk etiğinin temelidir ve aynı zamanda etik öznenin oluşumunun da zorunlu koşuludur. Butler, Arendt'in (1963) 'Eichmann Kudüs'te' (Eichmann in Jerusalem) eserindeki anlatıya odaklanmıştır. Arendt bu anlatıda, Eichmann'ı mahkum eden İsrail yargı sürecine yönelik tüm eleştirilere rağmen, onun ölmeyi hak ettiğini düşünmektedir. Butler, Eichmann'ın dünya üzerinde mülkiyet hakkı olduğu iddiasıyla suçlanmasını merkeze alır. Eichmann varoluşa dair temel bir gerçeği, dünyayı kiminle paylaşacağımızı ve dolayısıyla kimin insan olarak tanımlanacağını seçemeyebileceğimiz gerçeğini reddetmiş, bunu yaparak, bütün ötekileri yok oluşa sürüklemiştir. Hiç şüphe yok ki bu uç bir vakadır; çeşitliliği reddeden öznenin, hem kendi adına hem de buna bulaşmış tüm ötekiler adına, kendisi reddedilmiştir. Butler bunun açıkça, devlet şiddeti ve misilleme mantığı çerçevesinde sorunları olduğunu iddia eder; en nihayet, hukukun varlık nedenlerinden biri - yine bu Butler'in görüşüdür- toplumsal yaşamı, tam da uzlaşılmış ilkelerle ve cezalandırıcı adaletin sonu gelmez kısasa kısas döngüsünün uzağında düzenleyebilmesidir. Bununla birlikte, uç ve olumsuz bir formda da olsa, Eichmann vakası çok açık bir etik ilke ileri sürebilmektedir: kiminle yaşayacağımızı seçemeyiz, ancak bizimle aynı öznelik haklarına ve burada olma yetkisine sahip diğerlerinin varlığına izin vermek zorundayız. Bunu politik talepler takip eder. Butler'ın konumunda, bu talepler özellikle İsrail-Filistin'le ilişkilidir-ki bu durum 'patolojinin' 'normal' halini, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen şiddet ve eziyeti anlamlandırırken 'Yahudi' etiğine başvurmanın yarattığı bariz bir keskinliğe sahiptir. Buradaki temel nokta şudur: birlikte yaşama dair hoşgörü- belki de birlikte yaşamın özellikle davet edilmesi- etik bir özne olmanın, dolayısıyla herhangi bir insan 'kimliği'ne sahip olmanın bir tür post-Levinasçı belirleyicisidir. 'Post'-Levinasçıdır, çünkü Levinas için anahtar öge misafirperverliktir ve misafirperverliğin terminolojisi başkalarıyla paylaşılabilecek bir şeye *sahip olmayı* ima

eder: öteki içeri davet edilir, ona öncelik verilir ya da kendinde ona bir tür hediye olarak sunulabilecek bir şey bulunur. Birlikte yaşama ise aksine durumu istikrarsızlaştırır ve göçebeliğe yol açar. Mesele, benim sahip olduğum bir şey var ve ben bir etik dürtü ile bunu seninle paylaşıyorum değildir. Mesele, ikimizin de kendimizi geçici olarak aynı yerde yaşar bulduğumuz ve birbirimizi karşılıklı tanıyarak [recognition] yan yana yaşamaya ihtiyacımız olduğudur. Bunu elbette akılda tutmamız gerekir, diğer taraftan, durum her yerde aynı değildir: örneğin, İsrailli yerleşimciler, özellikle de işgal daha önce orada olanları yerinden ettiği için, sömürgeleştirmek için seçtikleri toprak parçasında sadece 'birlikte yaşadıklarını' iddia edemezler. Bu durum, Butler'ın, pek de savunulamayacak bir simetriyi öne sürüyor ve özelde yerleşimci sömürgecilik sorununu ve genelde ise güçler arası dengesizliği önemsizleştiriyor gibi görünen, belki de fazla evrenselci yaklaşımına sorun çıkarabilecek bir duruma işaret etmektedir.

'Ayrılık Yolları' (Parting Ways) adlı eserinin başlarında, Butler, şiddetsizlik halinin etiği ile ilişkili olarak, bu husus üzerinde özellikle durur. Levinas okuması üzerinden- ki arka planda Butler'ın görüşlerindeki önemli psikanalitik etkinin kaynağı olarak Laplanche'ı varsayabiliriz (örn. bkz. Butler, 2005)- ötekinin varlığıyla yerinden/merkezinden edilmiş bir insan öznesi anlayışına ulaşırız. Yani, Butler'ın net bir çerçevede belirttiği şekliyle, özne her zaman işgal edilmiş bir zeminde yaşar. Kendimizi bulduğumuz her yerde, her daim bizden önce ötekiler vardır ve bizim durduğumuz yerde onlar da dururlar. Bu 'işgal' gerçeği - terminoloji seçimi tesadüf değildir- hem psişik hem de politik hayatın merkezinde birlikte yaşamaya dair etik bir talebi yerleştirir. Butler'ın bunu anlamlandırışı keskin ve hatta belki hoşgörüsüzdür; öteki hangi biçimde bizimle var olursa olsun, şiddetsizliği savunan aralıksız bir mücadeleyi etik öznelliğin [ethical subjecthood] mutlak şartı olarak kabul eder.

> *Bir yerde var olmak o yerde bulunan ötekiler tarafından zaten sekteye uğratılmış olmaktır ve onlar tarafından tanımlanmaktır (..) Herhangi bir 'ulus' ötekinin yerine yerleştiğinde, bu onun ötekine mecbur ve ona karşı sınırsız bir sorumluluk içinde olduğu anlamına gelir (...) Eğer öteki, benliğe [self], bu ulusal özneye,*

> *zulmederse, bu durum, ulusal öznenin sorumluluğunu hiçbir şekilde hafifletmez; aksine sorumluluk tam olarak o eziyetten doğmaktadır. Bu sorumluluk kesin olarak şiddetsizlik için mücadele etmeyi gerektirir, yani, intikam etiğine karşı bir mücadeleyi, ötekini öldürmemenin mücadelesini, ötekinin yüzüyle yüzleşme ve onu onurlandırma mücadelesini gerektirir* (Butler, 2012, s.61).

Her ne kadar burada 'ulus'u kişileştirmek için bir yol olsa da, 'ulus' bireyler üstü bir birimdir ve bu nedenle Levinasçı etiğin ve belki tanıma psikolojisinin de epey bir kısmının, iki kişilik anlayışı içerisinde bir alan açmakta, politik görüşün üç kişi gerekliliği ile bağdaşmaktadır. Butler (s.55), 'Politik olan sadece 'ben' ve 'sen' den ibaret bir etik ikiliyi değil, birçok insanı kapsar' dediğinde, bunu zorunlu bir hamle olarak görüyor gibidir. Burada Butler, dikkatin, özne ile öteki arasındaki dolaysız bağ ya da düşmanlığın dışında kalanlara yönelmesini sağlama almaktadır: 'birçok insan' göndermesi, doğrudan tanımadığımız ama yine de ilişkide olduğumuz ve sorumluluklarını taşıdığımız ötekileri ön plana çıkarmaktadır. Zizek de (2005, s.183) benzer şekilde, bizi, suni olarak idealize edildiğini düşündüğü öznelerarasılıktan uzaklaştırıp politik alana iten *sevgi* ve *adalet* ayrımını öne sürer. 'Adaletin temel jesti' der Zizek 'karşımdaki yüze saygı göstermek, onun derinliklerine açık olmak değil de, ondan soyutlanmak ve arka plandaki yüzü gözükmeyen Üçüncülere yönelmektir.' Ve yukarıda da değindiğimiz gibi, bu üçüncülük dili, farklı bir açıdan, birçok yönden Zizek'in Lacancılığına karşı çıkan Jessica Benjamin'in öznelerarası yaklaşımında da görülür. Benjamin'in yaklaşımda üçüncü *tanıktır*, işlevi akılda tutmak ve aynı zamanda sorumluluk almaktır -ki bunlar zorunluluk içeren süreçlerdir. Tanık besbelli olaya karışmamıştır, ancak belki de birlikte yaşama zorunluluğundan dolayı, yine de hesap vermeye çağrılır ve taraf tutmak zorunda kalır. Adalet için yapılan bu çağrı, belki Butler'ın kuvvetli çağrışımlar yaratan işgal referansının ortaya koyduğu problemlerinden birini hafifletebilir. Bu referans, evrenselleştirici bir anlayış içerisinde, önce işgale izin vermekte ve ardından hem işgalciden hem de işgal edilenden aynı şekilde sorumluluk ve 'şiddetsizlik için mücadele' etmeyi talep etmekte gibidir. Her şey bir yana, adalet, iki tarafın güçleri

arasındaki radikal fark konusunda bizi uyaran, hem hakkaniyeti hem de yanlış olanın düzeltilmesini içeren bir şeydir.

Direnme [Resistance]

Peki ne tür bir politik tavır izlenecek? Butler için normların sürekli yinelenmesi onların zayıflığını açığa vurur, başka bir şeyin meydana gelebileceği olası çatlaklar ve boşluklar bulmayı mümkün kılar gibidir. Sanki sürekli yinelenme emin olamamayı, kesinliğin eksikliğini açığa vurmaktadır. Her şey bir yana, psikanalistlerin her zaman iddia ettikleri gibi, varsayılan gerçek ne kadar çok beyan edilmek zorundaysa, kökleri o denli güvensizdir ve başkaları tarafından kabul edildiğine kesin gözüyle bakmak aynı ölçüde zordur. Toplumsal olan [the social], normları, arzusu - ve eksik kalanı- konusunda sürekli ısrar etmekte, "onu yap, bunu yap, bunu yapmak zorundasın" hatırlatmalarında bulunmaktadır. Butler'ın Lacancı düşünceye mesafeli duruşuna rağmen ben burada, Büyük Öteki'ndeki eksikliğin özneyi kendi failliği konusunda düşünmeye sevk ettiği, özgürlüğe dair bir tür dürtüyü hareketlendirdiği anın yankısını duyuyorum. Lacancı terminolojide özne eksiktir, çünkü içine yerleştirildiği sembolik konumlama ağı onu arzusunun kaynağından koparmaktadır; ancak burada Öteki de- Öteki'ni kaba bir benzetmeyle toplumsal [the social] olarak alalım- eksiktir çünkü özneden talepleri vardır ve özneyi 'Öteki ne istiyor' sorusuyla yüz yüze getirir.

Öteki, öznenin üzerinde ya da ona karşı eyleyen somut bir yapı, gücün somut hali, olarak kavramsallaştırılmamıştır. Öteki eksiktir, öznenin de içine gömülü olduğu, kendine ait bir arzusu vardır. Bu, öznede bir şeyi tahrik etmektedir; en iyi haliyle bir meydan okuma, en azından bir tür politik direniş- değişmeye direnmeyen, tam tersine, bize normları dayatan şeye direnen türde bir direniş. Eğer Öteki'nin bize ihtiyacı varsa, eğer doldurulması gereken bir boşluk varsa, eğer, örneğin, militarize edilmiş bir ulus, öznelerinin bunu zorunluluk olarak kabul etmesi sayesinde, kendini sadece şiddetin içinde muhafaza edebiliyorsa, o zaman o boşluğu doldurmayı reddetmenin, ya da beklendiğinden başka şekilde doldurmanın bir parça imkânı vardır. Bu, örneğin, verilen desteğin küçük bir adımla geri çekilişinde, yaptığımızın bizden beklenene karşılık gelmediği anda, direnişin başladığını iddia etmektir.

Bu, "şiddetsiz direniş" [nonviolent resistance] fikri için bir yol açabilir. Direniş [resistance] fikrinin politik ve psikanalitik biçimlerde ifade edilişleri arasında üretken bir gerilim vardır.* İlerici politik söylemde, direnme [direniş] genellikle, değişime *doğru* bir baskıyı ifade etmek için kullanılır. Zulme direnme ya da bir direniş hareketi, durumu pek de eski haline getirmeye çalışan bir şey değildir, aksine bir özgürlük ifadesidir. Elbette bir hükümetin halkının taleplerine direnmesinden bahsettiğimizde durum bu değildir, ancak böyle bir durumda bile, hükümet gücünün bir çeşidini zorla kabul ettirmeye çalışır, halk da buna direnir gibi görülür. Psikanalizde direnme [direnç], biraz farklıdır. İktidara -burada analistin iktidarına- belli bir karşı çıkışı ortaya koymaktadır; ancak bu karşıtlığın oluştuğu bağlamda, o gücün nesnesi ileriye doğru bir değişimdir; diğer bir deyişle, [psikanalizde] direnme kapanmadır, düşünmeyi reddetmek, içgörüyü bloke etmek, uzaklaşmaktır.

Jacqueline Rose bunu harikulade özetlemektedir:

> *Eğer politik sözlüklerde, direnme özgürlüğe yolculuksa, psikanalizde, yineleme, tıkanıklık, içsel zorlamanın sıkıştırmasına kör bir boyun eğmedir... O halde, bu sözcük dağarcığında, direnme, özgürlük savaşçısının eylemi, tiranlığa karşı mücadele [ya da] ezilenin ilk uyanışı değildir; kendisiyle savaşan zihindir, kendi özgürlüğüne giden yolun önünü kapatmakta ve bununla, dünyayı daha iyi bir yer, daha az zorbalığın olduğu bir yer kılma yetisini bloke etmektedir* (Rose, 2007, s.21).

'Kendisiyle savaşan zihin' ikna edici olsa da burada muhtemelen amaca en uygun ifade 'kendi özgürlüğüne giden yolun önünü kapatmak'tır. Her ikisi de, şiddetsizliğe yönelik bir mücadele üzerinden şiddete, yok ediciliğin cazibesine nasıl tepki vereceğimiz sorusuyla ilişkilidir. Bunun ne kadar zor olduğunu, benimsenmesi ve anlaşılması güç bir etik kararın kabulünü ne denli gerektirdiğini gördük. 'Kendisiyle savaşan zihin, özgürlüğüne giden yolun önünü kapatmaktadır' ifadesi, hem psikolojik ve hem de politik direnişteki mevcut çifte değerliliğin-

---

* Resistance kavramının Türkçe karşılığı politik kullanımda direniş, psikanalitik kullanımda dirençtir. Ancak İngilizce'de, her iki formda da 'resistance' kelimesi kullanıldığı için metnin Türkçe akışı izin verdiği ölçüde, aynı sözcüğün kullanıldığını belli etmek amacıyla kavram, 'direnme' olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

istenen şeye aynı zamanda direnç göstermenin- ve direnişin konumlandığı yerin, en kırılgan ve en arzu edilir olanı nasıl açığa vurduğunun doğru bir tanımıdır. Rose, direnmenin [direncin] Freud için, analitik ilerlemenin anahtarı haline geldiğinin altını çizer. Direncin yerini belirlemek neye karşı en çok direnildiğini bilmektir ve bu yüzden, kişinin ruhsal dünyasında neyin en tehdit edici olduğu kadar neyin en önemli olduğunu da biliriz. Burada değerlendirmeye aldığımız politik bağlamda da durum benzerdir: varsayımsal olarak, çatışmanın şiddet içermeden çözümü arzu edilir, ancak bu durum son derece korkutucudur da. Bunun bir sebebi, yaralanabilirliği ve şiddetsizlik halini muhafaza etmek için gerekli olan mahrem bağımlılığı görünür hale getirmesidir; diğer bir sebebi ise, başarılı olması halinde vazgeçmek zorunda kalacaklarımızdır. Tam tersine şiddete, 'güvenliğin' sembolik ve maddi bünyesi olarak yoğun bir yatırım yapılır; diğer taraftan, güvenliğin altı hem psikolojik hem de politik olarak tam da şiddetin üretildiği süreçte kazılmakta, acı çekmek ve yaralanabilirlik çok belirgin bir hal almaktadır. Öyle görünüyor ki, bu pozisyonun yol açacağı zararı düşünemiyoruz (kendisiyle savaşan zihin) ve bu düşünemeyiş kendi özgürlüğümüze giden yolu tıkar. Bir direnişin özgürleştirici olması için reddediş kadar bir açılmayı da içermesi gerekir. Reddediş, kendini doğallaştırarak sunan ('böyle olmak zorunda; rıza göstermeye, onay vermeye çağrılıyorsun') yapısal gücü reddetmektir; açılma ise tehdit edici ve korkutucu da olsa, ötekinin ve durumun gerçekliğine yönelmektir.

Bu tartışma hâlâ ikili bir anlayışın içine sıkışmıştır; psikanalitik sistemle politik sistem arasında bir paralellik kurmaktadır. Benjamin (2009) tanıklığın bu sürecin üçlenmesi için çok önemli olduğunu iddia eder. Üçleme, sürecin vuku bulabilmesi için esastır ve tanıklığı üstlenmeyi zorunlu kılar -ki tanıklık, kafamızı öte yana çevirmenin çekiciliğinin üstesinden gelmeyi talep etmektedir. Uzun zaman önce, tiksinme/zillet (abjection) üzerine çalışmasında, Julia Kristeva (1987) 'bireysel tarih öncesindeki baba'nın, bebeği ruhsal bir gayya kuyusuna [psychic abyss] düşmeye karşı korumadaki rolü üzerine toplumsal cinsiyete bağlı bir açıklama ortaya koymuştur. Bu açıklamanın kendi içinde problemleri vardır ve bunlardan biri klasik bir stereotipi, bir yanda yutan/yok eden anne ve öte yanda babanın 'koruyucu' gerçeği stereoti-

pini beslemeye olan eğilimidir. Bununla birlikte üçüncünün rolü ile ilgili olarak önemli bir fikri yakalamıştır: üçüncü, öteki ile *birlikte* yaşamanın bir yolunu bulmak için ötekinden *başka* bakabilecek bir yer sunmaktadır. Bu makaledeki anlayış, bazı çağdaş ilişkisel psikanaliz yaklaşımlarında görülebilecek, 'üçüncü'nün özne ile nesnenin karşılaşmaları için bir alan olduğu fikrinin ötesine geçer. 'Üçüncü' iki başkahramanın da gözünü diktiği şeydir, her ikisine de Ödipal süreç ('bunu yapma') üzerinden ve bu üçlenmiş alana ilerlemeyi imkânlı kılan sevecen *katılımıyla* karşılık vermektedir. Diğer bir deyişle, üçüncünün bu üçlü senaryoya dâhil edilmesi, öteki katılımcılara, birbirlerinin yoğun varlığında başka tarafa dönmelerine imkân tanır, onlara nefes alabilecekleri bir alan verir. Bu makalede kullandığımız anlayışa tercüme edersek, bizim olduğunu ilan ettiğimiz alanda ötekinin 'işgalci' varlığı ile baş edebilmenin tek yolu ötekini yok etmek olduğunda, tanığın gerçekliğe yönelmesi zorunlu bir hamledir çünkü fazla yakın durduğumuzda kaçınılmaz olarak hissedilen ötekiliğin şiddetli tiksintisinden geri çekilebileceğimiz bir alanı olanaklı kılar. Tanık, üçüncü olarak, hem aktif ve yasaklayıcı bir etik yükümlülüğü ('daha fazla şiddet yok') hem de katılımcı bir etik bağlılığı ('bu benim de sorumluluğum') üstlenmek zorundadır.

Bu bizi, İsrail-Filistin sorusuna geri götürmektedir ve üzücü gerçek, farklılıkların şiddet içermeden çözümlenmesi ve birlikte yaşamanın geliştirilmesi için ortaya çıkan her fırsatın daha fazla şiddet ve baskıyla heba edilmesidir. Bunu politik olarak, hizmet ettiği çıkarlar açısından anlayabiliriz. Psikososyal ve psikanalitik açıdan da, acının yarattığı karşılıklı otomatik şiddet, çekilen acıların her iki halkı bağlarken bağımlılık ve güven için yeterli alan açmaması şeklinde, kısmen anlayabiliriz. Bu koşullarda şiddet içermeyen bir direniş büyük bir kumardır- bu kumarın, acının daha köklü olduğu taraf için daha büyük olacağını söylemek zorundayız, ancak buna rağmen bu kumarda her iki taraf da kendini istismar riskine açık hale getirmektedir ve tarihte bu riskin üstesinden gelindiğine dair çok az gösterge vardır. Yine de bu kaçınılmaz bir kumardır, etik öznellik ve ilişkiselliğin tek güzergâhı, birlikte yaşamayı imkânlı hale getirecek en pratik yoldur. Tanık olarak üçüncünün rolü tarafları bu yola doğru itmede çok önemlidir: Onun aktif

katılımı olmadan, 'öznelerin' şiddete gömülüşü kaçınılmazdır. Diğer taraftan, tanık için geri çekilmek cezbedicidir, bu çekiciliğe kapılmak ona direnmekten, aktif yasaklayıcı bir etik yükümlülük ve katılımcı bir etik bağlılık gerektiren çift yönlü bir tavır alarak şiddetsizlik mücadelesine katılmaktan, her zaman daha kolaydır. Bu süreci kolaylaştırmak için çağrılabilecek tanık kimdir? Benjamin, diğerleri arasında, devletleri - ABD, Almanya, Batı vb.- işaret etmiştir ki bunun doğruluğu açıktır. Ancak her birimiz o noktaya kendi özgün konumlarımızdan ulaşmaktayız ve kimse bizim ne düşündüğümüzü umursamasa da nerede yaşıyor olursak olalım ve ülkelerimizdeki, ailelerimizdeki, cemaatlerimizdeki konumumuz ne kadar kırılgan olursa olsun durumu kavramak zorundayız: bunun böyle devam etmesine izin verilemez; şimdiki, geçmişteki ve gelecekteki zarar çok büyüktür. Bu böyleyse bunu kime söyleyeceğiz? İlk olarak kendi çevrelerimize -ki birçok açıdan en zor olanı budur. İkinci olarak, tanığın sesini yükseltme eylemi ile ezilene kulak verme eylemi arasında kaçınılmaz ve karşılıklı bir devinim vardır; yani, bu makalede yararlanılan kuramcıların savunduğu öteki ile sıkı bir ilişkilenmeyi, söylediği şeyleri duymak çok zor olsa da, ötekinin sesini duymaya açık olmayı gerektirir.

Rose (2007, s.195), sıklıkla olduğu gibi, Edward Said'den alıntı yapar: 'Herkes için yeterince acı ve haksızlık var'. Bugünlerde, bu ifade aşırı ölçüde iyimser görünüyor; mutlaka herkes için yeterince acı ve haksızlık var, çok doğru, ancak bir yerde çok fazla yoğunlaşmış olarak var. Rose, bu ifadenin Siyonizm'in etkilerini anlamak için ne tür çıkarımları olabileceğini düşünerek devam eder: 'En ayak direyen ve kendi kendini baltalayan ruhsal alana girdik -burada bir halk hem seven hem öldüren olabilir ve yerli halka yönelik en mutlu oldukları eylemler - yendikleri için duydukları sevinç- onları en çok korktukları tehlikelere maruz bırakır.' Buna tanıklık etmekten kaçınamayacağımıza göre (kendini İsrail'e adamış Yahudi dini liderler ve birçok ilerici Siyonist bile, işgalin Yahudi İsrail'in ahlâkını yozlaştıran etkilerini fark etmeye başlamıştır) sesimizi yükseltmemiz gerekmektedir, umutsuzlukla ve utançla uzaklaşanlarımızın bile: her ne kadar durmaksızın ve sonsuza kadar sürecekmiş gibi görünse de bu böyle devam edemez.

Kaynakça

Altman, N., Benjamin, J., Jacobs, T. & Wachtel, P. (2006) Is Politics the Last Taboo in Psychoanalysis? In: L. Layton, N. Hollander and S. Gutwill (Eds.), *Psychoanalysis, Class and Politics.* London: Routledge.

Arendt, H. (1963) *Eichmann in Jerusalem.* Harmondsworth: Penguin.

Benjamin, J. (2004) Beyond Doer and Done To: An Intersubjective View of Thirdness. *Psychoanalytic Quarterly, 73*, 5-46.

Benjamin, J. (2009) A relational psychoanalysis perspective on the necessity of acknowledging failure in order to restore the facilitating and containing features of the intersubjective relationship (the shared third). *International Journal of Psychoanalysis, 90*, 441–450.

Butler, J. (1997) *The Psychic life of Power.* Stanford: Stanford University Press.

Butler, J. (2000) Longing for Recognition. *Studies in Gender and Sexuality, 1*, 271-290

Butler, J. (2005) *Giving an Account of Oneself.* New York: Fordham University Press.

Butler, J. (2009) *Frames of* War. London: Verso.

Butler, J. (2012) *Parting Ways.* NY: Columbia University Press.

Byng Hall, J. (1996) *Rewriting Family Scripts: Improvisation and Systems Change.* London: Guilford Press.

Cohen, S. (2001) *States of Denial.* Oxford: Polity.

Frosh, S. (2010) *Psychoanalysis Outside the Clinic.* London: Palgrave.

Frosh, S. (2011) The Relational Ethics of Conflict and Identity. *Psychoanalysis, Culture and Society. 16*, 225–243.

Klein, M. [1957] Envy and Gratitude. In M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works.* New York: Delta, 1975.

Kristeva, J. (1987) *Black Sun.* New York: Columbia University Press.

Lacan, J. (1973) *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis.* Harmondsworth: Penguin.

Levinas, E. (1991) *Entre Nous: On Thinking of the Other* London: Athlone.

Meir, G. (1973) *A Land of Our Own: An Oral Autobiography.* NY: Putnam.

Rose, J. (2007) *The Last Resistance.* London: Verso.

Žižek, S. (2005) Neighbours and Other Monsters: A Plea for Ethical Violence. In S. Žižek, E. Santner and K. Reinhard (eds) *The Neighbor: Three Inquiries in Political Theology.* Chicago: University of Chicago Press.

geçmiş ne zaman tarih olur?

TALAT PARMAN

Kıyamet Korkusu

Çok tanrılı dinlerden sonra metafizik bir gelişme olarak ortaya çıkan tek tanrılı dinler şiddet sorununu hallede-mememişler olsa olsa onu sistematize etmişlerdir. Üstelik şiddeti insanlık için öngördükleri sona yerleştirmişler ve onu kıyamet olarak adlandırmışlardır. Tek tanrılı dinlere göre dünyanın sonu geldiğinde tüm ölülerin dirilmesi ve ayağa kalkmasıyla büyük yargılama başlayacaktır. Kutsal kitaplar bu son yargının büyük bir felaketten sonra gerçekleşeceğini belirtir ve tanrının bir gazabı olan Tufanı veya Lut kavminin başına gelenleri eskiden olmuş örnekler olarak gösterirler. Yani daha önce olmuş olan büyük felaketler en sondakinin yani kıyametin öncülüdür.

Ünlü İngiliz psikanalist Winnicott'un ölümünden sonra yayınlanan ve yazılış tarihi belli olmayan "Fear of Breakdown",[1] evrensel olmakla birlikte ancak bazı kişilerde fazlasıyla baskın olan bir korkudan söz eder. Söz konusu olan yaşamın ilk dönemlerinde henüz benliğin yeterince olgunlaşmadığı evrede ortaya çıkan, Freud'un temel çaresizlik olarak adlandırdığı o felaket, o çöküş, -haydi adını koyalım o kıyamet duygusunun- çevrenin yetersizliği dolayısıyla bir "korkuya" dönüşmüş olmasıdır. Bu, Freud'un terimi ile "dünyaya atılmış olmanın" neden olduğu ve Otto Rank'ın "doğum travması" olarak adlandırdığıdır. Rank'ın, Freud'un "rahim içi yaşamdan rahim dışı yaşama geçiş kaygının ilk kaynağıdır ve tüm kaygıların kaynağı ve modelidir" saptamasın-

[1] D.W.Winnicott [1974] "La crainte de l'effondrement" içinde *La crainte de l'effondrement et autres situations cliniques* Fr. Çev. J. Kalmanovitch et M. Gribinski Gallimard, Paris, 2000.

dan yola çıkarak öznel kuramını geliştirirken vurguladığı "süreksizlik"dir (discontinuité). Bu kavram daha sonra Bion tarafından "Ceasura -kesiklik" olarak nesneyle ilişkide yaşanan bir kesilme-aksama olarak farklı bir biçimde kuramsallaştırılacaktır. Bir diğer önemli psikanalist Frances Tustin de otistik çocuklarda özne-nesne farklılığının çok erken dönemde algılanmasını bir erken kopuş algısı/bilinci yani bir süreksizlik olarak yorumlamıştır. Öyleyse süreksizlik bir kıyamettir.

Winnicott'un çok önem verdiği çocuğun çevresiyle olan ve sürekliliği sağlayan unsurlar, yani annelik, annenin bebeği tutma ve kavrama becerileri, bu kıyamet duygusunun unutulmasını veya sürekli gündemde tutulmasını değil içselleştirilmesini ve özümlenmesini sağlar. Ancak çevresel yetersizlik durumlarında yani bu süreklilik sağlanamadığında "Kıyamet korkusu" olarak çevirebileceğimiz "Fear of Breakdown", bir "sürekli gerçeklik duygusu" olarak varlığını sürdürür. Yani çevrenin sağlaması gereken süreklilik, yerini korkunun sürekliliğine bırakmaktadır. Diğer bir deyişle Winnicott'a göre kıyamet korkusunun sürekliliği, gelişimin ilk dönemlerindeki yetersiz hatta zararlı çevre ilişkilerine bağlıdır. Buradaki çöküş "Birlikçi Kendiliğin" (self unitaire) yani birliği-bütünlüğü sağlayacak bütünlük duygusunun oluşumunun gerçekleşmemiş olmasıdır. Ancak Winnicott bu hastalara şunu iletmek gerektiğini söyler: "Bu kıyamet zaten oldu. Evet, bilinçdışında uzak bir yerlerde saklanıyor. O kadar erken oldu ki, anlaşılamadı, ama oldu ve bu olayın anısı apaçık bellek izlerinde değil, kaygılı duyarlılıkta aranmalı".[2] Öyleyse kıyamet zaten oldu ve bizim bunu ruhsallığımızın içinde özümlememiz, sindirmemiz gerekir, sürekli bir korku olarak yaşamamız değil.

Öte yandan Donald Winnicott dinin insanlar tarafından ölüm korkusuyla savaşmak için yaratıldığını vurgularken haklıdır. Ancak dinler ölümden sonra yaşam vaadiyle ölüm korkusunu bir yandan yatıştırmaya çalışıyor gibi görünerek sürekliliği garantilerken, öte yandan kıyameti geçmişten geleceğe aktarmış ve elbette uysal-dindar bireyler yaratmak amacıyla kıyamet korkusunu yaratarak süreksizlik korkusunu sonsuzlaştırmayı yeğlemişlerdir. Ancak kıyamet zaten olmuştur.

[2] Winnicott, a.g.y., s.209-210.

Zaten Sigmund Freud de *Totem ve Tabu*'da insanlığın kökenini bir kıyamet yaşantısına dayandırmamış mıydı? Buyurgan babanın yetkesine başkaldıran oğullar onu öldürmüş ve tüm kadınlarına sahip olmuş ve bu çifte yasağın (babayı öldürmek ve ensest) çiğnenmesinin suçluluk duygusuyla totemi ve tabuyu yaratmışlardır. İnsanlığın tarihi kıyametle başlamıştır.

Kıyamet Zaten Oldu

Evet kıyamet zaten oldu. *Medz Yeğern* Büyük Felaket, Ermenilerin soykırıma verdikleri addır. Ben soykırımın 100. yılında buna kıyamet demeyi daha uygun buluyorum. Biz bu topraklarda kıyameti birçok kez yaşadık, ama dünyada başka topraklarda başka kıyametler de oldu şüphesiz.

Francis Ford Coppola'nın 1979 tarihli başyapıtı "Apocalpyse Now" "Kıyamet"in ilk sahnelerinde, şapkası, sarı fuları ve elindeki Amerikan kahvesiyle tam bir kovboy taklidi olan tabur komutanının helikopterlerin dışına bağlattığı dev hoparlörlerden yayılan Wagner'in Die Walküre operası müziği eşliğinde Vietnam topraklarını napalmlarla cehenneme çevirdiği gösterilir. Helikopterler kalkarken hücum borusu çalınır, tıpkı kıyametin İsrafil'in çalacağı boruyla başlayacağı gibi. Nitekim öyle olur, kıyamet Vietnam'ın üstüne çöker. Bir buçuk milyon Vietnamlı ölür.

Genç yüzbaşı Willard, Amerikan ordusuna başkaldıran ve yönettiği yerel bir orman kabilesiyle kendi kıyametini yaratan Albay Walter Kurtz'u bulup öldürmek göreviyle geldiği bu topraklarda kendini bir dehşet sarmalı içinde bulacaktır. Tarihin kökenlerine yolculuk yapacak ve kökenlerdeki kıyameti yeniden yaşayarak keşfedecektir. Kıyamet zaten olmuştur ve olsa olsa yinelenmektedir. Joseph Conrad'ın dünyanın ve tarihin olduğu kadar insanın da en karanlık yönlerini anlattığı *Karanlığın Yüreği* romanından Coppola'nın çok kişisel bir yorumla oluşturduğu epik bir şaheserdir; Apocalypse Now, Kıyamet şimdi!

ABD Vietnamlılara kıyameti yaşattı; tıpkı Japonlara İkinci Dünya Savaşı'nda yaşattığı gibi.

Véronique Nahoum-Grappe, Japon çizgi romanları mangalar için farklı bir okuma önerdiği "*Sonra* dünyasından manzara" başlıklı yazı-

sında, atom bombası yıkımı sonrasını ele alan mangaları inceler. Hiroşima'da doğan, atom bombası patladığında 6 yaşındayken ailesinin hemen tüm bireylerini yitiren Keiji Nakazawa, otobiyografik öğeler taşıyan *Hiroşimalı Gen* (İngilizceye *Barefood Gen* ve Türkçeye *Yalınayak Gen* olarak çevrilmiştir) mangasını yazdığında 34 yaşındadır.

Şöyle der Véronique Nahoum-Grappe: "Korkunç felaketin şiddeti, tüm anlamı ve süreye yayılan gerçekliğin güvenilirliğini yok etmektedir; felaket, geçmişi *öncesi* haline getirir ve unutulmak istenen bir yalana dönüştürür. Amnezi, puslu anı, kökenlerin ve *bir zamanlar* olmuş olanın karanlığı, atom bombasının teknolojik başarısının felaketiyle doğan bu mangaların atmosferini oluşturmaktadır. Kökten felaket sonrasında ortada çöle dönüşmüş, çirkin, kirli, bozulmuş, ölümcül bir yıkıntı kalır; farklılaşmamış, özelliğini yitirmiş tek gerçeklik o olacaktır artık. Orada kent ve taşra, geçmiş ve gelecek, burası ve orası ayırımı da yoktur. Anlam yokluğu hem fizik hem kinetik hem de semiyolojiktir; felaket insan için boşluğun kanıtıdır."[3]

2012'de doğduğu kent Hiroşima'da ölen Nakazawa'nın bugün bir referans haline gelmiş bu önemli yapıtında *yaşamda kalabilmek* (survie) bitiş cümlesi değildir. Bitiş cümlesi kaybolmuştur. Oysa bir başka manga çizeri Osamu Tezuka yine otobiyografik mangalarından birini 17 yaşındaki kahramanın ağzından çıkan şu sözlerle bitirir: "Yaşamda kaldım! Yaşamda kaldım! Mangalar çizebileceğim. Kimse bana engel olamayacak!"[4]

"Öyleyse felaket bir cehennem azabıydı ve kaybolan, sözcüğün tüm anlamlarıyla insanlıktı. İki kinetik çizgi çizilir o zaman: Giderek daha korkunç ve acımasız olan zincirleme yıkımların sonunda giderek daha derine düşüşün çizgisi ve bir zamanlar belki de var olmuş olan başka bir şeyin – dizlerinin üzerine oturmuş kitap okuyan çocukların umutsuz, kırılgan noktalarla hâlâ karanlık olan bir ufkun kaybolmuş zayıf ışığı, ancak parıldayan umudun cılız pırıltısı... Felaketten sonraki dünya

[3] Véronique Nahoum-Grappe, *Paysage du monde d'après,* Esprit No: 343, Mars-Avril 2008, Paris, s.129.

[4] Aktaran Véronique Nahoum-Grappe, a.g.y., s.128.

ölümü, doğumu, aşkı, anne-babalığı ve öznenin tanımını yitirdi."[5] diyen Véronique Nahoum-Grappe, yazısını şöyle bitirir:

"Öyleyse tarih durdu, fazlaca kitap var, son söz fazla uzakta, cehennem bitmedi. Cehennem azabı beddua mıydı? Sonraki dünya sürekli bir felakettir."[6]

Süreksizlik ve Peygamber/Kıyamet Gereksinimi

Tarihçi François Hartog "Zamanın zamansallaşması: uzun bir yürüyüş" başlıklı yazısında ilk insan gruplarının zamanı oluşturmak için işe bir takvim yapmakla başladıklarını söyler. Kozmik zamanla yaşanan zamanın bir araya getirilmesi, Paul Ricoeur'un deyimi ile bir "üçüncü zaman" yaratmıştır. Önce ay, sonra güneş takvimleri yapılmış ve günlerin, ayların ve yılların birbirini izlemesi kaydedilmiştir. Ancak düzensizlik, süreklilikte kopma olduğunda bir müdahalenin gerekliği ortaya çıkmıştır. Büyük bir kriz, savaş, yenilgi, ya da bir doğal felaket, ortaya çıkan bu müdahale Hartog'a göre iki biçimde gerçekleşir: peygamberlik ve kıyamet olguları olarak. Peygamberler güncelden yola çıkar ve geçmişten söz ederler. Diğer bir deyişle Hartog, "günceldeki tehlikeden yola çıkar, ama geçmişi yardıma çağırırlar, daha önce olmuş olana anlam vermek, aydınlatmak için."[7] der. "Kıyamet (ise) aykırı bir biçimde olumsuz olarak, şimdiyi değerli kılar. Çünkü o geçmişin kehanetlerinin tümüyle anlaşılmasını, bütünüyle görülmesini sağlayan andır,"[8] sözleriyle devam eden Hartog, yazısında ünlü Amerikalı yazar Don DeLillo'nun 2007 tarihli *Falling Man* (Düşen Adam) kitabına gönderme yapar. 11 Eylül 2001; bu kez Amerika'nın kendi kıyameti anlatılmaktadır bu romanda. Romanın son paragrafı ilginçtir: "Sonra gökten düşen bir gömlek gördü. Yürüyordu ve onu düşerken görüyordu, bu dünyada hiçbir şeymiş gibi kollarını oynatarak düşen."[9] Sahibini bir yana bırakıp

---

[5] A.g.y., s.137.
[6] A.g.y., s.138.
[7] Hartog, "La temporalisation du temps", içinde *Les récits du temps* dir. J. André, PUF, Paris, 2010, s.21.
[8] Hartog, a.g.y., s.24.
[9] Don DeLillo (2007) *L'homme qui tombe*, Fr. çev. M. Véron, Babel, Paris, 2008. s.296.

tek başına kollarını oynatarak gökten düşen bir gömlek kıyametin zaten koptuğunu göstermekte değil midir?

François Hartog, DeLillo'nun romanındaki "anlatım yokluğuna" özellikle dikkatimizi çeker. Tüm kişiler, yaşamda kalanlar, yakınlar, eşler, New Yorklular, başkaları, hatta teröristler bile kesintisiz bir anlatımı eklemleyememektedirler; sorular ve yanıtlar birbiriyle uyuşmamakta, diyaloglar çürük, paragraflar birbirinden kopuktur ve okur kendini bir dünya sonu, bir kıyametin anlamsızlığında bulur. Yani bir süreksizlik hakimdir romanın anlatımına. "Sonrası zamanı" tanımlamak isteyen "Düşen adam" günümüz insanının en büyük korkularından birini güçlü bir imge olarak kullanır: "Alzheimer hastalığı". Yani unutkanlık hastalığı; yani önce en yenileri yani günceli unutmak, sonra yavaş yavaş tüm geçmişi. Sonrasızlık öncesizlik demektir çünkü. Diğer bir deyişle "öncesi" yani kıyamet anlatılmazsa gelecek yani "sonrası" olmayacaktır.

Dünya Ticaret Merkezi'nden atlarken gazetecilerin fotoğrafını çektikleri adam aslında Véronique Nahoum-Grappé'nin mangaların kinetik çizgilerinde gördüğü insanlığın derin düşüşünü betimlemektedir. Hartog Paul Ricoeur'un "sonunda düşünülenden çok anlatılan zaman vardır" sözünü kabullenmekle birlikte şu saptamayı yapmadan da edemez: "Ama, zamanın anlatısı olmadığı anda, düşünülen zaman da olmuyor."[10]

Geçmişin Tarih Olması

Öyleyse zaman anlatılamazsa onun düşüncesi de olamaz. Yani zaman ancak düşünülürse ve anlatılırsa tarih olur. Tarihin başlangıcında kıyamet olduğuna göre onu gelecekte gözlemek/aramak yerine geçmişteki ortaya çıkışlarını düşünmek ve anlatmak düşüyor bize. Sahi, neden peygamberlere ve kıyamet korkusuna gereksinimimiz var?

İsrailli psikolog Dan Bar-on "Cehennemi miras. Nazilerin kızları ve oğulları anlatıyor"[11] başlıklı kitabında Nazilerin çocuklarıyla görüşmeler yapmak projesinden söz ettiğinde bir öğrencisinin onlara şunu sormasını önerdiğini aktarır: "Ben kendi düşlerimde ölmeyi arzuluyo-

[10] Hartog, s.15.

[11] Dan Bar-on [1989] *L'héritage infernal*, fr. çev. François Simo-Duneau, ESHEL, Paris, 1991.

rum, acaba onlar öldürmeyi mi? Bunu sorar mısınız?" Dönüşte öğrencisine kesin bir yanıt getiremediğini ama onların da ölmeyi arzuladıklarını düşündüğünü söyler." Öyleyse cellatlar yalnızca kurbanların çocuklarının mirasını yok etmiyorlar, kendi çocuklarının da ölümü simgeleştirmesini olanaksız kıldıklarından onların da mirasını yok ediyorlar.

Hélène Piralian *Soykırım ve İletim* kitabında şöyle diyor: "..soykırım projesi bir halkı geçmişinde ve geleceğinde yok etmeyi denemektir; yani var olan kişilerin gerçekten öldürülmesinin yanı sıra onların soy zincirlerini oluşturan simgesel zinciri insani bağdan koparark hem öldürür hem de yaşamda kalanların soysop olanağını yok eder. Bu bağlamda buna eşlik eden inkâr en önemli unsur haline gelir; çünkü işlevi insanları yok etmek dışında, onların varoluşlarını yok etmek, yani ölüler haline gelmelerini değil, "hiç yaşamamış" olmalarını sağlamaktır."[12] Dahası bir soykırımın inkârı Piralian'ın sözleriyle "etkin bir inkâr, bu ölümü bir simgeleştirme güçlüğü olarak sürekli gündemde tutacaktır".[13]

Geçmişten bize iyi veya kötü bir miras mutlaka kalır. Mirası reddetmek "medeni" hukukta geçerli olsa bile, insani hukukta geçerli olmamalıdır. Çünkü bize kalan miras eğer üzerinde düşünebilirsek ve konuşabilirsek tarih olur. Onu reddedersek tarihsiz ve elbette talihsiz kuşaklar olarak ve sürekli kıyamet korkusuyla sürekli aynı felaketleri yeniden yeniden yaşarız. Ermeni soykırımını düşünebilsek ve anlatabilseydik, 1934 Furtunası yani Trakya olayları, 1938 Dersim Tertelesi yani katliamı, 6-7 Eylül alçaklığı, Maraş-Çorum katliamları olur muydu, Sivas'ta 34 insan yakılabilir miydi? Dahası ülkemiz insanının en büyük kaygılarından biri olan bölünme, parçalanma korkusunu bu denli sürekli olarak yaşar mıydık? Kitlesel öldürmelerle bu denli sık karşılaşır mıydık? Hatta kırılmalar, kopuşlar, yıkımlar yani süreksizlikler bu denli gündemimizde olur muydu?

Winnicott'un yaklaşımından yola çıkarak şöyle diyebiliriz: Kıyamet zaten oldu ama çevremiz bunu yeterince düşünmemize, konuşmamıza olanak vermedi.

---

[12] Hélène Piralian, *Génocide et Transmission*, L'Harmattan, Paris, 1994, s.5-6.
[13] A.g.y., s.6.

Bizler bu kıyametlerden sağ çıkanların çocukları veya torunlarıyız. Kıyamet Arapça kökenlidir ve "Kıyam"dan yani "ayağa kalkmaktan/dirilmekten" köken alır. Bize geçmişten bir şeyler kaldıysa eğer, yani bir tarihimiz varsa o zaman dirilmeli ve ayağa kalkmalıyız, daha iyisi ayaklanmalıyız. Ve hesap sormalıyız kurbanların veya cellatların soyundan gelsek de!

Unutmayın ayağa kalkınca insan yani "homo erectus" olduk, yani ancak ayaklanınca bir tarihimiz oldu.

Öyleyse başta sorduğumuz soruya yanıt verelim: Geçmiş, ancak onu düşünmek ve anlatmak için ayaklanınca tarih olur.

katlanılamayanı karşılamak

BEHİCE BORAN

Giriş

Çocuk bir aileye, gruba, etnik topluluğa dahil olarak doğar. Anne babalar, büyük anne/babalar çocukla, daha önceki kuşaklar arasında; öyküler, meseller, efsaneler, gelenekler ve sırlar yoluyla ilişki kurar. Kuşaktan kuşağa aktarımı farklı açılardan kavramsallaştırmaya çalışan yazarlar, çocuğun benliğine anne baba tarafından yerleştirilen bir yabancı cisimden söz ederler; ebeveynin bilinçdışından çocuğuna iletilen, hiçbir zaman bilinçli hale gelmemiş bir oluşumdan. Bu kavram; Fairbairn'in "anne baba nesnelerinin içselleştirilmesi" dediği, Abraham ve Torok'un "kovuk-mahzen" olarak adlandırdığı Sırrın Çekirdeğidir.[1] Önceki kuşaktakiler benlik ideallerine uymayan, utanca neden olan bir eylemde bulunduklarında, bunun gelecek kuşakların özdeşleşme modellerini etkileyeceğini düşünürler ve bilinçli olarak saklarlar, çünkü bu sözle anlatılamaz olandır. Sır söylenmeyen, hem bilinmesi yasak olan hem de önceki kuşak için acı verici olandır. İkinci kuşak saklanan sırrı, anne babanın acılarını uyandırmaktan korktuğu için bastırmış ya da inkâr etmiştir, ikinci kuşak için sır bilinmez, adlandırılamaz olandır, üçüncü kuşakta ise kistleşmiştir, düşünülemez olandır. Benlik idealinin korunmasını sağlamak için yola çıkan sır, aile içi özdeşleşmeler yolu ile birbirine zıt iki işlev içerir; hem susma hem de sırrı iletme. Yaşanan zıtlığın daha sonraki kuşaklarda kistleşmeye veya benlik yarılmasına yol açması söz konusu olacaktır.

Kuşaklararası aktarılan, yetişkinin bilinçdışı olarak travmatize olmuş benliğini, gelişmekte olan çocuğun kişiliği üzerine aktarması ve bunun çocuğun bilinçdışı özdeşleşme düşlemlerini şekillendirmesidir. Çocuk

[1] A. Eiguer, "Psikanaliz ve Aile; Ergenin Ailesi ve Ataları", Çev. B. Alsancak Dönmez, B. Kolbay, *Psikanaliz Yazıları 15*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

bir önceki kuşağın istenmeyen, sorunlu parçaları için, depo haline getirilir. Yetişkinlerin istek ve beklentilerini içine alır, yutar ve onlara göre davranmak için zorlanır. Atalarının inkâr ettiği kayıpların travması için yas tutmak ve bu travmaya bağlı aşağılanma ve çaresizlik duygularını tersine döndürmek onun görevi haline gelir. Çünkü kendinde saklı olan ama ona ait olmayanlar yani söylenemeyenler sonraki kuşaklarda etkilerini sürdürür. Soykırımın etkileri zaman ve mekânla sınırlı kalmaz, son kuşaktaki kişi zincirin bir halkasıdır, yaşanmış olanları anlamlandırmak ve bir bağlam içine oturtmak ister.

Soykırımın Aktarımı

Kuşaklardan aktarılanların içinde kayıplar da vardır. Bu kayıplar bazen büyük travmatik olayların sonucunda ortaya çıkar, bugün yüz yıl önce yaşanmış soykırım/büyük felakete / Medz Yeghern bakıyoruz. Büyük felakette yaşananlar kuşaktan kuşağa aktarılmış tek tek bireylerin ve toplumun ruhsallığında tekinsiz bir alan yaratmıştır. Hrant Dink'in öldürülmesinin Ermenilere yeniden Soykırımı hatırlattığını yazmıştır Garo Paylan. Ancak soykırım bir tabudur ve Freud "*bir nesne tabuysa onu konuşmak da tabudur, konuşmak toplumdan dışlanma riskini almak olur*" der.[2] Tabudur çünkü bu duruma yaşadığımız coğrafyada bir isim bile verilememektedir. Belki isim verilmesi, sahiplenilmesi anlamına geleceği, yaşananları tanımayı gerektireceğinden. Kuşaklararası aktarılan yasın tutulabilmesi için kamusal bir alan yaratmak önemlidir, Hrant Dink'in cenazesi, dava sürecinde duruşmalar, her yıl yapılan anması ve isminin yazılı olduğu kaldırım taşı bir ölçüde bu alanı açmıştır ve kanımca seyirci olmak yerine, tanıklıkla bu olayın aktif bir parçası olmamızı, kısmen de olsa geçmişte yaşananları söze dökmemizi sağlamıştır.

Soykırımı konuşabilmek oldukça zordur çünkü katlanılmaz bir acıyı içinde barındırır. İzi bilinçdışı üzerine etkide bulunur ve insan türünü yaşamında ve ölümünde kuşatır. Üst kuşaktan bazıları yaşadıklarını inkâr etmişlerdir, dehşet sırasında eşlik etmiş olan beden durumlarını, duyguları ve heyecanları bilinçlerinden uzaklaştırmadan o korkunç şartlarda yaşa-

[2] S. Freud, "Dinin Kökenleri", içinde *Totem ve Tabu*, Çev. Ayşen Tekşen, Payel Yayınları, İstanbul, 2002.

yamazlardı. O sırada yaşadıklarını anımsayamazlar, yeniden aynı dehşetle karşılaşma riskinden korunmak için bu dehşeti, anahtarını kaybettikleri, kendi içlerindeki bir parçaya hapsetmişlerdir. Hayatta kalmak için unutmaya karar vermişlerdir.[3] Dışsal bir gerçeklik ruhsal aygıta müdahale etmekte, kişiyse bu müdahaleye, bu kökleşmeye ve onun etkilerine karşı herhangi bir kontrole ya da korunma yoluna sahip olamamaktadır, tamamen savunmasızdır. Yolanda Gampel, bunu radyoaktivite metaforu ile açıklamıştır, yayılma, etkileme ve iletimin yanı sıra bu tür bir şiddetin insani düzlemde kavranılması ve düşünülmesinin de bir o kadar zor olduğunu söyler. "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü" makalesinde *"Yaşananların izleri ve anıları bizzat yaşamamış olanların da algı ve tasarım sistemlerinde tahribat yaratmıştır. Anılar, maruz kalanlar ve onların çocuklarında, miras aldıkları şiddet dolu özdeşleşmelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Soykırıma dair hiçbir kişisel anıları olmamasına karşın, hayatta kalanların çocukları, iç gerçekliklerinde, ailelerinin çektikleri kayıp acısını, eziyet görme ve aşağılanma gerçekliğini taşımaya devam ediyorlar. Kuşaklardan kuşaklara aktarılmış bu iç gerçeklik, yalnızca hayatta kalanların çocuklarında değil, hepimizin içinde bulunuyor."*[4] diye tanımlar. Yani tüm insanlık soykırımdan etkilenir, algı ve tasarım sistemleri tahrip olur.

Fiziksel acıyı, henüz uyarılmamış olan ruhsal aygıt sisteminin içine dalan şiddetli bir uyaran olarak tanımlar Freud. Travmatik uyarım üzerinden düşünüldüğünde, acı, ne hazzın ne de hazsızlığın kriterlerini karşılamamaktadır, haz ilkesinin ötesindedir. Acı, beden ve zihindeki dayanılmaz hareketlenmeyi canlandıran, itkinin ritminde ani kopuşlar yaratan bilinçli bir etkidir.[5] Dahası kişinin yaşadığı deneyim sıklıkla o denli rahatsız edicidir ki onunla ruhsal olarak bir şeyler yapabilme yeteneğini, bunu düşünmesini ve düşlemlemesini aşar. Yaşayanın anlamlandıramadığı acı düşünce süreçlerini felce uğratmaktadır. Buna maruz kalmış kişiler yaşadıkları dehşeti anımsayamazlar çünkü yeniden aynı dehşetle karşılaşma riskinden korkarlar ve derinlere gömerler. Abraham bunun için hortlak kavramını kullanır; *"...tüm*

---

[3] S. Tisseron, "Sırların Hastalıklı İletimi", *Psikanaliz Buluşmaları 4 Kuşaklararası İletim*, Çev. Z. Okçuoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

[4] Y. Gampel, "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü", *Psikanaliz Yazıları 28*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.40.

[5] a.g.e.

gidenler geri dönebilir, ancak musallat olmak bazılarının kaderindedir. Yaşamları boyunca utanç içinde bırakılan ölüler ya da ağza alınamaz sırları mezarlarına taşıyanlar. Hortlaklar geçmiş kuşakların ruhsallığında 'gömülü mezarlardır', yani geçmiş kuşaklardan alınmış, sevilen nesnenin içinde gömülü, kelimelerle ifade edilmemiş sırlardır. Hortlak kişinin kendisine ait değildir, geçmiş kuşakların inkâr ettiği kayıpların ya da donmuş yas çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkar."[6] Böylece bir sonraki kuşağa mensup kişinin içinde sanki geçmişe dair konuşan bir ses vardır. Duyduğu sesler kafasının içindeki hortlaklarının ve atalarının sesidir. Kendilik duygusu ile tamamen bütünleşmemiş bir şekilde içinde ikamet ederler ve bu atalar geçmişle beraber süreklilik duygusu sağlarlar.

Elda Abrevaya, "Kolektif Travmalarda İletim Sorunu" makalesinde Yahudi soykırımında olduğu şekliyle kitlesel imhaya maruz bırakılanlarda; "*Öznenin yok olma duygusunda insanlığını kaybettiğine dair yaşadığı acı ön plandadır. Bu kayıp ilişkisel yönlere, ama özellikle de benzerin yüzüne, jestlerine, sesine ve sözüne dair bir kayıptır. Hemcinsine olan benzerliğin yok edilmesiyle ortaya çıkan insanlık dışı bir durumdur. Burada söz konusu olan, bir kayıp ve yastan ziyade ortadan kayboluştur. Kayıp ve yas durumlarında halen bir nesneyi düşünebilmek mümkündür. Oysa ortadan kaybolusta kendiliğin ve nesnenin geleceği bilinmezdir. Bu da bizi melankoli sorununa götürür. Melankoliyi, yastan farklı kılan, tam da nesnenin ortadan kaybolmasıdır. Yani Freud'un deyimiyle; ortadan kaybolan nesnenin gölgesi benliğin üzerine düşmüştür.*"[7] yaşanan durumu tanımlamaktadır. Bunun örneklerini günümüzde de birçok şekliyle yaşamaya devam ediyoruz, Cumartesi Anneleri (İnsanları) Galatasaray Meydanı'nda, Diyarbakır'da, Roboski'de her hafta kayıplarının akıbeti açıklanmadığı için tutulamayan yaslarına bizi tanık ediyorlar, çünkü ancak ölüsünü gömerek, yitirilen kişiyi anmak ve anımsamak olanaklı olacaktır. Nesne yok olmamıştır yani. Diğer bir deyişle ölen tam olarak ölmemiştir, gömülmemiştir.

Bu katlanılamayan ve diğer kuşağa aktarılan acı ile ruhsal çalışma nasıl yapılabilecektir? Travmatik mirasın aktarımı ve sırrın sızması sonucu kişide

---

[6] Abraham, 1972, "Notes on the Phantom: A Complete to Freud's Metapsychology" Aktaran, M. Tanık, *Tefekkür Yakınlıkları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.15.

[7] E. Abrevaya, "Kolektif Travmalarda İletim Sorunu", *Psikanaliz Buluşmaları 4 Kuşaklararası İletim* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

ilk kuşağı da içine alacak şekilde bir onarım, hak ettikleri itibarı geri alma çabası görülür, bu kaldırılması o kadar kolay olmayan bir yüktür. Psikanaliz sırların, söylenemeyenlerin hatta hiç söylenmemişin söylenebilmesine, yeniden simgeleştirilmesine ve bu yasın tutulabilmesine alan açar. Geçmişin geri alınması ve özümlenmesi uğraşı, tarihselleştirme, psikanalitik çalışmanın ana eksenidir. Amaç kişinin bir zamanlar sahip olduğu veya olduğunu zannettiği, sonrasında bir sebepten kaybettiği -ki bu metin bağlamında kuşaklararası aktarılan travmayla kaybettiği- bağı, devamlılık hissini ve yaşama sevincini yeniden bulmasını sağlamaktır diyebiliriz.

Kişi yaşamında ilk kez olan bir olayla karşılaştığında, ruhsal bir karşılık vermelidir; bu içe alma ve simgeleştirebilmek anlamına gelir. Anne babalar bunu yapamadıkları bir olay yaşamışlardır ve içsel nesneleri yıkılmıştır. O nedenle, somuta tutunmuşlar, simgeleştirme devre dışı kalmış, bu haliyle sonraki kuşağa aktarılmıştır. Psikanalizin işi tekrarın içeriğini yineleme otomatizminden ayırmaktır.[8] Analizde bu oluşumun yapı bozumu mümkündür. Ancak analist şöyle bir zorlukla karşı karşıya kalabilir: kişinin bilinçdışını işgal eden sır başkasına aittir, şimdiye kadar başkaları tarafından itinayla korunmuş sırrı ifşa ederek aileye ihanet ettiği hissine kapılabilir. Bu da konuşulamayanın, söze dökülemeyenin dile getirilmesini oldukça zor hale getirir.[9] Fakat bunu yapabilirse kendinde saklı olan ama ona ait olmayan şeyi de keşfedebilir.

Aktarım ve Karşı Aktarımda Soykırımın İzleri

Psikanaliz çalışmasında, üst kuşaklardan aktarılan sır nedeniyle tanımsız acı ve ıstırap çeken kişi ile analistin ruhsallıkları karşılaşır. Çalışmanın başlamasıyla analizan ve analistin içsel dünyalarının etkileşimi sonucu ruhsallıklar arası işleyiş yaratılır. Bu bölümde ruhsal çalışmayı mümkün kılacak vazgeçilmez bir çiftten bahsedeceğim: Aktarım ve karşı aktarım.

İlki **aktarım**, kısaca tanımlarsak, bir olay, tanığı olan ya da hakkında konuşulduğunu duyanın ruhsallığında, bellek izi olarak kaydolur. Kişi, başka birisiyle iletişime geçtiğinde, bilinçli veya bilinçdışı olarak, bu izi

---

[8] Y. Gampel, "Toplu Travmalar: Görünmeyen ve Radyoaktif İletimler", *Psikanaliz Buluşmaları 4 Kuşaklararsı İletim*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

[9] C. Joannidis, Aktaran, M. Tanık Sivri, *Tefekkür Yakınlıkları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

ötekine aktaran olur. İki konuşmacıyı bağlayan güçlü duygusal bağ varsa, bu iletişim çok daha karmaşıklaşır.[10] Psikanalizde bunun görünür hali analiste olan aktarımdır. Analizanın çocukluğundaki sevgi nesnelerini, eğilimlerini, sevme biçimini yinelemesidir. Böylece arzular, savunmalar, suçluluk duyguları, ruhsal acılar, korkular ve bunlarla baş etme biçimleri yeniden ortaya çıkar. Bitmemiş bir geçmiş bugünde yeniden belirir. Sigmund Freud aktarımı olumlu ve olumsuz olarak ayırır. Olumlu aktarım, dostluk, sevgi içeren duyguların aktarımı ve erotik aktarımdır. Olumsuz aktarımsa, karşıtlık duygularıyla ifade bulan, analistin kişiliğine, çalışmanın çerçevesine, sürece yapılan saldırılar, reddedişler ve eleştirilerdir.[11] Freud aktarımın, tedavide analist tarafından kullanılışının, yineleme zorlantısını ortadan kaldıracağından ve hatırlamanın önünü açacağından, hastalık ve gerçek yaşam arasında, birinden diğerine geçişi mümkün kılacak bir ara alan oluşturduğundan söz eder.

Freud sonrası psikanalistlerin bir kısmı, dış dünyaya ait faktörlerin de aktarımı önemli oranda etkileyebileceği, sosyo-kültürel etkenlerin aktarım gelişimine katkısı olabileceği görüşünü getirmişler ve örneğin analistin cinsiyetinin, en azından aktarım ögelerinin çıkış sırasını belirlemekte etkili olduğuna değinmişlerdir. Aynı şekilde, farklı etnisitelerden analist ve analizanlar arasındaki analizler de tartışılmıştır. Fischer, analist ile analizanın farklı etnisitelerden olmasının bilinçdışı anlamlarının çok değişik düzeylerde önem taşıdığını, bu açıdan *"farklı etnisitelerden/ ırklardan olmaya aşırı önem verilmesinin veya tam tersine göz ardı edilmesinin ciddi tehlikeleri bulunduğuna"* işaret etmiştir.[12]

Psikanalizde aktarımın diğer yakasında, analistin analizana ve aktarımına karşı bilinçdışı tepkilerinin tamamı olarak tanımlanan **karşı aktarım** vardır. Bu, analizan tarafından temsil edilemeyeni temsil etmeye yarayan araçtır, analistin fark etmesi ve üzerinde çalışması önemlidir.

Karşı aktarımın, seansa getirilen malzemedeki gizli anlamları kavramada analiste büyük ve önemli yardımları olacaktır. Çünkü analistin

---

[10] A. Mijolla, "Anne Baba Zamanının İzinde", *Psikanaliz Buluşmaları 4 Kuşaklararası İletim*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

[11] S. Freud [1914] Hatırlama, Tekrarlama ve Derinlemesine Çalışma, (1915) Aktaran: T. İkiz, Aktarım Aşkı Üzerine Gözlemler, İstanbul Psikanaliz Derneği, iç seminer 2012.

[12] J. Sandler, A. Holder, C. Dare, "Karşı Aktarım", içinde: *Hasta ve Analist*, çev. A. A. Köşkdere, S. Yücel, T. Özek, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2015.

o an bilincinde olmayandır, analizanını dinlerken duyduğu tüm hislerini, duygu ve çağrışımlarını izlerse keşfedebileceğidir. Ruhsal çalışma sürecinde aktarım er veya geç belli bir anda analistin kişisel tarihinin, ciddi zorluklarının, kırılgan noktalarının ya da güncel hayatındaki önemli değişimlerin bir yerlerine takılır. Analist içinde kabaran ve kaynayan tüm duyguları analizanın yaptığı boşaltmanın tersine dizginlemek zorundadır. Bunu yapabildiğinde duygularını analitik çalışmanın emri altına sokabilir. Böylece kendi tepkilerini, karşı aktarımını analizanın bilinçdışı ruhsal süreçlerini anlamada anahtar olarak kullanabilir.[13] Çünkü bu, kendisini ve analizanını anlayabilecek, tanıyabilecek ve değerlendirebilecek unsurları içinde barındırır.

Karşı aktarımda; analistin olumsuz duygularının akla gelmesi ve ortaya çıkması tedavinin gerekli ve temel özelliklerinden biridir, olumsuz duyguların çıkışı, yalnızca analizanla ilgili değil analistle de ilgili önemli bir bilgi kaynağıdır.[14]

Karşı aktarımı anlamamız için önemli bir diğer kavram kapsayıcı ruhsal alan kavramıdır; Bion bunu, ağlayan bebekle annesinin arasındaki ilişki ile açıklamıştır. Bebek henüz düşünme yetisine sahip değilken tüm bedensel sıkıntı ve duyumlarını anneye yansıtır ve anne ancak bu malzemeyi kapsadıktan, sorunu değerlendirdikten, elden geçirdikten yani metabolize edip kullanıma hazır hale getirdikten sonra uygun bir şekilde bebeğe geri verebilir. Şekilsiz bir sese anlam veren bir tanıma çalışması gibidir yaptığı. Eğer bu olmazsa bebek isimsiz bir dehşeti tekrar içine atar. Analistin görevi de aynıdır, analizanın yansıtmalarını "düşlemleyerek" buna uygun yorumlarla yanıt vermek.[15]

Analitik süreç sırasında zor zamanlar, yani yalnızlığın yoğunlaştığı ve bazen bu duruma tahammül edilemeyen dönemler olur. Bazen kafa karışıklığı, endişe yaşanır, kimi zaman ümidin azaldığı olur. Analist sakar eylemler yapabilir, öfke ve eyleme geçişler ortaya çıkabilir, çerçeveye olan kendi saldırılarını fark edebilir. Bu duygulanımlar için suçluluk duymamak,

---

[13] a.g.e.

[14] D. W. Winnicott, Aktaran, Ayça Gürdal Küey, "Aktarım Karşı Aktarım", *Psikanaliz Yazıları 17 Aktarım Karşı Aktarım*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.

[15] W. R. Bion [1967] Second Thoughts, London: William Heinemann. Karnac, London, 1984. Aktaran: A. Gürdal Küey, İstanbul Psikanaliz Derneği, iç seminer 2012.

onları karşılamak, içte yaşamalarına izin vermek, analizanın bastırılmış, yansıtılmış ve bölünmüş duygularını karşılayabilmenin yolunu açar.

Kuşaklardan aktarılan böylesine yoğun ve travmatik bir malzemeyi analist nasıl işleyebilir? Kendi ruhsallığımız her an diğerininki ile içiçe girer, karışır, ayrılır; bunu yorumlamak da analistin işidir. Aktarım ve karşı aktarımın gelişmesiyle yorum mümkün olur; yorum sayesinde de dönüşüm. Analitik yorum, analizanın ruhsal işleyişinde geçmişten ve güncelden şimdiye geçebilmesini sağlamayı hedefler.[16] *"Ters yönde hareket eden ışıkları belirli aralıklarla kesişen iki deniz feneri hayal edelim, aktarım ve karşı aktarım kesiştiğinde büyük parlama anları oluşur. Yorumun hakikatinin ışıldadığı ayrıcalıklı anlar."* diye tanımlayan Bianca Lechevalier, anne ve bebeğin bakışlarının karşılaşmasına benzetir bu anları.

Analist, aktarımla ona yöneltilen nesnenin rolünde kalmaya tahammül edebilmelidir. Kendi bedeninde deneyimleyerek, etkilenmeye, sarsılmaya izin vererek, simgeleştirilemeyeni - olumsuzu dile dökülebilir hale getirmelidir. Böylece analizanın gelişimsel süreçlerini aydınlatabilir ve bunları çocukluk deneyimlerine bağlayabilir. Bu, analistin analizanına olan tutumunu etkiler ve tüm dönemlerden gelen aktarım malzemesinin anlaşılmasını sağlar. Analist aktarımda, olmayan nesnenin yerine geçmiştir ve süreç boyunca yokluk kuşatılır ve kavramsallaştırılır. Aktarım yorumlamasının amacı, geçmişten gelen etkileri içine alacak bir biçimde bu yeni deneyimin tüm yönlerinin bilince getirilmesidir. Psikanalitik süreçte olan şey, aktarım karşı aktarım ilişkisi içinde tekrar tekrar anlamlar üretmektir.

Tüm bunları çalışabilmek için analitik tekniğin olmazsa olmaz kavramlarından biri de yansızlık/nötralitedir (yoksunluk ve terapötik anlaşma). Bu unsur, analitik süreçte analistin tutumunun özelliklerinden biridir. Dinî, ahlaki ve toplumsal değerlere yönelik yansız olmalı, süreci herhangi bir ideale doğru yönlendirmemelidir. Sempati duymak, önkabul veya önyargı aynı biçimde yansızlığı tehlikeye atar. Ancak Freud'un söylediği yansızlık bunlardan çok, tüm analitik materyale olan yansızlık demektir. Analistin kulağı, ilgisi, zaman zaman toplumsal olana yönelir elbette, fakat bir yandan bu acıyı duyup, tanır ve hatırlarken, diğer yandan analizanın ruhsallığında bu acının aynı zamanda neye ve nereye

[16] P. Denis [2001] "Ayna Aynı Zamanı Gösterir mi? Karşı Aktarım ve Zaman", Aktaran T. Parman, *Psikanaliz Yazıları 17, Aktarım Karşı Aktarım*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.

denk düştüğünü unutmadan dinleyebilmesi gerekir. Yansızlığı korumak analizanın özerkliğini ve özgünlüğünü koruyan bir işlevi yürütür. Bu sayede aktarım analitik ortama gelebilecek, yansıyacak ve iç süreçlere eklemlenebilecektir. Analizan da bir süre sonra kendisine yansız olabilecek ve gelişen gözlemci benliğiyle kendisini inceleyebilecektir.[17]

Kuşaklararası aktarılanın, çocukta bilinçdışı özdeşleşme düşlemlerini şekillendirdiğinden bahsetmiştik. Analistin kapsayıcı alan oluşturması hazmedilemeyen, şekilsiz, simgeleştirilemeyen, acı verici bu düşlemlerin bireye miras kalan korkunç bir öyküyü tanımasına, yeniden yaşamasına, geçmişinin mirasına bir anlam vermesine, kendi öyküsünü yeniden inşasına ve ardından bu yeni yaşanan deneyimin simgesel bir anısını oluşturmasına olanak sağlayacaktır. Yapılacak ruhsal çalışma bu acıyı anlamak ve yabancı, tekinsiz olanı analistle işbirliği yaparak tanımaktır. Kapsamak sadece yansıtılanları içe almak değil, onu dönüştürebilmektir de. Analist kimi zaman kendi tasarımlarını dağıtabilecek acı veya dehşetle karşılaşabilir. Bazı analizanların dile getirdikleri acının düşünülmesi, hayal edilmesi neredeyse imkânsızdır. Önemli olan o noktada durabilmek, dinleyebilmek, tanıklık edebilmektir ve bunu çok uzun zaman yapabilmektir. Bazen de analizanın analisti kötü, düşmanca, nüfuz eden, anlayışsız, kayıtsız ve kendinden hiçbir şey beklenilmeyecek bir nesne haline getirdiği olumsuz durumlar karşısında analist karşı aktarımı ve dinleme kapasitesi ile sınanır. Umutsuzluk ve güçsüzlük yaratan bu durumun gerisinde, analizanın koşulsuz bir şekilde sevilmeye ilişkin mutlak, baskıcı talepleri kavranabilir, onarma çabasıyla geri döndüğü görülebilir. Analist kaçmadan, bağı korumanın yollarını bulabilmeli ve de ondaki en çocuksu yönlerle özdeşleşebilmelidir. Yani analizanla olan ilişkiyi yok etmeden, öncesinde kendisindeki analizana yönelik nefret ve yıkıcılığını tanıyabilmesi ve onları üstlenebilmesi gerektiğine vurgu yapar Bokanowski.[18]

Analist, tarifi imkânsız acı karşısında olduğu gibi kaçmadan, bağı korumanın yollarını bulabilmeli ve de ondaki en çocuksu yönlerle özdeşleşebilmelidir. Yani analizanla olan ilişkiyi yok etmeden, önce-

---

[17] Laplanche & Pontalis [1967] "İki Kişilik Alan", Aktaran Vehbi Keser, *Psikanaliz Yazıları 17, Aktarım Karşı Aktarım*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.

[18] T. Bokanowski, "Olumsuz Aktarımlar ve Aktarımda Nefret", *Psikanaliz Yazıları 17, Aktarım Karşı Aktarım*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008.

sinde kendisindeki analizana yönelik duyguları, nefret ve yıkıcılığını tanıyabilmesi ve üstlenebilmesi gerekir.[19] Bu demektir ki analist analizanın hakikatine saygı göstermekle kalmayıp kendi hakikatine de aynı şekilde saygı göstermelidir. Çünkü analist saklanmış düşünceleri uyandırır ve ortaya çıkan bu öğelerin inanmak istediğimiz kadar tehlikeli olmadıklarını hissetmemize yardımcı olur, nahoş ve acı verici yaşantılardan kurtulmak için olanak tanır, bunların emanetçisidir artık. Tüm bu travmatik öğeleri kendisi dağılmadan ve yenilmiş hissetmeden alabilmeli, ötekinin bilinçdışının ortaya çıkışına tahammül edebilmek için kendi bilinçdışına yeterince yakın olmalıdır.

Derinlemesine çalışma, değişimi kabullenmeyi ve bununla hesaplaşmayı, varolan yeni durumla mücadeleyi, öfke, üzüntü ve neşeyi, içsel kuvveti ve hazırlıklı olmayı gerektirir. Geçmişten gelen güvenilir ve sevecen, bildik nesnelerin harekete geçmesini, savunmadan vazgeçebilmek için sevgi nesnesinin güvenini tekrar kazanmayı ve saldırgan, kötü nesnelerin etkisizleştirilmesini içerir.[20] Anıyı kelimelerle ifade etmek, hayatına devam etmenin ya da unutmanın ıstırabını hafifletir ve unutmayı, susmayı onaylamak yerine hatırlamak için bir ruhsal alan yaratır.

Sonuç Olarak

Üst kuşakların asıl işlevi bireyi güncele değil, geçmişe, tarihe, önceki kuşaklara ve kuşkusuz gelecek ve ötesine kaydetmesidir. Bugünü anlamak ancak geçmişi, kökenleri, tarihi var eden zamanı bilmek, tanımak ve kabul etmek sayesinde olabilir.

Yolanda Gampel şöyle diyor "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü" metninde: *"Terapistler olarak bizim varlığımız onarım için başlıca olanaklardan birini sağlıyor. Bireyin hepimize miras kalan korkunç bir tarihi deneyimleyerek, bu yeniden deneyimlemeye dair simgesel bir hafıza yaratmasına yardımcı olabiliriz..."* Ancak Gampel şunu söylemeyi de ihmal etmez: "Onlar bu zulmü bedenlerinde ve zihinlerinde yaşadılar, "acının kesinliğini", hüznü. İhtiyaç duydukları ise toplumsal bir hafıza."[21]

---

[19] a.g.e.

[20] C. Johannidis, *Tefekkür Yakınlıkları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

[21] Y. Gampel, "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü", *Psikanaliz Yazıları 28*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014.

kardeş katli

ALPER ŞAHİN

I.

İnançların yerine aklın ve deneysel bilimlerin öne çıktığı Aydınlanma çağının en önemli düşünürlerinden olan Immanuel Kant "Sürekli Barış"[1] adlı eserinde devletler arasında yapılacak ve sürekli olabilecek bir barışın asal ilkelerini oluşturmaya çalışır. Bu kitabında Kant, ilk olarak barışın akılcı temellere oturması gerektiğinden bahseder. Diğer bir deyişle barışın nesnel amaçları ve sonuçları olmalıdır ki, öznellikten kaynaklanan hatalar barışı engellemesin. Öznellik, tarafların birbirlerine yaptıklarını haklı çıkarmak için kullandığı bir araç olarak barışı tehlikeye atacaktır ve böylece akılcı çözümlerin oluşması engellenecektir. Kant bu fikirlerin billurlaştığını düşündüğü Latince bir ifadeyi eserinde tartışır: "Fiat justitia, pereat mundus" –"Dünya mahvolsa bile adalet yerine gelsin". Bu ifadenin her ne kadar abartılı bir yanı olduğunu düşünse de, anlatmak istediği meseleyi çok iyi dile getirdiği kanısındadır. Kant bu ifadenin, yöneticilerin her ne olursa olsun herkes için adaleti sağlamakla yükümlü olduklarını, anlattığını düşünmektedir. Elbette yöneticilere bu sorumluluklarını hatırlatmak yönetilenlerin görevidir.

Bu çalışmada Kant'ın bahsettiği "Sürekli Barış" bağlamında 1915'de Osmanlı Devleti'nde Ermeni vatandaşlara yapılan soykırımın Türkiye toplumu üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılacaktır. Böylece soykırımın hiç irdelenmeyen bir yanı olan "Türkiye toplumunun ruh sağlığına etkisi" konusuna nesnel bir bakış açısı geliştirerek katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Sunumda politik bir amaç güdülmeden sadece hakikatin farklı yönlerini bulmak üzerine düşünülecektir. Ermeni toplumuna karşı yapılan ve Ermenice'de Medz Yeghern - Büyük Felaket olarak

[1] I. Kant [1795] *Perpetual Peace*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1917, s.179-183.

anılan bu olay Ermeniler ve Dünya'nın pek çok ülkesi tarafından "Soykırım" olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla yazıda bundan sonra Medz Yeghern soykırım anlamını da içerecek şekilde kullanılacaktır.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu yazı da gerçeğin ancak bir kısmını ele alabilmekte ve dolayısıyla sosyal bilimlerin taşıdığı kısıtlılıkları içermektedir. Bununla birlikte psikanaliz biliminin kuramı temel alınarak Medz Yeghern'in faillerinin kendilerini takip eden kuşaklar üzerinde yarattığı bazı psikolojik etkiler üzerinde durulacaktır.

II.

Yazar, bu çalışmayı hazırlarken lise yıllarında karşısına çıkan bir şiirden etkilenmiştir. Bu şiir vicdan konusunu ele almaktadır. Türk şiirinde bu konuyu ele alan bir şiir bulamaması yazarın kısıtlılığından kaynaklanıyor olabilir. Ancak böyle bir şiir varsa da pek bilinmemesi bu yazının dışında, üzerinde durulması gereken bir konudur. Şiir bir Fransız'a aittir. Victor Hugo şiirinde[2] Kabil'in kardeşi Habil'i katlinden dolayı hissettiği vicdan azabının onu nasıl mezarında bile takip ettiğini anlatır. Adeta Habil'in hayaleti Kabil'in peşini bırakmamaktadır. Bu durum Kabil'in ve oğullarının yaşamını çekilmez hale getirir. Tek uğraşları bu hayaletten kurtulmaktır ve yaşamlarının bütün yaratıcılığı ile mutluluğu bu uğurda git gide azalır. Peki bu hayalet nasıl oluşmuştur, yaşayanların ruhlarını nasıl etkilemektedir? Bu sorular Freud'dan yola çıkarak yanıtlanabilir:

> *"Benliğin deneyimleri kalıtım için kaybolur gibi gözükmektedir; ancak bunlar her kuşaktaki bireylerde güçlü bir şekilde yeterince tekrar ettiklerinde, denebilir ki, kendilerini alt benliğin deneyimlerine dönüştürürler ki bu izler kalıtım içinde saklanırlar. Bu yüzdendir ki kalıtımsal olabilme becerisine sahip olan Alt benlik, var olmuş birçok Benliğin tortularını barındırır. Böylece Benlik, Alt benlikten çıkardığı Üst benliği oluştururken, belki de kendisi sadece daha önceki Benlik şekillerinin yaşama dönen hali ve onların tekrar canlanmasından başka bir şey değildir.*[3] (bu yazı için çeviren: Alper Şahin)

---

[2] V. Hugo, La Conscience
http://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/poemes/victor_hugo/la_conscience.html

[3] S. Freud [1923] "the Ego and the Id", *S.E.*,19, (çev. Alper Şahin), Vintage, London, 2001, s.38.

Psikanaliz'in önemli kuramcılarından Nicolas Abraham ve Maria Torok'[4] Freud'ün bu açıklamasını daha ayrıntılandırırlar. Onlara göre anne bebek ilişkisinde anne bebeğin bilinçdışını da oluşturan bir yetkinliğe sahiptir. Bu ilişki içinde annenin bilinçdışına bastırılmış olan ya da bilinçli olarak gizlenen sorunlar bebeğin gelişim yıllarında tam olarak içselleştirilemeyen ancak tam da dışarıda tutulamayan bir kist oluştururlar. Bu konular bilinçli olarak ele alınamadığında -çünkü aile hikâyeleri içinde gizlenmişlerdir- özellikle varlığının köklerini sorgulayan ergen için anlayıp içselleştiremediği meseleleri eyleme dökme olasılığı ortaya çıkar. Bilinçli olarak nereden geldiği belli olmayan bu eylemler, anlam yaratabilme açısından yetersiz kalınca ruhsal ve davranışsal sorunlara dönüşür. Bu bağlamda Abraham ve Torok annenin bastırdığı ama ruhsallığında bir hayalet olarak varlığını sürdüren kişilerin ve sorunların bebekle ilişkide bebeğin bilinçdışına aktarıldığını belirtirler. Öyleyse kuşaktan kuşağa bilinçdışında aktarılan sorunlar kendilerini tekrar etme olasılığına sahiptir. Bu noktada Freud'un bireylerin psikanalizinde ele aldığı "yineleme zorlantısı"na dönmek gerekir. Abraham ve Torok'un da dayandığı Freud'un kuramsal açıklaması[5], çocuklukta unutulmuş ve bastırılmış sorunların psikanalitik süreçte aktarım ilişkisi içinde yinelendiğini göstermektedir. Freud ayrıca bunların analiz dışında da çeşitli anlamlandırılamayan davranışlara dönüştüğünü belirtir. Sonuç olarak bir kuşağın görmezden gelmek istediği veya unutmaya çalıştığı sorunlar diğer kuşaklara bilinçdışı yollardan aktarılarak unutulmak istenen davranışın benzerlerinin bilinçdışı eylemler halinde yinelenmesine neden olur.

Bu kapsamda, kuşaklar ötesi bilinçdışı bağları ele alan Eiguer[6], bir suç işlemiş atanın izleyen kuşaklar tarafından korunmak için devamlı haklı çıkarılma çabasını da bir aile patolojisi olarak ele almayı önerir. Bu anlamda kuşakların suçlu ata ile hesaplaşarak onu içselleştirme kapasiteleri bozulmakta dolayısıyla da zihinsel alandaki kopuk bağlar nedeni ile düşünebilme becerileri sekteye uğramaktadır. Diğer bir

[4] N. Abraham, M. Torok, *L'écorce et le noyau*, Champs essais, Paris, 2009.

[5] S. Freud [1932] "Anxiety and instinctual life", *SE. 22*, Vintage, London, 2001, s.106-108.

[6] A. Eiguer, "Ergenin Ailesi ve Ataları", *Psikanaliz Yazıları 15*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s.57-75.

deyişle suçlu olan atayı temiz tutarak kişi kendi özdeşimini de temiz tutmaya çalışır. Ancak bu ata ile ilgili sorunlar ortaya çıktıkça kişi bu atanın iyi ve kötü yanlarını ele alıp içselleştirmek yerine tüm ruhsal gücünü onun iyi ve her yaptığının da haklı olduğunu kanıtlamaya adar. Sonuç olarak yaratıcı düşünebilme sağlıklı kararlar vererek sorunları çözme ve yaşamdan zevk alma becerileri için gerekli enerji, bu atanın suçlarını görmezden gelmeye hatta aklanmaya harcanır. Bu nedenle aklanan suç, suç olmaktan çıkar haklı bir davranış halini alır bu da atanın yaptıklarının tekrar edilmesi ile ortaya çıkar. Diğer bir değişle geçmişte yapılan hatalarla ilgili bir içgörü kazanılmadığı için bu hatalar düzeltilmeden hatta hata oldukları önemsenmeden varlıklarını kuşaklar arası boyutta sürdürüp nedeni tam anlaşılmayan ve denetim altında tutulamayan şiddet sarmalına sebep olurlar.

Bu kuramsal girişten sonra tarihsel olayların seyrine 1915 ve ötesi zaman-uzam bağlamında çalışmanın amaçları kapsamında bakmak ilginç olacaktır.

III.

A. Psikanaliz Tarihi Nasıl Ele Alır?

Psikanaliz ile tarih bilimleri arasında ilişki konusunda çalışan Joan W. Scott[7] Psikanaliz ve Tarih'in zaman anlayışlarının üzerinde özellikle durur. Tarih biliminin doğrusal zaman kavrayışı yerine psikanalizin şimdi ve geçmişi birbirinden ayrılamaz bir şekilde birlikte ele aldığını söyler. Bu düşüncesinde Scott önemli bir tarihçi ve psikanaliste dayanmaktadır: Michel de Certeau[8] psikanalizin şimdiki zaman ile geçmişi iç içe ele aldığını tarihin ise ikisini yan yana koyduğunu belirtir. Dolayısıyla psikanaliz tarih içinde bir yinelemeden, bir biniştirmeden (birinin yerine diğerini koymak) ve bir maskelenip gizlenmeden bahseder. Bu yaklaşımın Tarihsel bir olayı psikolojik boyutu ile ele almakta önemli bir katkısı vardır. Tarihin olayları sıralı ele almasına karşın, kişilerin ruhsal tarihleri Certeau'nun belirttiği üzere sırasal olmaktan çok iç

[7] J. W. Scott, "The Incommensurability of Psychoanalysis and History", *History and Theory* 51 (February, 2012), 2012, s.63-83.

[8] M. de Certeau, *Tarih ve Psikanaliz*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.29-36.

içedir. Diğer bir değişle olayın yoğunluğu kişinin ruhsal yaşantısına daha derin bir anlam kazandırıp kişinin önceki yaşamındaki travmatik olaylarla keşfedilmesi gereken bir binişme ve maskelenme içinde varlığını sürdürür. Bu karmaşık hal günlük yaşantıda kişinin farklı durumlarda verdiği tepkilerde ortaya çıkar öyle ki olaylar ve anlamlar bilinçdışında bir binişme oluşturduklarından günlük yaşamda ruhsal tepkiler her zaman karşılaşılan olaya uygun olmayabilir. Psikanaliz bu bilinçdışı binişme, yineleme ve maskelenmeleri çözümleyerek kişinin travmatik yaşantıları ile ilgili olmayan durumları ayrıştırabilmesini, ilgili durumları da denetim altında tutabilmesini sağlar. Aksi takdirde yukarıda belirtildiği üzere yaşamın içindeki durumlara verilen tepkiler anlaşılmaz bilinçdışı tavırlar halinde ortaya çıkar. Elbette bu anlaşılmazlık kaygı yaratacağından çeşitli bilinçli bahaneler sorunlu tepkileri akılcı hale getirmek için kullanılır. Sonuç olarak Psikanaliz'in tarihsel zamanı yeniden ele alışı bilinçdışından gelen eylemleri anlayabilmek için önemli bir fırsat yaratmaktadır.

B. Tarih

Osmanlı İmparatorluğu'nun da 1915 öncesi Ermeni vatandaşlarına karşı aldığı şiddetli tedbirler de göz önünde bulundurulmak kaydı ile Dündar[9] 24 Nisan 1915'den itibaren İttihat ve Terakki Partisi'nin ülkeyi Ermenisizleştirme politikaları uygulanmaya başladığını belirtir. İlk aşama politik tutuklamalar ve ardından gelen tutukluların öldürülmesi ile bunu takiben ilk göç ettirilme emirlerinin uygulanmaya başlamasıdır. İkinci aşamada kıyı bölgelerinde yer alan Ermenilerin göç ettirilmesi ve mallarına Emval-i Metruke (terk edilmiş mallar) komisyonlarınca el konulması, son olarak da ayrım yapmadan tüm Ermenilerin göç ettirilmesidir (tehcir). Ermenilerin göçe zorlandığı yer şimdi Suriye topraklarında bulunan Osmanlı Devleti'nin Zor vilayetidir ve burası İmparatorluğun çöl alanlarından biridir. Devletin batı ve doğusunda yerleşik Ermenilerin göç ettirilmenin sebebi Ermeni Osmanlı vatandaşlarından Doğuda yaşayanlarının bir kısmının Ruslar ile iş birliği içinde Devlet-i Ali'ye karşı isyan

[9] F. Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

etmesidir. Bununla birlikte Akçam'a[10] göre tehcir edilen nüfusu 1.112.614'dur ve Devlet-i Ali'nin her yerinden gelmektedirler.

Peki bu göç ettirilme sırasında neler olmuştur? Ermenistan Ulusal Arşivleri'nde[11] yer alan, 1916 tarihli belgelerde tehcire uğrayan halkın askerler tarafından nasıl öldürüldüğü mallarına ve kızlarına el konulduğu, yollarda nasıl saldırıya uğrayıp öldürüldükleri tanıklar tarafından anlatılmaktadır. Ayrıca tehcir ve katliamlardan kurtulmak için bir kısım Ermeni halkın ihtida ettikleri, yani din değiştirdikleri buna karşın İttihat ve Terakki Hükümeti'nin din değiştirmeyi yasakladığı Dündar tarafından belirtilmektedir. Ermenilerin el konulan malları ise yine Dündar'ın belirttiği üzere Balkanlar'dan veya Kafkaslar'dan göç eden halklara verilmiştir. Dolayısıyla Medz Yeghern'in, çocuklara, kadınlara, mal ile mülke el koymanın organize bir şekilde yapılmış olması sürecin en hafif ifadesiyle bir etnik temizlik olduğu düşüncesini oluşturmaktadır. Diğer yandan Dadrian[12] çalışmalarında Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşlarına soykırım yaptığı görüşünü Türk ve yabancı belgelere dayanarak açıklar. Kitabının "soykırımın kurbanları çocuklar" adlı bölümünde el konanlar dışında kalan Ermeni çocukların Osmanlı askerleri ve destekçileri tarafından nasıl toplu şekilde katledildiklerini anlatırken durumun "soyun her kuşağının yok edilmesi" olarak tanımlanabileceğini belirtir. Medz Yeghern'de olanlar gaddarlığın örnekleri olarak toplumsal hafızada yer almaktadır. Bu nedenle yazının devamında gaddarlık konusu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Diğer yandan Türkiye'de yayımlanan *Ermeni Araştırmaları* ve *Akademik Bakış* adlı dergilerde yayımlanan makaleler ortak olarak şu karşıt düşünceleri dile getirmektedirler:

- Ermeniler dünyaya dağılmış oldukları için bir arada kalmalarını sağlayan soykırım fikrini yaratıp ona tutunmuşlardır.[13]

---

[10] T. Akçam, *1915 Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

[11] Ermenistan Ulusal Arşivleri, *Kedername*, Belge Yayınları, İstanbul, 2014.

[12] V. N. Dadrian, *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı: Toplu Makaleler 2*, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

[13] B.S. Çevik-Ersaydı, "The Armenian Diaspora and The Need For The Other", *Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 9, 2011, s.93-107.

- Ermeni propagandasının kaynağı Türklere karşı dinmek bilmeyen öfkedir. Ermeni diasporası Türklüğe karşı nefretten beslenip 1915 olaylarını dünyaya abartarak sunar. Özür dilemek sadece manevi rahatlık sağlar asıl talepleri maddidir.[14]
- Ermeniler 1915'de çıkarılan tehcir kanunu ile göç etmek zorunda kalıp dünyanın değişik bölgelerine yerleştikleri genel kanıdır. Birlikte kalabilmek için Holokost'tan etkilenip 1915 olaylarına soykırım demişlerdir.[15]
- Türkler Ermenilere kin duymaz. Ermenilerin Türkiye'yi günah keçisi olarak değerlendirip öteki yaratması kendi ırkçı geleneğine karşı oluşturulmuş bir yaklaşımdır.[16]
- Türkler Kilikya'daki Ermeni Krallığı ve Moğol işgalinden beri Ermenilerle ilgili olumsuz bir görüşe sahiptir. Ermeniler 1915 ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak için uğraşmışlardır. Ermeniler tehcir edilince göç psikolojisine kapılıp kayıplarını fazla olarak algılamışlardır, çünkü yaşadıkları yerlerle güçlü bağları vardır[17].
- Göç etme şekli ister zorunlu ister gönüllü olsun Ermeni kimliğinin en önemli özelliklerinden bir tanesinin toplumsal yas olduğu, travmatik göç sürecinin getirdiği doğal yas sonucunun toplumsal çerçevede hissedilerek bu yasın geçmişe öykünme pratiği ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Aslında "soykırım takıntısı" Ermeni kimliği için ilerlemeye, gelecek kurmaya engel teşkil etmektedir.[18]

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki bir kısım Türk akademisyen için Ermeniler zorunlu göçü fazla abartarak, kendi kimliklerini korumak amacıyla kullanmakta, üstelik Türkiye'den maddi taleplerini haklı çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bir an evvel bu anlamsız taleplerinden vazgeçip sağlıklı

---

[14] H. Çağan, "Ermeni Kültürü ve Ermeni Propagandası", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, 2013, s.199-211.

[15] Ö. F. An, "Türkiye'nin Dış Politikalarına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, 2013, s. 177-244,

[16] D. Altınbaş, "Ermeni Meselesinin Psikolojik Yönü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, 2010, s.79-113.

[17] E. Göka, M. Beyazyüz, "Türk Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013, s.123-164.

[18] R.S. İlhan, B. S. Çevik-Ersaydı, "Türk-Ermeni yakınlaşmasında toplumsal yas faktörü: bir politik psikoloji değerlendirmesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 43, 2012, s. 113-132.

düşünmeye gereksinimleri vardır. Bütün bu yaklaşımların bilimsel olduğu nesnel bir gerçekliğe ya da ruhsal çözümlemelere dayandığını söylemek zordur. Yüzeysel bir bakış açısıyla derinlemesine incelemeleri içermeyen neredeyse ideolojik öznel fikirlerdir. Bu yüzeysel yaklaşım ileride tartışılacağı gibi Terry Eagleton tarafından acımasızlık ifadesiyle adlandırılmaktadır, dolayısıyla gaddarlıkla yakın bağlar içermektedir.

Bir yanda dünyaya yayılmış olan Ermenilerin öfkeli talepleri diğer yanda yüzeysel siyasal söylemler ve ruhsal çözümleme olduğu iddia edilen yaklaşımlar, Medz Yeghern'in yarattığı travmanın iki taraf üzerindeki etkisinin açık olarak görülmesini sağlamaktadır. Kısa bir ifade ile bir taraf zarara uğratıldığını diğer taraf ise asıl karşısındakinin zarara uğratmaya çalışırken kendisini mağdur durumda bıraktığını savunmaktadır. Kant'ın Sürekli Barış adlı eserine gönderme yaparak bu durumu anlamlandırmak için hangi nesnel kriterler oluşturulmalıdır. Bu noktada Psikanaliz bir açılım ortaya koyar, herkes kendi ruhsal süreçlerine dönüp çözümlemeler yapabilirse bir çözüm yolu bulmak mümkün olacaktır.

Medz Yeghern'in Ermeniler üzerinde yarattığı travmalar üzerine yapılmış çalışmalar vardır[19] ve bunun daha iyi anlaşılması için çok daha fazla çalışılması gerektiği söylenebilir. Ancak Medz Yeghern'in Türkler'de yarattığı travma üzerinde durulmamaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki burada söz konusu edilen travma "Türkler'e soykırım yaptılar" diye iftira atılması sonucu ya da "o zamanlar Ermeniler de Türkleri öldürdü "söylemiyle oluşan travmalar değildir. Anlaşılması gereken Medz Yeghern'e sebep olmanın Türklerde yarattığı travmadır. Diğer bir deyişle komşusunu, arkadaşını yok etmek ya da yok edilmesine göz yummanın getirdiği derin ve kabul edilmesi zor suçluluğun sonucu ardıl kuşaklarda ortaya çıkan travmadır. Bu noktada belirtilmelidir ki İttihat ve Terakki Hükümeti sadece Ruslar ile işbirliği yapmakla suçladıklarını mahkemelerde yargılayıp cezalandırmak yerine neden sayısı ne olursa olsun çocuk, kadın, yaşlı vatandaşlarını da ağır koşullarda ölümcül bir sürgüne göndermeyi tercih etmiş, bir soyun kırımına sebep olmuştur. Öyle ki bu durumdan kaynaklanan suçluluğu örtmek için topluma tertemiz bir şanlı geçmiş ve hep tehdit altında olma durumu

[19] A. Alayarian, *Consequences of Denial*, Karnac, London, 2008.

anlatılıp başkalarını suçlayacak durumlar icat edilmiştir. Anlaşılmalıdır ki gerçeklik ilkesi hiç kimseye hatasız bir geçmişi garanti etmez . O halde toplumsal travmalar hangi sebeplerden dolayı engellenemiyor?

Kendilerini farklı biçim ve yerlerde tekrar eden geçmişin kanlı, travmatik olayları birlikte ele alındığında temelde çözülememiş, içinde bulunulan topluma ait bir sorunun varlığını ortaya koyuyor. Eğer sorun ilk ortaya çıktığında adaletli bir şekilde çözüme ulaştırılıp sorumlular cezalarını alsalardı toplumsal bilince geçecek olan bu tavır toplumsal benliğin dış gerçeklikle sağlam bir bağ kurarak kuvvetlenmesine destek sağlayıp ileride olabilecek hatalara karşı bir önlem oluşturabilecekti. Diğer bir deyişle Medz Yeghern'de olanlar toplumsal bir vicdan içinde adalet önünde ele alınmış olsaydı, sonraki kuşaklara bilinçdışına bastırmak ve gerçeklerden uzaklaşarak savunmak zorunda kalacakları psikolojik bir miras devredilmeyecekti. Bu durumda bir kısım atanın yaptığı hata başka bir grup atanın müdahalesiyle düzeltilmiş olur ve toplumsal ruhsallığın içselleştireceği gerçeklik ilkesine dayanan bir Benlik oluşabilir, dolayısıyla ilerdeki benzer toplumsal sorunlar önlenirdi. Anlaşılan odur ki toplumsal tarih ruhsal süreçlerin bu şekilde gelişmediğini gösteriyor.

IV.

Yazının başında yer alan yineleme zorlantısının bastırılmaya çalışılanın kendini eylem yoluyla tekrar etmesi durumu Medz Yeghern'in ardından gelen olaylar silsilesi ile kendini belli etmektedir. De Certeau'nun belirttiği gibi, tarihte olan olayların yinelenmesi (katliamlar), biniştirilmesi (Ermenilerin yerini, Yahudiler, Aleviler, Kürtler, gençler, çocuklar, kadınlar alır) ve maskelenmesi (düşmanla iş birliği, ekonomiye zarar vermek, inanca hakaret etmek, vs) tarihselliğin şimdi ve geçmişle birlikte ele alınması gerekliliğini ortaya koyar. Diğer bir deyişle yinelenen olaylar bir psikolojik sorunun varlığını işaret eden bağları da beraberinde taşımaktadır. Abraham ve Torok'un bahsettiği hayalet kendini tarihsel olayların tekrarında hep belli eder. Çünkü suçlu atalarla hesaplaşılıp tarihe gömülememişlerdir, varlıklarını her an yaşayan kuşaklara dayatırlar. Bu hayaletle yüzleşmedikçe Eiguer'in dediği gibi yanlışlar tekrarlanarak atalar temiz tutulmaya çalışılacaktır. Bu durum

ise ataların iyi ve kötü yanlarını fark edip ve birbirinden ayırıp iyi yanları ile özdeşleşebilme ve yanlışlarını da tekrar etmemek için önlem alabilme olanağını kısıtlar. Ancak nasıl olur da bu denli acılara sebep olan atalar böyle korkunç davranışlar ortaya koymuş olabilirler? Bu olaylardaki gaddarlığı anlamak belki de yineleme zorlantısı bağlamında yok etme davranışlarını irdelemekle mümkün olur.

Sigmund Freud, "Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme"[20] adlı çalışmasında gaddarlık dürtüsünden bahsederken bunun ölüm dürtüsüne yakınlığını vurgular. Daha sonra sadizm ve mazoşizme değinirken bunların daha çok libidoya bağlı oldukları üzerinde durur. Freud'a göre gaddarlık dürtüsü ötekinin varlığını göz ardı ettiğinden daha çok tahakküm bağlamında düşünülmelidir. Diğer bir deyişle gaddarlık karşısındakinin varlığını yok sayar. Bu noktada Ciavaldini'nin[21] Freud'den yola çıkarak belirttiği gibi gaddarlık, üç önemli farkı göz ardı eder; insan-nesne, cinsiyet ve kuşak farklarını. Belki bu üç farktan en önde geleni insan varlığının inkârıdır. İnsan cansız nesneye indirgenmiş olarak tahakküm altında kendiliğinden ayrıştırılmış ve öznenin neredeyse bir parçası durumuna gelmiştir. Bu farkın nasıl ortadan kalktığını anlamak için Waintrater'e kulak vermek gerekir. Waintrater[22] soykırım ve toplu katliamlarda suçlunun üç tür baştan çıkmayla karşı karşıya olduğunu söyler: İlksel olanla baştan çıkmak ki bu kuralların olmadığı bastırmanın yer almadığı ölümcül bir alandır. Yakınlıkla baştan çıkmak ki bu karşılıklı yakınlıktan öte tahakküm altına alarak karşıdakinin arzusunu yok saymaktır. Cellatlıkla baştan çıkmak ki bu düşünme alanının reddidir. İki yazarın da belirttiği gibi gaddarlık ilkseli, düşünmenin olamadığı diğerinin varlığının özneye kayıtsız şartsız bağlı olduğu bir alanı tanımlar. Elbette böyle bir durum öznede sorunlar yaratacaktır. Sosyal bilimler alanında önemli bir düşünür olan Terry Eagleton[23] kötülük üzerine düşüncelerinde saldırganlığın, saldırganın bazı değerli kişilik özelliklerini de sileceğini belirtir. Bu bağlamda yüzeyselliğin

[20] S. Freud [1905] *Three essays on sexuality*, Vintage, London, 2001.

[21] A. Ciavaldini, "De la violence sexuelle et de sa cruauté", içinde *Cruauté*, Françoise Neau (Ed.), PUF, Paris, 2014, s.41-64,

[22] R. Waintrater, "Les Bienveillantes, un livre sur le mal", içinde *Cruautée*, Françoise Neau (Ed.), PUF, Paris, 2014, s.85-103.

[23] T. Eagleton, *On evil*, Yale University Press, New Haven, 2010.

yani düşünmemenin ve anlamı yok etmenin, kötü olanı başka bir deyişle gaddarlığı oluşturduğunun altını çizer. Düşünürler ve psikanalistler aynı görüş açısında birleşmektedirler; bir kötülük olarak gaddarlık insanın düşünebilme becerilerine dolayısıyla diğeri kadar kendi var oluşuna da bir saldırıdır. Bu nedenle gaddarlığın ardında melankolinin yattığı düşünülebilir. Cupa[24] gaddarlığı ve şefkati ele aldığı çalışmasında melankolinin ve onun ölümcül etkilerinin Üst benliğin en uç yıkıcılığını oluşturup sonuçta da sadismi aşarak saf ölüm kültürü dürtüsü haline geldiğini belirtir. Öyle ki kayıpların kabullenilmemesi ve yaslarının tutulamayışı kişiyi melankoli (μελανχολια) kelimesinin de belirttiği gibi (melan-μελαν-kara koli-χολια-öfke ya da safra) kendine dönük bitmek tükenmek bilmeyen bir saldırının ve aşağılamanın etkisinde bırakır[25] Melankolide kişinin değerini kaybetmesi ve yasın aksine dünyanın değerli kalması beraberinde kendisiyle birlikte içinde bulunduğu dünyayı da değersizleştiren bunun için de önce bu dünyayı tahakkümü altına alan bir süreç gözlemlenebilir. Diğer bir deyişle Melankoli yani kara bir öfke kişiyle birlikte dünyayı da herkes için yaşanmaz hale getirir. Fédida melankolik kişinin kendine olan saldırganlığının analiste de dağılma tehdidi yaratacak şekilde ifade bulduğunu belirtir. Şahin'in[26] ergenlik konusunda gaddarlığı ele aldığı makalesinde de ifade bulan kişinin kendine olan saldırganlığı aynı zamanda çevresine karşı da bir saldırıyı oluşturur. Kişi bir yandan kendine acı çektirecek durumlar yaratırken diğerlerinin acı çekmesini sağlayan bir mekanizma oluşturur. Fédida ya göre bunun bir amacı vardır o da hayatta kalabilmektir. Sonuç olarak yaşanmış ve yası tutulamamış derin travmatik kayıplar kişileri kendilerine karşı ölümcül bir gaddarlığa sürüklerken bunun tam tersi yaşamda kalabilme süreci bu sefer diğerlerinin ölmesi sayesinde kişinin melankolisiyle birlikte duyguları donmuş bir halde yaşamasını sağlar. Bu donmuşluk hali aynı zamanda düşünememek de demektir. Dolayısıyla melankoli kişileri hayatta kalabilmek için gaddar

[24] D. Cupa, *Tendresse et cruauté*, Dunod, Paris, 2007.
[25] S. Freud [1917] "Mourning and melancholia", *SE 14*, Vintage, London, 2001, s.243-258.
[26] A. Şahin, "Gaddarlığı Ergenlik Bağlamında Düşünmek", *Psikanaliz Yazıları 29*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2014, s.79-89.

ve ölümcül bir hale getirirken benzer bir etkiyi toplumlar için de gösterebilir.

Bu, Medz Yeghern ve ardından gelen olayların içerdiği gaddarlıkta toplumsal akıl tutulmasının, görmezden gelmenin, tepkisizliğin anlamını açıklar. Türk akademisyenlerin Medz Yeghern üzerine söyledikleri bu konuda anlamlı örnekler oluşturmaktadır: "sorun diğerinin hayalini kurduğu bir durumdan ibarettir, bizim ile hiçbir ilişkisi yoktur". Elbette bu tutum inandırıcı olmaktan oldukça uzak olmakla birlikte travmayı yok saymayı sağlar. Dolayısıyla tarih ve psikanalizin üzerinde daha çalışması gereken konu Medz Yeghern'in Türk toplumunda yarattığı travmanın sonuçlarının neden tam olarak kavranamayışıdır. Bu durumun nedenlerinden biri köklerinin daha önceki yası tutulamayan kayıplarda olmasıdır. Bu noktada Medz Yeghern'e sebep olan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yok edici siyasetine neden bulmak amacı güdülmemektedir. Aksine bu siyasetin önceki kayıpları (özellikle Balkan Savaşları, Doğu'da Ruslarla olan savaşlardaki kayıplar) toplumsal barışı oluşturmak amacıyla dönüştürme becerisinden uzaklığı ve dürtüsel bir tavırla toplumu yas tutamamanın (melankolinin) içinde donmuş bir halde var olmaya zorladığını söylemek mümkündür. Bu donmuşluk kardeşlerini yok etmeye doğru giden bir akıl tutulması ile Waintrater'in belirttiği üzere toplumsal bir yokedicilikle baştan çıkmaya sebep olur.

V.

Kant sürekli barışın sağlanması için gerçeğin ortaya çıkarılmasının önemini anlatmıştı. Psikanaliz de hakikatin savunucusu olarak ruhsal barışın devamlılığını sağlamak için çalışır. Bu yazıda toplumun ruhsal barışı sağlayabilmesine katkı amaçlanmaktadır. Toplumsal facialar faillerle kurbanların aynı acı sondan kurtulamadıklarını göstermektedir. Bu acı son kaybedilen insanlıktır. Fiat justitia, pereat mundus, yoğun bir ifade taşısa da aslında adaleti sağlamanın ne denli zor olduğunu da anlatır, çünkü büyük bir değişimi gerektirmektedir bu da adeta dünyanın yıkılması demektir. Fakat dünya yıkılır ve yeni bir dünya kurulur. Böylece, insanlık insan olabilmenin kurallarına uyularak tekrar oluşturulur. Bu kurallardan biri de hatalarla yüzleşebilmektir, aksi halde hatalar daha fazla kurbanlar yaratarak kendilerini tekrar edeceklerdir. Bu çalışmada

ele alınmaya çalışıldığı gibi geçmişi diğerinin sesini ve acısını anlamaya çalışarak ele almak ve acıyı telafi edebilmek ancak tarihsel ve ruhsal yinelemeleri, binişmeleri ve maskelemeleri ele almakla mümkündür. Diğer bir deyişle kurbanlar değişebilir gaddarlık kendini yineleyebilir, olanlar çeşitli nedenler icat edilerek maskelenebilir. Eagleton'ın belirttiği gibi böyle bir yüzeysellik kötülüğü kolaylaştırır. Eğer bütün bunlar anlaşılır bir hale getirilebilirse toplumsal melankoliyi ve buna bağlı olan eyleme dönük gaddarlığı engelleyip iyileştirmek mümkün olabilir. Böylelikle toplumsal yaratıcılık, mutluluk ve gelişme, güçlenen ruhsallık sayesinde ivme kazanacaktır. Aksi halde Medz Yeghern'in, soykırımın hayaleti Türkiye toplumunu kovalamaya daha da güçlenerek devam edecektir.

Bu noktada Victor Hugo'ya kulak verildiğinde aynı anadan doğmanın aynı topraklardan beslenmenin insanları kardeş yaptığı önkabulü ile kardeş katlinin nasıl da kişinin ve sonrasında gelen kuşakların yakasını bırakmayan bir acı olduğu duyulabilir.

Vicdan

Çocuklarının hayvan derisinden giysileri,
Fırtınanın ortasında dağılmış saçları, morarmış yüzleri
Kabil kaçıyor Yehova'dan
Akşam olup karanlık adam bir ovanın kenarındaki
Dağın eteklerine vardığında
Yorgun karısı, nefes nefese oğulları
Derler: "uzanalım şu toprağa uyuyalım".
Uyumaz Kabil düşünür dağın yamaçlarında
Başını kaldırdığında, ölümcül göğün derinliklerinde
Karanlıkta kocaman açılmış bir Göz görür
Kırpmadan kendine bakan gölgeler arasından.
Sarsılır, "çok yakınımda" der.
Uyuyan oğullarını yorgun karısını kaldırıp
Ölümcül yolda koyulurlar kaçmaya
Otuz gün otuz gece yürürler
Sessiz, solgun, ürkek
Ancak yine de bırakmaz silahını

bakmadan arkasına kaçarken.
Dinlenmeden uyumadan varır
Asur'dan berideki memleketin
Kumsallarına denizlerinin.
"Duralım artık" der, güvenlidir bu sürgün.
Kalalım burada eriştik dünyanın sınırına.
Ama oturur oturmaz gamlı göklerde görür
Göz'ü her zamanki ufuktaki yerinde
O zaman kara bir titremeyle kasılır
Parmağını götürüp ağzına saklayın beni diye bağırır
Şaşkın, oğullar baka kalır vahşi babalarının titremesine
Kabil Jabel'e çöllerin derinliklerinde dolaşıp
Kıl çadırlarda yaşayanların babasına der:
Çek bu yana örtüsünü çadırın
Gererler dalgalanan bir duvar
Sabitlerler kurşun ağırlıklarla
Artık bir şey görmüyorsun değil mi der
oğullarının kızı tan kadar yumuşak
Tsilla sarışın çocuk
Kabil görürüm hâlâ Göz'ü diye tersler.
Jubal kasabalardan geçenlerin babası
Üflerken borazanları çalarken davulları
Öyle bir engel kurmayı biliyorum ki diye ünler
Bronzdan bir duvar örüp ardına Kabil'i gizler
Kabil yine de Göz bana bakmakta diye inler
Henok der ki kulelerle çevirelim öyle korkunç olsunlar ki
Yaklaşamasın kimse yanına
Burçlar yapıp bir şehir kuralım
Onun da çevresine bir hisar.
O zaman demircilerin babası Tübalkaen
İnsanüstü kocaman bir şehir inşa eder
O çalışırken, kardeşleri ovalarda
Enos'un oğullarını Seth'in çocuklarını avlayıp
Gelen geçenin gözlerini oyar

Geceleri yıldızları oklar.
Granit, çadırın kumaş tavanının yerini alır
Her bir parça, demir düğümle bağlanır
Ve kurulan şehir cehennemi andırır,
Duvarları dağlar kadar kalın kuleler
Gölgeleri ile köyleri karartır.
Örülen duvar bittiğinde,
Kapatıp, Kapıya kazırlar " Tanrının girmesi yasaktır"
Atalarını şehrin orta yerinde taştan bir kuleye koyup
Ona delilik ile ölümü bırakırlar.
"Dede" der Tsilla titreyerek, kayboldu mu gözden?
"Hayır hâlâ orada"
Öyleyse "yer altında yaşamak istiyorum bundan sonra"
"Yalnız bir adam olarak tabutta"
"Artık hiçbir şey görmeyeyim"
"Hiçbir şey de görmesin beni."
O zaman bir çukur kazarlar ki Kabil onaylar
Sonra iner tek başına karanlık kubbenin altına
Oturunca gölgedeki tahtına
Yeraltının kapıları kapanır yüzüne
Mezarın içinde, Göz bakıyordur hâlâ Kabil'e

(Türkçesi: Alper Şahin)

pepuk: acının ve utancın sesi

SERPİL DOĞAN BARIŞ

Ben bir Pepuk kuşuyum dalında yaralı duran,
Dağların yamaçlarında kenger
Nazlı bir kızın gözlerinde iki yetimlik ah!
İçinin kızıllığınca gül ve yangın
Her bahar lavlara,
Korlara,
Ateşlere düşer yüreğim...
Anonim

Yazımın başlığını oluşturan Pepuk kuşu efsanesinin çağrıştırdıklarından yola çıkarak, acının tarihinden bir hikâye, Dersim'in hikâyesini anlatmaya çalışacağım.

İnsanlık tarihi yüz yıllardır unutulmaya çalışılan, yok sayılan, üzerine tek söz edilemeyen pek çok acıyı içinde barındırır. Psikanaliz, tarihi salt bir kronoloji içinde ele almaz, bir anlamda tarihi yeniden yazmayı hedefler. Hatırlananlarla yeniden kurulan bu tarih sözcüklerle inşa edilir. Bu yeniden inşa, "karanlıkta olup rahatsız edenin", temsil edilemeyenin temsil edilebilir hale getirilmesidir. Psikanalizin işi kişinin tarihini ele almak, onu tarihsel koşullarının içinde anlamaya çalışmaktır; elbette "nesnel" tarihini de dikkate alarak. Bu tarih, soykırımların yaşandığı karanlık bir zamana açılan bir kapı olabilir.

"Katlanmak" kavramını tahammül etmek olarak düşündüğümüzde, onaylamadığımız veya öznesi olmadığımız olaylara gönderme yapmış oluruz. Taşınması, tahammül edilmesi söz konusu olan geçmiş "negatif bir geçmiştir". "Katlanmak" terimi her ne kadar, işaret ettiği travmatik geçmişe, sanki pasif bir konumlanışla tahammül etmeyi çağrıştırsa da, katlanılması gereken geçmişin yükünden, ancak hatırlama ve yüzleşme ile kurtulabileceğimizi de kabul etmemiz gerekir. Acılar dile gelip

adlandırıldığında yükümüzün hafifleyeceğini biliriz. Anıyı sözcüklerle dile getirmek, yani tanıklık etmek; hayatta kalmış olmanın ve unutmanın günahını siler. Unutma ve susmayı onaylamak yerine, hatırlamak için bir ruhsal alan yaratır. Anne-babalarının geçmişindeki izlere katlanmak zorunda kalan çocukların bireysel belleklerinin yerini, toplumlar söz konusu olduğunda kolektif bellek alır. Buradan hareketle, yaşanan acıları ve yıkımları anlamak için geçmişe o günlerde yaşayanların gözüyle bakmak, adil bir kolektif bellek oluşturabilmemizin koşullarından biri olarak karşımıza çıkar.

Tarihin ruhsallığa kaydettiği toplumsal şiddet, kimi zaman daha önceki bir şiddetin tekrarı iken, kimi zaman radyoaktif bir aktarımdır.[1] Bu bağlamda 1938'de Dersim'de yaşananlar, 1915 Ermeni soykırımının bir tekrarı değil midir?

Dersim, ağırlıklı olarak Kürtlerin ve Alevilerin yaşadığı kendine özgü bir coğrafya olarak bilinir. Halkın çoğunluğunun Türk ve Sünni-Müslüman olmaması nedeniyle tarih boyunca dışlanmış ve ötekileştirilmiş bir bölge olmuştur. Cumhuriyet devletinin kuruluş ideolojisinin temelleri atılırken, dili Türkçe, ırkı Türk ve dini İslam olarak belirlenen ulus devlet inşasının önündeki tüm engeller temizlenmeye çalışılmıştır. Dersim'de on binlerce insan öldürülmüş, yine on binlercesi sürgüne gönderilmiştir. Çayan Demirel'in 2006 yapımı Dersim 38 belgeseli, Dersim'de yaşananları tanıklıklarla anlatan ilk çalışmadır.[2]

Katliamda bir kısmı kimsesiz kalmış, bir kısmı da ailelerinden zorla alınmış 5-6 yaşını doldurmuş kız çocukları asker ailelerine verilmiş, isimleri değiştirilmiş, köklerinden, dillerinden, inançlarından kopuk yaşamlar sürmeye mahkûm edilmişlerdir. Götürüldükleri yerlerde acılarını kapsayabilecek, onları tutabilecek, temas edebilecek tanıdık dünyalardan mahrum kalmışlardır. Duygusal olarak hayatta kalabilmek için,

---

[1] Psikanalist Yolanda Gampel, soykırımın sebep olduğu acı dolu deneyimin izlerinin silinemediğinden, sadece hayatta kalanlarda değil, sonraki kuşaklarda da hem bireysel hem de kitlesel yıkımlara yol açtığından söz eder. Hem bireysel, hem de kolektif tarihte bırakılan derin izler için radyoaktivite terimini kullanır. Radyoaktivite terimi aynı zamanda, bu şiddetin kavranılması ve düşünülmesinin ne denli zor olduğuna ve toplumun bütününe sızdığına da vurgu yapar.
Y. Gampel, "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü", *Psikanaliz Yazıları*, Bağlam Yay., İstanbul, İlkbahar 2014.

[2] Ç. Demirel, Dersim 38 (belgesel film), 2006.

korkunç ve acı dolu anılarını, içlerindeki bir parçaya hapsetmişlerdir. Nezahat ve Kazım Gündoğan'ın Dersim katliamı üzerine görüntülü sözlü tarih çalışmalarında, katliam sırasında kadınlara ve çocuklara ne olduğunu sormalarıyla başlayan süreç, 70 yılı aşkın bir süredir tarihin karanlığında kalmış bir gerçeğin kapısını aralamıştır.[3] 2007 yılından beri süren araştırmalarıyla bugüne kadar yüzlerce kayıp kıza ulaşılmıştır. Bugün seksenli yaşlarında olan yüzlerce kayıp kızın tanıklıklarına yer veren iki belgesel film ve bir kitap, bu konudaki ilk çalışma olması açısından oldukça önem kazanmaktadır. 2010 yapımı "İki Tutam Saç- Dersim'in Kayıp Kızları" belgeselinde bu kayıp kızların tanıklıkları yer alır.[4] Hemen hepsinin ortak yanı 70 yılı aşkın bir süre boyunca susmuş olmaları, kimliklerini çocukları ve eşlerinden bile gizlemiş olmalarıdır. Dersim'in kayıp kızlarının tıpkı Ermeni kızı Heranuş gibi köklerinden koparıldıklarını ve benzer acılar yaşadıklarını öğreniriz.[5] 2013 yapımı ikinci belgesel film "Hay Way Zaman"; Dersim katliamında ailesini kaybetmiş, dilinden, inancından, tarihinden koparılan bir kız çocuğunun tam 75 yıl sonra kökenlerini arama, hatırlama ve bulma hikâyesidir.[6] Filmde, yaralı abisiyle birlikte ölülerin arasından köylerine doğru giderken abisini de yolda kaybeden 5 yaşındaki kız çocuğu, o acı geçmişine abisinden yadigâr "kan kokusuyla" bağlanan Emoş Gülver'le tanışırız. 5 yaşındayken ayrıldığı ve 75 yıl sonra ilk kez gittiği topraklarda viran olmuş baba evini, sonrasında ailesinin katledildiği ve ölülerin arasından kurtulduğu yeri, gittiği yolları bir bir hatırlamasına tanıklık ederiz.

Psikanaliz uygulamamızdan biliriz ki, kimileri günlük ıstıraplarının yinelenen öyküsüne, sonsuza kadar sürebilecek bir "kader"e boyun eğme biçiminde takılırlar. Kimileri de yaşamı üzerine daha fazlasını bilme, kendi tarihini yeniden yazma arzusuyla yollara düşerler. Emoş Gülver'in kızı da, kökenlerini bulmak ve o güne kadar taşıdığı yükü kısmen de olsa hafifletebilmek umuduyla annesiyle birlikte yollara düşenlerden.

---

[3] N. Gündoğan, K. Gündoğan, *Dersim'in Kayıp Kızları*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
[4] N. Gündoğan, K. Gündoğan, İki Tutam Saç- Dersim'in Kayıp Kızları (belgesel film), 2010.
[5] F. Çetin, *Anneannem*, Metis Yay., İstanbul, 2004.
[6] N. Gündoğan, K.Gündoğan, Hay Way Zaman (belgesel film), 2013.

Anne ve kız, Dersim inancında önemli bir yeri olan ip bağlama (bendgredan*) ritüelindeki kırmızı ve beyaz ip gibidir.[7] Dersim inancında kötülüklerle baş etme ve iyileşme umudunu simgeleştiren, birbirine dolanan kırmızı ve beyaz ip gibi birbirlerine yaslanarak bu meşakkatli yolu kat ederler. Dersim'e yolculuk, Emoş Gülver'in doğduğu ve 5 yaşına kadar yaşadığı baba evini, ailesinin katledildiği ve kendisinin kurtulduğu yeri hatırlama ve kaybettiklerinin yasını tutmaya uzanan bir yolculuktur aynı zamanda. Bu yolculuğun varış noktası belki de Pepuk kuşunun acı ve utanç içinde sesinin yükseldiği yerdir. Çünkü yaşamı boyunca kendini Emoş olarak bilen yolcu, 75 yıl sonra Pepuk'un öttüğü o tekinsiz yerde buluştuğu amcaoğlundan, gerçek adının Elif olduğunu öğrenir ve iki kuzen 75 yıl sonra derin acılarla dokunurlar birbirlerine. Filmde ilk temaslarına, farklı dillerde sorgulamalarına, sessiz çığlıklarına ve yaşananlara dair ağıtlarına tanıklık ederken, acı kadar utanç da çöküyor insanın üzerine. Yaşayanın acısı, yaşatanın ve tanık olanın utancıdır bu...

Böylesine adlandırılamaz ve tasarımlanamaz acılara nasıl katlanılır? Katlanılması gereken tarih sahiplenilip dönüştürülebilir mi? Yaşananların simgesel bir tasarımı oluşturulabilir mi? Tasarımlanamayan acıların simgesel bir aktarımı mümkün mü?

Koşullar ne olursa olsun mücadele edebilmenin yolu, katlanılabilecek bir alan yaratabilmekten geçer. Bu hareket alanı eylem alanı, söz söyleyebilmenin alanıdır. Psikanalizin içinden düşündüğümüzde alan kavramı bize, analitik çerçeveyi çağrıştırır. Analitik çerçeve, analistle analizanı belli kurallar içinde bir araya getirir. Çerçeve hatırlanamayan, adlandırılamayan, acı verdiği için söze dökülemeyen yaşantıları kapsayabilecek, taşırmadan taşıyabilecek bir yapıya sahiptir ve güvenilir bir alan oluşturur. Kitlesel katliamlar düşünüldüğünde, yaşanmış acı deneyimleri kapsayabilecek ve taşıyabilecek bir çerçeveden söz edebilir miyiz? Fransız sosyolog Maurice Halbwachs "Belleğin Toplumsal Çerçevesi" adlı eserinde, bireysel belleğin oluşması ve korunması için

---

* Bend-gredan; Dersim inanç sistemi içinde, eskiden daha yaygın ve geniş bir kullanım alanı içinde kutsiyet ilişkisini içeren büyüsel bir pratiktir. Beyaz ve kırmızı olmak üzere, 5-10 cm uzunluğunda iki ip birbirine dolandırılarak burma işlemi yapıldığı esnada ipe bakan kişi-eskiden dewreş/derviş-sorunların çözümüne ilişkin çeşitli dualar eder. Bu ip ilgili kişinin üzerinde taşınır veya evin bir yerinde saklanır.

[7] D. Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

toplumsal çerçevenin şart olduğunu savunur; bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların anılarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olamayacağını belirtir. Kitlesel kıyımlardan sonra hayatta kalanlar hatırladıklarında, bireysel belleklerini ortak bir kolektif bellek içine yerleştirerek kimliklerini bulmaya yaklaşabilirler. Halbwachs; aile, okul, askeri birlikler gibi ortak bir deneyim arka planına sahip bireylerin oluşturduğu toplumsal grupların bellekleri ve hatırlama biçimlerini inceler. Bir bireyin hatırladığı şeylerin seçimi ve yorumu, bireyin kendi grubu için kurucu nitelikte gördüğü olaylarla özdeşleşmesini sağlayan toplumsal mekanizmalara bağlıdır. Bizden önce meydana gelmiş, dolayısıyla yaşamadığımız olayları, genellikle kendimizi ait hissettiğimiz grup açısından önem taşıdıkları ölçüde ve biçimde hatırlarız. Bu açıdan grup, Halbwachs'ın deyimiyle bir tür "çerçeve" işlevi görür.[8] Geçmiş daha ziyade öyküleme, belgeleme ve yorumlama yoluyla gerçekleşen toplumsal inşanın bir ürünü olarak varlık kazanır. Bellek, sadece geçmişi kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize eder. Gruplar, yaşanan acı deneyimleri kapsayabilecek, taşıyabilecek ve kamusal bir alan yaratabilecek potansiyele sahiptir. Grupların; resimler, metinler, anıtlar, yıldönümleri ve ritüeller gibi çeşitli simgesel araçlar yardımıyla kendilerine bir bellek yarattıklarını dikkate alırsak, grup kimliğinin geçmişteki ve kültürel geleneklerdeki ortak referanslar yoluyla oluştuğunu, özdeşleşmeye dayandığını söyleyebiliriz. Dersim inancındaki simgesel söylem de, bu toplumun kendine has özellikleriyle ve yarattığı kimliğiyle hayatta kalmanın yol işaretleri olmuştur. Yazılı bir tarihi olmayan bu toplumda tarihsel aktarım mitler, efsaneler, destanlar ve ağıtlar gibi kültür nesneleri üzerinden şekillenmektedir. Metnin başlığını oluşturan Pepuk da Dersim katliamıyla özdeşleşmiş bir efsanedir. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak iletilen bu efsane, Munzur Dağı eteklerinde yaşamış iki kardeşi anlatır. Klasik masallardan izler taşıyan bu efsanede kardeşlerden birinin, diğerini öldürmesinin yarattığı acı ve utanca katlanamayıp Pepuk kuşuna dönüşmesi ve dünya döndükçe

[8] Maurice Halbwachs, Das Gedächtnis und seine sozialen Bedin-gungen, Frankfurt am Main, 1985

dağlardan dağlara kardeşim diye seslenip durması anlatılır. Kardeş katlini anlatan çok katmanlı bir öyküdür bu ancak, yakılan-yıkılan köylerin, sönen ocakların ardından öten Pepuk kuşu, kimsesizliğin, yalnızlığın ve çaresizliğin de simgesi olmuştur.

Efsaneler gibi edebiyat ve sinema da kaybın fark edilmesi ve yasının tutulması için kamusal bir alan sağlar ve simgesel düzeni tekrar kurmayı amaçlar. Kaydedilmiş sözlü tanıklıklar, görüntüler, siyah beyaz fotoğraflar; insanlara gerçekleri algılama, hakikatleri üstlenme, sorumluluk alma ve gerçeğe dayanma gücü kazandırır. Anı tasarımlarına dönüştürülmüş simgesel eylemler ve araçlar, bir yandan kolektif bir belleğin oluşması öte yandan da katlanılamaz acıların, ötekinin varlığına dayanarak yaşanabilmesi açısından önemlidir. Bu noktada, 2012'de açılmış olan Dersim 38 anıt mezarı, Dersim'de yaşanan acıları simgeleştirmesi ve toplumun bu acılarla yüzleşmesini sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu anıt mezarın, Berlin'deki Holocaust Anıtına benzerliği dikkat çekicidir.

Geçmişi hatırlamak ve üzerinde düşünebilmek, bunların gelecekte yinelenmesini önlemek için gereklidir. "Hatırlama, Yineleme ve Özümleme" (1914) makalesinde Freud, hatırlamak yerine yaşantıyı yineleyen olgulardan söz eder.[9] Acı ve utanç yarattığı için unutulan ve bastırılan, anı şeklinde değil eylem şeklinde yeniden üretilir. Direnç ne kadar büyük olursa eylemin de o oranda hatırlamanın yerine geçeceğini belirtir. Oysa hatırlamak yüzleşmektir; yaşanan acıların yaratacağı suçluluğa, utanca, kedere katlanabilmek ve özümlemektir. Ancak o zaman yinelemekten kurtulabilir, kaybettiklerimizin yasını tutabilir ve onarabiliriz. Çok temel ve kurucu bir yerde duran Ermeni soykırımı hatırlanabilseydi, yüzleşilip yası tutulabilseydi Dersim, Maraş, Çorum, Sivas'taki acılar yaşanmazdı. Nitekim Dersim katliamının konuşulmaya başlandığı ve resmi mercilerin özür niteliğinde ilk sözleri sarf ettiği tarihte, bizleri tekrar tarihin karanlığına sürükleyen Roboski katliamına tanıklık ettik.

Oysa tarihin cehennemî karanlığına inebilmek ve oradan çıkılabileceğine inanmak için bir ışığın varlığına gereksinim var. Bu ışık, yaşam

[9] S. Freud, "Remembering, Repeating and Working Through", *Standart Edition 12*, Hogarth Press, Londra, 1914.

dürtüsünün hizmetinde olan bilme arzusudur. Bu arzunun bizleri, hakikati ve yaşanan acıları tanımaya götüreceğini düşünüyorum. Tanıma, sürece katılanların yoğun duygulanımlar yaşamasını gerektirir. Kademeli bir gelişme ve devamlılığı olan bir süreçtir. Tekrarlanan neden-sonuç ilişkilerinin yıkılışı ile o ana kadar karşılaşılmamış bir etkileşim söz konusudur. Tanımada, dönüşümün gerçekleştiği eksen bilgidir.[10] Bu noktada Bion'un gruplarla ilgili kuramından söz etmek gerekir.[11] Bion, "temel varsayım" ve "çalışma grubu" olmak üzere iki grup alanı tanımlar. "Temel varsayım" grubu düşünmeyi engelleyen, amaçsız bir yineleme zorlantısıyla eşdeğerdir. Başka bir deyişle simgeleştirememe söz konusudur. Burada saplanıp kalma, kişiyi hem paranoid-şizoid kaygılar olan kayıp ve kötülük görme endişesinden, hem de depresif kaygılar olan sorumluluk ve suçluluktan korur; bilinçdışıdır; duyguyla salınır ve dürtüsellik hâkimdir. Bu, zamanın durduğu ve kaygıların azaldığı, ancak yaşam da durduğu için bedelin ağır olduğu bir durumdur. Bion, bunun karşısına rasyonel düşüncenin hâkim olduğu ve kolektif bir depresif konumun ifadesi olan "çalışma grubunu" koyar. Bu depresif konum, gerçekliğe geçişi mümkün kılar. Yüzyıl sonra, hâlâ ya depresif konuma geçemiyor ya da geçsek de orada kalamayıp yeniden paranoid-şizoid konuma gerilemiyor muyuz? Tıpkı bir hacı yatmaz gibi iki konum arasında salınıp durmuyor muyuz? Çünkü depresif konum, bilme arzusu ve düşünme sürecinin açtığı yolda suçluluk ve utançla yüzleşip, sorumluluk üstlenmedir ve gerçekleşmiş felaketin onarımı ancak bu konumda kalabilmekle mümkündür.

Resmi söylemin hâlâ Ermeni soykırımını olağan bir savaş kaybı, Dersim katliamını ise bazı aşiretlerin isyanını bastırmayı amaçlayan bir harekât olarak savunması, yapılanlar ve mağduriyetleri tanımayıp adını koyamamakla bağlantılı değil mi? Çünkü yüzleşmeden, yaşananların adını koymak mümkün değildir. Tanımak, belleklerimizde var olan ancak katlanılamaz olduğu için unutulmuş yaşantıları yeniden öğrenmeyi, değer vermeyi ve geçerliliğini onaylamaktır. Acılarla yüklü bir tarihin mağdurları, failleri ve tanıkları olarak içine düştüğümüz yarılmadan çıkabilme-

[10] C. Joannidis, "Tanıma ve Psikanalitik Düşünce" *Tefekkür Yakın-lıkları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013.

[11] W. R. Bion, *Experiences in Groups and Other Papers*, Tavistock, Londra, 1961.

nin ve bütünleşmenin yolunun, yüzleşmenin açtığı yolda kendimizi ve birbirimizi tanımaktan geçtiğini düşünüyorum. Bu, aynı zamanda ölüm dürtüsü ile yaşam dürtüsünün, yıkıcılık ile yaratıcılığın mücadelesidir.

Son sözü, Freud'a bırakalım. 1927'de kaleme aldığı "Bir Yanılsamanın Geleceği" metninde şöyle yazar: "...(dürtüsel hayata kıyasla çok zayıf kalan) aklın sesi boğuk olsa da, duyulana kadar ısrar eder. Sonunda, ardı ardına sayısız geri püskürtülmelerin ardından hâkimiyet kurmayı başarır. Bu, insanın, insanlığın geleceği konusunda iyimser olabileceği az sayıda konudan biridir ve de insan ondan, başka umutlar türetebilir. Uzak bir gelecekte de olsa akıl acıları azaltmayı ve insan sevgisini amaç edinecektir. Hiçbir şey mantığa ve deneyime karşı koyamaz."[12]

Kaynakça

Gampel, Y. (2014) "Acının Toplumsal ve Politik Olarak Şiddetli Yüzü", *Psikanaliz Yazıları 28*, Bağlam Yay., İstanbul.

Demirel, Ç. (2006) Dersim 38 (belgesel film),

Gündoğan, N., Gündoğan, K. (2013) *Dersimin Kayıp Kızları*, İletişim Yay., İstanbul,

Gündoğan, N., Gündoğan, K. (2010) İki Tutam Saç- Dersim'in Kayıp Kızları (belgesel film).

Çetin, F. (2004) *Anneannem*, Metis Yay., İstanbul.

Gündoğan, N., Gündoğan, K. (2013) Hay Way Zaman (belgesel film).

Deniz, D. (2012) Yol/Re: Dersim İnanç Sembolizmi, Antropolojik Bir Yaklaşım, İletişim Yay., İstanbul.

Halbwachs, Maurice. Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen, Frankfurt am Main, 1985

Freud, S. (1914) "Remembering, Repeating and Working Through", *Standart Edition 12*, Hogarth Press, Londra,

Joannidis, C., "Tanıma ve Psikanalitik Düşünce", *Tefekkür Yakınlıkları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2013.

Bion, W. R., *Experiences in Groups and Other Papers,* Tavistock, Londra, 1961.

Freud, S. (1927) "The Future of an Ilusion", *Standart Edition 21*, Hogarth Press, Londra.

[12] S. Freud, "The Future of an Ilusion", *Standart Edition 21*, Ho-garth Press, Londra, 1927.

"tarihin havını tersine taramak": 'üstlenilmiş' suç ve özdeşleşmeleri anımsamak üzerine bir deneme

İLKER ÖZYILDIRIM

I.

Bir süre önce tarih ve psikanaliz ilintisine dair iki yılda bir yapılan bu etkinlikte Walter Benjamin'in *Tarih Kavramı Üzerine* eserinde ortaya koyduğu tarih/kültür kuramı ile psikanaliz ilişkisini merkeze alan bir sunum yapmayı planlamıştım; etkinliğin sorumlularına da bu yönde başvuruda bulunmuştum. Fakat toplantının ana başlığı tarihe katlanmak; içeriği katliamlara, soykırımlara göndermeler; zamanı da Ermeni Soykırımı'nın 100. yılına denk gelmiş olunca sunumumun odağını değiştirme ihtiyacı duydum. Gerçi Walter Benjamin'in düşünce dünyası bahsedilen tarihsel toplumsal durumlara uzak değildi; bizzat kendisinin Nazizmin bir kurbanı olmasının yanında tüm eseri yıkımların, felaketlerin, barbarlıkların toplumsal/insani koşul ve kaynaklarının araştırılmasına ve tüm bunlara karşı bir 'kurtuluş' arayışına adanmıştı. O, ünlü 'Tarih Kavramı Üzerine' tezlerinde Klee'nin bir tablosuna gönderme yaparak bir tarih meleğinden bahseder (IX. Tez). Tarih meleği geleceğe doğru sürüklenirken gözleri fal taşı gibi, ağzı açık, kanatları gerilmiş, yüzü geçmişe çevrilmiş dehşet içinde geriye doğru bakmaktadır; ayağının önüne yıkıntıları fırlatıp yığan bir felaket içinde ölüleri hayata döndürme, kırık parçaları yeniden birleştirme arzusu bir fırtınaya yakalanmış gibi ileri doğru çekilirken imkânsızdır. Bu metafor onun tarih düşüncesini temsil açısından ne kadar önemliyse benim açımdan da Benjamin'in tarih/kültür düşüncesini psikanalize ilintilen-

dirmek açısından o kadar belirleyici bir imgedir; toplumsal tarihe de kişisel tarihe de bakmak ve katlanmak zordur!

Benjamin düşüncesi sosyolojik açılımlarının, tarihsel/toplumsal kurama katkılarının yanında/ötesinde belki yarattığı imgeler ile çok daha özgüldür; tarih meleği gibi birçok imge bence psikanalitik düşünceyi uyarmak açısından da oldukça değerlidir. Bu yazının görünür odağı belki tarih bağlamında Benjamin düşüncesi ile psikanaliz ilintisinden uzaklaştı ama yine de başlık olarak bir Benjamin alıntısına bağlı kaldım; tarihin havını tersine taramak! Çünkü bu alıntı/imge hem burada soykırım meselesini ele alırken girişimimizin anlamı, işlevi, sınırlılığı.. vb için temsil edicidir; hem de psikanalitik etkinliğin tarihsel etkinliğe dokunduğu yerde etkinliğinin niteliğine dair de oldukça çarpıcı/uyarıcı olabilecek bir karşılaşmayı kendinde taşımaktadır. Sadece bu alıntı/imgenin geçtiği paragraf (VII. Tez)[1] bile tarihin Benjamin-vari duyumsanışının kişisel 'tarihin' psikanalitik duyumsanışı, tarihsel maddecinin duruşu/görevi ile psikanalistin duruşu/görevi, kültürel zenginlikle ruhsal gelişimin bedeli.. vb bağlamında yeniden okunduğunda Benjamin düşüncesinin psikanalitik düşünüm için nasıl zenginleştirici bir etki yaratabileceğini gösterecektir. Burada fazla uzatmamak ve odaktan daha da uzaklaşmamak için ayrıntılara girmeyeceğim ama metnin bundan sonraki kısmında doğrudan atıf yapılmasa bile Benjamin düşüncesinin dip bir akıntı olarak kısmen sürdüğü anımsanmalıdır.

2.

Bu topraklarda soykırımların, katliamların, işkence ve insanlık dışı birçok başka dehşetli yaşantının sıklığı, yaygınlığı ve sürekliliği düşünüldüğünde hem her kuşağı kesen travmaların hem de önceki kuşaklar-

[1] "Hükmedenlerin hepsi de, kendilerinden önce galip gelmiş olanların mirasçısıdır. O halde galiple duygudaşlık, daima hükmedenlerin işine yarar. Tarihsel maddeci için bunun anlamı yeterince açıktır. Bu ana kadar hep galip gelenler, bugün hükmedenlerin altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar. Her zamanki gibi ganimetler de alayla birlikte taşınır. Kültürel zenginlik denir bunlara. Ama tarihsel maddeci zafer alayını temkinli bakışlarla uzaktan izler. Çünkü bu kültürel zenginlikler, hiç istisnasız, dehşet duygusuna kapılmadan düşünülemeyecek bir kökene sahiptir. Varlıklarını sadece onları yaratan büyük dehaların çabalarına değil, aynı zamanda o çağda yaşamış adı sanı bilinmeyen insanların katlandığı külfetlere de borçludurlar. Hiçbir kültür ürünü yoktur ki, aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmasın. Ve kültür ürününün kendisi gibi, elden ele aktarılma süreci de nasibini alır bu barbarlıktan. Bu yüzden tarihsel maddeci, kendini bundan olabildiğince uzak tutar. Kendine biçtiği görev, tarihin havını tersine taramaktır." Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, VII, s.42.

dan aktarılan travmatik etkilerin sonu gelmez. Bu sıralanan toplumsal/tarihsel durumlar özellikle de soykırım meseleleri ruhsallık alanında sıklıkla 'kurbanlara/mağdurlara' veya onların 'soyuna' atıf yapan 'travmanın kuşaklararası iletimi' kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınır. Mesele Ermeni Soykırımı olduğunda ise işler sanki karışmaktadır. Bu topraklarda soykırıma uğrayanlar ölmüş, öldürülmüş ve sürülmüştür; sağ kalanlar ile öldürülmüşlerin soyları ise çoğunlukla başka topraklara yerleşmiştir. Burada mesele artık 'mağdura/kurbana/soyukırılana' gönderme yapan travma ve travmanın kuşaklararası iletiminden öte suç ve suçun/suçluluğun kuşaklararası iletimidir. Ermeni soykırımı gündeme geldiğinde beliren soykırım oldu mu olmadı mı; tehcir mi soykırım mı; soykırım saldırı mı savunma mıydı; bugün bizler sorumlu/suçlu muyuz değil miyiz; suçu üstlenmeli, af ve özür dilemeli, bağışlanma mı beklemeliyiz yoksa suçu ve suçlu nesneyi/nesne parçasını 'dışa-atmalı' ve bu beklentilerden ayrışmalı mıyız..? Travmanın kuşaklararası iletimi kadar suçun kuşaklararası iletimi de bitimsiz sorular, çıkmazlar ve karmaşalarla dolu.[2]

Bu karmaşalardan biraz da savunma amaçlı kaçınmalardan biri tarihe başvurmak; aslında ne oldu? diye başlayıp soykırımın gerçekliğini, kapsamını, koşullarını savunmacı biçimde sorunsallaştırmak; 'belge' ve anektod yığını içinde meseleyi 'kaybetmektir'. Daha 'açık', 'nesnel' bir diğer kaçınma ise hukuka başvurmaktır: "*Hukuki anlamda yalnızca kişinin kendisi ve kişi de yalnızca kendi davranışı nedeniyle suçlu olabilir. Kendisi fail değil de suça iştirak eden yani başkalarını azmettiren*

[2] Travmanın kuşaklararası iletimi kavramsallaştırması oldukça sık ele alınmış ve kullanılmakta iken suçun/suçlu olmanın/suçluluğun kuşaklararası iletimine ise oldukça nadir başvurulmaktadır. Bazı yazarlar 'kurbanların/mağdurların' hayatta kalmalarından ya da yakınlarını kurtaramamaktan doğan suçluluk hissinin iletiminden (transgenerational transmission of guilt) (Troudart, 2012) bahsetseler de bildiğimiz kadarı ile birkaç sınırlı gönderme dışında psikanalitik literatürde de doğrudan suçun, suçlu olmanın ve suçluluğun (hem suç işleyenin suçluluk hissi -guilt-; hem de suçlu olmak -criminalness, culpability- anlamında) kuşaklararası iletimine dair bu kavramsallaştırmaya pek rastlanmamaktadır (Eickhoff, 1989). Oysa ki aslında Freud yazınında aşağıda bahsedileceği gibi doğrudan olması yanında (Freud, 1923), bir başka bağlamda dolaylı biçimde de bu kavramsallaştırma 'potansiyel' olarak oldukça başat bir yerde durmaktadır; ilkel kabile, ilkel babanın kardeşler topluluğu tarafından öldürülmesi ve yenilmesi ile yasağın içselleşmesi ve suçun/suçluluğun kuşaklararası iletimi (Freud, 1913, 1921, 1939). Belki de travmanın kuşaklararası iletimine bu kadar yer verilirken suçun/suçlu olmanın kuşaklararası iletimine yer açılamaması ruhsal dinamik bir zorluğun göstergesidir.

veya suç işlenmesine yardım ve yataklık eden bile olsa, kişiyi suçlu kılan yine kendi azmettirme ya da yardım ve yataklık fiilidir. Hukuki olarak bir kişinin suçu bir başkasınınkine kaynaklık edemez; suç ne aynı kuşağın üyeleri arasında yatay, ne de bir kuşaktan diğerine dikey olarak intikal eder. İçlerinden bazılarının suçuna istinaden topluluğun tüm üyelerinin suçlandığı dekollektif suçluluk kavramı (da) hukuki suç kavramı ile bağdaşmaz."[3] Ermeni Soykırımı'nın yüzüncü yıldönümünde soykırımı gerçekleştirenlerden kimse bugün artık hayatta değildir; sorumluların ve o kuşağın çocukları hatta belki torunları bile bugün ya çok ileri yaşlarındadır ya da yaşamamaktadır; bugün yaşayanlar, bu satırları okuyanlar ve bu meseleyi tartışanlar için ise "o zamanlar" ile doğrudan ilintileri çok daha 'uzak'tır! Yani bugün 1915'de bu topraklarda olanlardan hukuki anlamda doğrudan sorumlu olmakla ya da en azından olanlara destek olmak, göz yummak, sessiz kalmak, direnç göstermemek ve temas etmekle yargılanabilecek/suçlanabilecek belki tek kişi bile kalmamıştır; zaman belki yaraları iyileştirememiş ama "faillerin ölmesine izin vermiştir".[4] Bugün yaşayanlar içinse doğrudan hukuki sorumluluk geç doğmuş olmaktan dolayı 'düşmüştür'.

3.

Tarih ve hukuk bağlamında sorumluluk bir şekilde 'kaybedilse', suçla(n)ma 'düşse', yaşananlar 'zaman aşımına' uğrasa da psikanaliz söz konusu olduğunda durum tam tersidir; bilinçdışında hiçbir şey 'kaybolmaz', 'düşmez', 'zaman aşımına' uğramaz! Bu manada bilinçdışı (olasılıkla bilinç düzeyinde) süren tüm tartışmaların, inkârların, yargılamaların, akılcılaştırmaların, sınırlamaların 'ötesindedir'. Freud'un çocuklukta üstbenliğin oluşumu, bu oluşumun kuşaklararası aktarımı ve suç sorunuyla ilintisine dair söyledikleri tarihin ve hukukun tüm düzenlemelerini ve söylemlerini aşar. Yapılabilecek birçok alıntıdan birini yapalım: "*Bir çocuğun üstbenliği gerçekte onun anababasının benliklerinin değil ama anababasının üstbenliklerinin modeline uygun olarak oluşur; üstbenliği dolduran içerikler aynıdır ve geleneğin ve de bu şekilde kendilerini kuşaktan kuşağa aktarmış olan her zaman geçerli değer yargılarının aracı*

[3] B. Schlink [2002] *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk.* Dost Yayınları, Ankara, 2012, s.18.
[4] Mitscherlich, aktaran Schlink a.g.e., 2012.

haline gelir. Üstbenliği hesaba katmanın bize insanoğlunun sosyal davranışını -örneğin suç sorununu- anlamada ne denli önemli bir yardım sağladığını tahmin edebilirsiniz. Öyle görünüyor ki, maddeci tarih görüşleri olarak bildiklerimiz bu etmenin değerini küçümsemekle suçludur. Bu görüşler, insanlık ideolojilerinin insanın çağdaş ekonomik koşullarının bir ürünü ve üstyapısından başka bir şey olmadığı görüşüyle bu etmeni bir yana atarlar. Bu doğrudur, ama büyük olasılıkla da hakikatin tümü değildir. İnsanoğlu asla tümüyle bugünde yaşamaz. Geçmiş, ırkların ve insanların geleneği, üstbenliğin ideolojilerinde yaşamayı sürdürür ve bugüne ve yeni değişikliklere yalnızca yavaş yavaş boyun eğer ve üstbenlik yoluyla işlediği sürece ekonomik koşullardan bağımsız olarak insan yaşamında güçlü bir rol oynar."[5,6] Üstbenliği (ve aktarımını) yaşanılanın ve ruhsallığın bütününden ayrı ve kopuk bir yapılanma olarak tasarlayamayacağımıza göre öyleyse bugün yaşayanlar geçmiş kuşakların üstbenliğin mirasçısı olarak belki üstbenlik çerçevesinde dolayımlanan birçok ruhsal yapılanmanın, dinamiğin ve sürecin de (yoğunlukla bilinçsizce) mirasçısıdırlar. Bugün bu topraklarda yaşayanlar sadece bugünden ibaret olmadıklarından ve burada yaşamışlarla bir şekilde temas ettiklerinden geçmişte yaşanmışlıklara da 'bulaşmışlardır'.

4.

Genel olarak üstbenliğin kuşaklararası bilinçdışı aktarımının yanında/ötesinde Freud "Benlik ve Altbenlik"in çok da değinilmemiş ama bizce son derece önemli bir dipnotunda bu defa açıktan suçluluk duygusunun önceki kuşaklardan ödünç alınması ve bilinçdışı üstlenilmesi (borrowed sense of guilt) üzerinde durur; hatta bu bilinçdışı üstlenmenin önceki kuşaklar ve geçmiş nesnelerle özdeşleşmenin (ve belki libidinal bağı görece korumanın) tek izi olabileceğini bildirir. Bu topraklarda yaşanılanların bugüne yansımalarını yorumlamakta dikkat çekici olabilecek bu dipnotu tümüyle alıntılayalım: "*Bilinçdışı suçluluk duygusunun yarattığı engele karşı savaşmak, analist için hiç de kolay değildir. Ona*

[5] S. Freud, "New Introductory Lectures On Psycho-Analysis", *SE*, XXII, 1933, s.66-68.

[6] Belirtildiği gibi olası birçok alıntı arasından bu parçanın seçilmiş olmasının nedenlerinden biri de Freud'un tarihsel maddeciliğe dair yaptığı göndermedir. Her ne kadar tarihsel maddeciliği anlamaya yönelik çizdiği çerçevenin Marksizm'e uygunluğu tartışılır olsa da Freud'un uyarısı Marksistler açısından önemli olabilir.

karşı bilinçdışı bastırılmış köklerini açığa çıkarma ve böylece yavaş yavaş onun bilinçli bir suçluluk duygusuna dönüşmesini sağlamaktan başka doğrudan ya da dolaylı hiçbir şey yapılamaz. Bu bilinçdışı suçluluk duygusu 'ödünç alınmış/üstlenilmiş' bir duygu olduğunda -yani bir zamanlar erotik yatırımların nesnesi olan bir başka kimseyle özdeşleşmenin ürünü olduğunda- onu etkilemek için özel bir fırsat vardır. Bu şekilde üstlenilmiş suçluluk duygusu sıklıkla vazgeçilmiş olan bir sevgi ilişkisinin kalan tek ve zor tanınabilir izidir. (Bu süreçle melankolide olup biten arasındaki benzerlik gözden kaçmaz.) Bilinçdışı suçluluk duygusunun ardındaki bu eski nesne yatırımı keşfedilebilirse o zaman tedavinin başarısı göz kamaştırıcıdır; aksi durumda tedavi çabalarının sonucu hiç de garanti değildir. Öncelikle suçluluk duygusunun yoğunluğuna bağlıdır; sıklıkla tedavinin ona karşı kullanabileceği benzer güçte karşı bir güç yoktur. Belki de analistin kişiliğinin hastanın onu kendi benlik ideali yerine koymasına izin verip vermediğine de bağlı olabilir ve bu analist adına hasta için bir peygamber, bir kurtarıcı rolü oynaması şeklinde bir ayartıyı içerir. Analiz kuralları hekimin kişiliğinden bu şekilde yararlanmasıyla taban tabana zıt olduğundan burada analizin etkinliğine bir başka sınırlama olduğu dürüstçe itiraf edilmelidir; önünde sonunda analiz patolojik tepkileri olanaksız kılmak için değil ama hastanın benliğine şu ya da bu biçimde karar verme özgürlüğü kazandırmak için yola çıkar."[7]

Bu dipnotun geçtiği bağlam da önemlidir; Freud olumsuz terapötik tepkide bilinçdışı suçluluk duygusunun rolünü değerlendirmektedir. Suçluluk duygusu ile her -iyi'leşme iptal edilmekte, peşi sıra gelen -kötü'leşme ile yıkılmaktadır; hastalanma sanki bir gereksinimdir. Freud (1923) sonuna dipnotu koyduğu paragrafta şöyle der: "*Ama hastalık söz konusu olduğu sürece bu suçluluk duygusu dilsizdir; ona suçlu olduğunu söylemez; kendini suçlu hissetmez hasta hisseder. Bu suçluluk duygusu kendisini yalnızca aşılması son derece güç olan iyileşmeye karşı bir direnç olarak sergiler. Hastayı hasta olmaya devam etmesinin ardında bu güdünün yattığına inandırmak da özellikle güçtür; analizle tedavinin kendi için uygun çare olmadığı şeklinde daha belirsiz bir açıklamaya sık*ı

[7] S. Freud, "The Ego and the Id", *SE*, XIX, 1923, s.49-50. Üstlenilmiş suçluluğun olası işleyişleri ile ilintili olarak ayrıca bakınız; M. Schmideberg (1935) ve J. Fernando (2000).

sıkıya tutunur." Bu paragrafta yazılanları hasta kelimesi yerine toplum (Türkiye toplumu) yazarak yeniden okumak belki biraz spekülatiftir ama oldukça ilginç olmaktadır. Bu topraklarda yaşanan/yaşanmış olan sayısız soykırım, katliam ve insanlık dışı uygulama düşünüldüğünde, bunların acısı kadar her ne kadar bilinç düzeyinde inkâr edilse, kabul edilmese, yüzleşilmese de (dilsiz suçluluk duygusu), hele hele Freud'un dediği gibi kuşaktan kuşağa aktarılarak gelen, bilinçdışı suç ve suçluluk bir kenara not edildiğinde toplumsal, siyasal, kültürel, ahlaki ve estetik birçok düzeyde bir türlü -iyi'leşememe halimiz bu bağlamla oldukça ilintili olabilir. Ayrıntılarını yazının sonunda daha açacağımız gibi belki bilinçdışı suçla/suçlulukla dolmuş/özdeşleşmiş, önceki kuşakların suçluluğunu bilinçdışı 'üstlenmiş' bir toplum kendini suçlu değil hasta hissetmektedir; -iyi'leşmeye, güzelleşmeye direnmekte; sanki yaşama ve yaşamaya olumsuz bir 'terapötik' tepki vermektedir.[8,9]

5.

Farklı zamanlarda tam da ne ile ilintili olduğunu kestiremeden ara ara aniden zihnimde beliren ve yüzünü gösterdiği an hızlıca kaybolan çocukluğumdan bir anı imge bu yazıyı hazırladığım günlerde yeniden kendini gösterdi; çocukluğumun ve ilk gençliğimin geçtiği küçük bir Anadolu kasabasından yanmış yıkılmış bir kilise kalıntısı. Kalıntının kendisi gibi imgesi de yıkık, belirsiz, kopuk sanki; istesem de gözümde 'canlanmaz', aklıma gelmez ama zihnimden tamamen silinmez de. O kiliseyi hâlâ bir türlü kasabamızda bir yere/yerine tam yerleştiremem, gitmek istesem sanki bulamam/yetişemem; ama geçmişte olduğu gibi şimdi de aniden

---

[8] Bu toplum yarı mecaz ama yarı da somut olarak gerçekten kendini hasta hissetmektedir. Fiziksel hastalık her yerdedir; herkes toplumun ruh sağlığının bozuk olduğunu konuşmaktadır; toplum olarak hastalanmış olunduğundan bahsedilmektedir..vb. Freud üstlenilmiş suçluluk kaynaklı hastalanma hissinin ve iyileşmeye olumsuz terapötik tepkinin aşılmasına yönelik de bizlere önemli bir ipucu sunmaktadır;" ...suçluluk duygusunun ardındaki bu eski nesne yatırımı keşfedilebilirse o zaman tedavinin başarısı göz kamaştırıcıdır; aksi durumda tedavi çabalarının sonucu hiç de garanti değildir." Bugün suçla/suçlulukla 'yüzleşilmesi' çabalarında/girişimlerinde bu (toplumsal/tarihsel) geçmiş nesne yatırımlarının üzerinde hassasiyetle/özenle durulması olası dirençleri aşmakta önemli bir belirleyici olabilir. S. Freud, "The Ego and the Id", *SE*, XIX, 1923, s.49-50.

[9] Arca'nın (2013) Habil ve Kabil'in öyküsünü merkeze alarak katillik ve suçluluk ile bunların olası yansımalarına odaklanan zihin açıcı yazısının üstlenilmiş suçluluğun bu topraklar için anlamının düşünülmesinde uyarıcı başlangıç olduğu belirtilmelidir.

rastgele belirir, etrafında kargalar dolanır, bir görünür kaybolur. Aslında kaybolmaz; daha doğrusu 'görünmez' ve 'hatırlanmaz' olur.[10] Kimse içine girmemiştir, girmeyi de düşünmemiştir, hatta alıcı gözle 'bakmamıştır'; daha çok tuhaflık benzeri bir duygu ile ansızın karşılaşılmış, garip bir tedirginlik/tekinsizlikle (aslında duyguların tam dilsel karşılığı yok, adlandırılmamış gibi) geçip gidilmiştir. Hayalet mekân (zihinsel imge benzeri) hayalet gibi görünüp kaybolmuştur.

Bu toprakların her ili, kasabası hatta birçok köyü/mahallesi bu tür 'anıtlarla' doludur; yıkılmış yakılmış ama tümüyle yok olmamış/yok edilmemiş; onarılmamış, korunmamış, bakılmamış ama sanki bu hali ile 'saklanmış'; bir anıt gibi 'tutulmuş'! Ama olumlu değil (bir kavram/ad uyduralım/verelim) bir 'olumsuz anıt' gibi! Olumsuz anıt (olumlu) anıt gibi bir referans yeri değildir, önünde buluşulmaz, ona göre adres tarif edilmez. Olumsuz anıt kasabayı/kenti simgelemez, kentçe korunmaz bakılmaz; kasaba/kent kendini onunla (olumlu yönde) özdeşleştirmez; özellikle yapılmamış, inşa edilmemiş ama bir şekilde 'yapılmıştır' da. Olumlu anıt gibi bilince kabul edilmemiş ama görünür/görünmez varlığı ile içeri 'sızmıştır'. Ermeni Soykırımı ve bu topraklardaki katliamların tarihi düşünüldüğünde olumsuz anıtlar sanki olumlu anıtlardan daha çok şey anlatır, daha 'yoğunlaştırılmış' mekânlardır/imgelerdir. Hem bu topraklar için olumlu anıtların içerdiği gücün, iktidarın, egemenliğin, yenginin, zaferin, narsisistik büyüklenmeciliğin çok daha 'çiğ', 'somut', 'görünür', 'açık' halini gizli gizli kendinde taşır hem de suçun ve suçluluğun görünür/görünmez itirafını! Mekânsal ve zihinsel hayaletimsi hali önceki kuşakların suçunun/suçluluğunun ve sonraki kuşakların bu suçla/suçlulukla özdeşleşimin bastırılışının yansıması gibidir; ama her "hakkıyla gömülmemiş ölü gibi" umulmadık zamanda dehşetli yüzünü yeniden göstermektedir. Olumsuz anıtların zamanda asılı kalan bu yersizlik/yerleşememişlik hali belki hayaletleşmiş içsel nesnelerin, işlenememiş yasların, bilinçdışı 'üstlenilmiş' suçun/suçluluğun (belki narsisistik gururun/doyumun da) mekânsal imgesel somutlaşmasıdır.[11]

---

[10] S. Freud, "The Psycho-Analytic View of Psychogenic Disturbance of Vision", *SE*, XI., 1910.

[11] Burada olumsuz anıt olarak bir kilise örneği verilmektedir ama bir kilisenin ötesinde başka mekânlar/yapılar (mezarlıklar, hastaneler, okullar, sokaklar, evler..) hatta kitaplar, kişiler, olaylar olumsuz anıt işlevi/rolü taşıyabilir/üstlenebilirler. Üzerinde ayrıntılı duru-

6.

Freud (1927) fetişle anıt arasında koşutluk kurar. Erkek çocuk annesinin (kadının) penisi olmadığını algılar ama kastrasyon dehşeti yaratan bu algıyı kabullenmeyi reddeder; bu dehşete/olasılığa karşı da annenin penisi yerine geçen fetişi/anıtı diker. Belki de birçok anıtı (olumlu anıt) kastrasyonu 'görmek' ama kastrasyonun yerine geçirilerek görüleni 'iptal eden' bir fetiş gibi okumak ilginç olacaktır. Anıt fetiş koşutluğunu olumlu ve olumsuz anıt ayrımına aktararak sürdürelim. Olumlu anıt/fetiş o zaman tam da yerine geçerek red/iptal/inkâr ettiği kastre olmuşluğu/olabilirliği aynı zamanda teyit/tescil eder. Olumsuz anıt (ve olumsuz fetiş diyelim) ise sanki kastre etmişliğin 'görüsünü' taşımakta, bunun suçluluk dolu dehşeti ile anıt niteliği 'olumsuzlanarak' bu görü geri itilmektedir. Olumlu anıt/fetiş kastrasyonun narsisistik kaygılarına karşı 'olumlayıcı', olumsuz anıt/fetiş ise suçun/suçluluğun dehşetine karşı 'olumsuzlayıcı' düzenekte tepkilerdir. Ruhsal olduğu gibi mekânsal olarak da olumlu anıt/fetiş 'olumlanırken' (dikilir, büyür, hatırlanır, temsil eder..), olumsuz anıt/fetiş 'olumsuzlanır' (yıkılır, küçülür, unutulur, temsili bastırılır..).[12]

Freud'un fetişi olanaklı kılan ruhsal süreçlere dair söyledikleri bir gösteren olarak olumsuz anıtları ve bu dolayım üzerinden bu topraklarda yaşanılanlarla ilintili ruhsal 'işlemleme/baş etme süreçlerini' anlamamızda yardımcı olabilir. Freud 1927'de (Fetişizm) yazdıklarını bağlamı görece genişleterek (genel olarak nevrozlara) "Savunma Sürecinde Benliğin Bölünmesi" (1938a) ve "Psikanalizin Özeti" (1938b) yazılarında sürdürür: *"Şimdi fetişist olmayanlarla aynı kastrasyon korkusunu geliştirmiş olan ve buna aynı biçimde tepki veren fetişistlerle karşı karşıyayız. Dolayısıyla davranışları eşzamanlı olarak iki karşıt önermeyi ifade eder. Bir yandan kendi algılarının gerçeğini reddetmektedirler -kadın cinsel organlarında penis görmedikleri gerçeğini- ve öte yandan da kadınların penisi olmadığı gerçeğini tanımakta ve bundan*

lamayacak olsa da bu 'anıtların' Benjamin'in ilgi dünyasına yakınlığı da belirtilmelidir. Ayrıca olumsuz anıt kavramsallaştırması Freud'un Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi'nde (1921) geçerken kısaca değindiği bazı grupların oluşumunda rol alabilecek 'olumsuz lider' nitelemesi ile birlikte de değerlendirilebilir.

[12] Olumsuz anıt üzerinden görünürlük kazandığını düşündüğümüz olumsuz fetiş kavramsallaştırmasının ruhsal psikanalitik ayrıntılandırılması umarız ayrı özel bir değerlendirmenin/yazının odağı olacaktır. Ayrıca bkz. Z.A. Aarons, 1975.

doğru sonuçlar çıkarmaktadırlar. Bu iki tutum yaşamları boyunca birbirlerini hiç etkilemeden yan yana varlıklarını sürdürürler. İşte haklı olarak benliğin bölünmesi/yarılması olarak adlandırabileceğimiz şey budur... Fetişizmin benliğin bölünmesi/yarılması açısından istisnai bir durum sergilediği düşünülmemelidir; yalnızca sorunu incelemek için özellikle uygun bir konudur."[13] Fetiş (olumlu) kastrasyonun gerçeklik bağıntılı yarattığı narsistik kaygılara karşı kastre edilmişliği, olumsuz fetiş/anıt da kastrasyonun üstbenlik bağıntılı yarattığı suçluluğa karşı kastre etmişliği (soykırım, katliam, cinayet, talan.. vb) hem algılayıp hem reddeden benliğin bölünmesi ile ilintilidir.[14] Bugün bütün bu olumsuz anıtlar yığınını görüp olması gereken sonuçları çıkar(a)mayan bu topraklarda yaşayanların tutumu kardeşi Habil'i öldürüp soyunu kıran ve duyduğu (üstbenliğin sesi) 'kardeşin nerede?' sorusuna olanlardan hiç haberi yokmuş gibi yanıt veren Kabil'e benzememekte midir?

7.

Bir yerden mi duydum yoksa benim aklıma mı geldi tam çıkaramıyorum, bir ara bir sözlük için deneyimler, durumlar, konumlar, olaylar toplamaya başlamıştım: "Adlandırıl(a)mayanlar Sözlüğü". Bazı şeyler vardı, yaşanıyordu, hissediliyordu; hatta fazlasıyla var, yaşanıyor ve hissediliyordu ama 'adı' yoktu, 'adlandırıl(a)mıyordu'. Birçok durumda belki tam da bir şeylerin 'fazlasıyla', 'kabul edil(ebil)irliğin' ve 'anlaşılabilirliğin' ötesinde olması ile ilintiliydi bu adsızlık/adlandırıl(a)mazlık. Annesini, babasını kaybetmiş çocuğun, eşini kaybetmiş kişinin adı vardır da çocuğunu kaybetmiş kişinin adı yoktur. Ya da örneğin La Boetie *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* isimli eserinde milyonlarca insanın tek bir tirana karşı harekete geçememesini ve onun boyunduruğuna uymasını karşılayacak bir kelime/ad bulamadığını, var olan kelimelerin durumun ilginçliğini ve özgüllüğünü karşılamaktan oldukça uzak olduğunu belirtir. Psikanalize dönersek

---

[13] S. Freud, An Outline of Psycho-Analysis. *SE*, XXIII, 1938b, s.202-204.

[14] Freud gerçeklik sınaması işlevini bazı yazılarında üstbenliğe (Freud, 1921) bazılarında ise benliğe (Freud, 1923) yükler ama sanki gerçeklik testinin algılama ile ilintisini de dikkate alarak bu işlevin benliğin görevi olduğunda karar kılar. Ama biz yine de bu işlevle üstbenlik arasında ilişki kuran görüşlerine gönderme yapılırsa savunma sürecinde benliğin bölünmesi gibi üstbenliğin bölünmesi olasılığı üstüne de düşünülebileceğini belirtmek isteriz. Ayrıca bakınız L. Wurmser, 2003; O. E. Sperling, 1956; M. Sperling, 1958.

Freud, örneğin yaşam dürtüsünün enerjisine/gücüne ad bulabilmiş ama ölüm dürtüsününkine bulamamıştır.[15] Bu topraklar da kayıpları yanında özellikle soykırımların, katliamların dehşeti, utancı ve suçu için (henüz) bir 'ad' üretememiştir. Sanki bu dehşetin, utancın, suçun.. vb yaratacağı içsel çatışma dolayısıyla bilinçdışı etkin olan (Freud'un kullandığı anlam ve bağlamda) 'düşünceler' tam anlamıyla bilince 'varamamakta';[16] ada/söze kavuşamamaktadır. Bilinçdışı 'üstlenilmiş' suç/suçluluk bilinçdışı 'tutulmaya', gerekirse 'bastırılmaya'; olumsuz anıtlarla modellenen yıkımların/yıkıcılıkların kalıntıları inkâra, redde zorlanmaktadır.

Sanki özellikle üstbenlik ve benlik idealinin beklentileri kendi içlerinde olduğu kadar ayrıca kendi aralarında da karşı karşıya gelmiştir. Görünürde toprakları 'ihanet edenlerden' temizlemiş, minarelerden ezanı eksik etmemiş, bayrağın indirilmesine izin vermemiş, vatanı korumuş vb ve bu değerler için canını öne sürmüş ve ölümü göze almış olmanın ödev duygusu ve gururu; diğer tarafta bu toprakların en eski sakinlerini, komşularını öldürmüş, mallarını talan etmiş, kiliselerini, okullarını, mahallelerini yıkmış vb. olmanın (bilinçdışı) suçu ve utancı vardır. Bitmeyen savaşların, yenilgilerin, kayıpların, gerilemelerin ve çeşitli travmaların (zayıflıkların ve güçsüzlüklerin) etkisiyle narsistik savunmalar yoğunlaşmış; "korumacı/koruyucu/korunmacı özdeşleşmeler" belirginleşmiş;[17] anavatan, anadolu, anadil, anayurt çevresinde yaratılan idealize tümgüçlü tasarımlarla büyüklenmeci, 'pervert' oğullar, ordular, topluluklar 'sınırları' kaybetmişlerdir. Üstbenlik ödev duygusu ardında yarılmış; tümgüçlü sınırsızlıkların karşısında açıktan duramamış; 'Yasayı' ve 'gerçekliği' devreye sokamamıştır. Zayıflıkların ve güçsüzlüklerin olduğu kadar 'sınırsızlıkların' dayanılmaz utancı ile de suç/suçluluk 'bastırılmış', gerçeklik inkâr/red edilmiştir; geriye 'adlandırıl(a)mayan' bilinçdışı suç/suçluluk ve bunun sonraki kuşaklarca bilinçdışı 'üstlenilmesi' ile gerçeklikle ilintisi (savunma sürecinde benliğin bölünmesi ile karakterize) sorunlu bir ilişki kalmıştır.

---

[15] Ölüm dürtüsünün gücüne karşılık olarak, suyu unutkanlık veren, mitolojik yeraltı nehrine atıfla önerilen Lethe için bakınız C. Schmidt-Hellerau, 1997. Ayrıca bu bağlamda Freud'un *Musa ve Tektanrıcılık* (1939) eserinde yaptığı 'adlandırılamayan suç' atfını da hatırlayabiliriz.

[16] S. Freud, "A Note on the Unconscious in Psycho-Analysis", *SE*, XII, 1912.

[17] M. S. Leibowitz, Protective-Identification: A Narcissistic Defence against Primary Object Loss. Brit. J. Psychother., 13: 327-336, 1997.

8.

Bu topraklarda yaşanan soykırım ve katliamların sosyal, kültürel, politik ve ekonomik başta olmak üzere doğrudan ve dolaylı etki ve izleri birçok düzeyde halen sürmektedir; bu etki ve izlerin yansımaları gündelik hayatın her veçhesine 'sinmiştir'. Ama bu sinmişliği bu güç, etki ve izleri birebir doğrudan sonuçlar doğuran süreçler olarak değil, düş içeriğinin "çoğul/aşırı belirlenimi (overdetermination/multiple determination)" benzeri bir bağlamdan hareketle bir karşılaşma, etkileşim, uzlaşı, yaratı, belirti/belirim olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.[18] Böyle değerlendirildiğinde bu toprakların her kentinde, her kasabasında yerleşik olan, bu coğrafyanın en yerlisi olan, yüzyıllardır komşumuz Ermenilerin soykırımının öteki ile ilişkilenmemizde, komşumuzla hukukumuzda, çelişki ve çatışmaları yaratıcı biçimde çözümleme kapasitemizde (çoğul belirlenimlerin önemli bir bileşeni olarak) bugüne uzanan derin etkiler/yaralar doğurmuş olması olasıdır.[19] Bitmeyen demokratikleşememe sancıları, tüm 'kardeşlik' söylemlerine rağmen bir arada yaşama hukukunun bir türlü yerleşememesi, birbirine eklenen ve birbirini doğuran meseleler (Ermeni meselesi, Dersim meselesi, Kürt meselesi, Suriye meselesi..) yüzyıl önce yaşananların sosyokültürel tarihimize eklenen bitimsiz yansımalarından bazılarıdır. Freud'un (1915) tam da Ermeni soykırımının olduğu zamanlarda bir başka bağlamda dillendirdiği umudunun aksine "çatışmaları çözmede (savaş, katliam, soykırım dışında) başka bir yol keşfetmeyi" başaramamış olmak yüzleşme yerine 'benliğin bölünmesi' ve 'gerçekliğin reddi' ile birleşince "toplumun gerçek sorunları karşısında körlük ve bu sorunları yaratıcı biçimde çözmek konusunda yeteneksizlik" sonraki kuşaklara miras kalmıştır. Dert ortaklaştırılamamış; ortakça bir çözüm, bir uzlaşı ve en önemlisi bir 'düş' yaratılamamıştır.

Özgürlükçü fikirlerin ve eşitlikçi/paylaşımcı sosyal hareketlerin buralara taşıyıcısı olan/olabilecek halkların soykırımı ve sürülmesi hak,

[18] S. Freud, "The Interpretation of Dreams", *SE*, IV, 1900. Freud'un düşler ve semptomun oluşumu bağlamında kullandığı 'overdetermination" kavramının Althusser tarafından sosyal teori alanına aktarılarak kullanımı için bakınız L. Althusser, 1962.

[19] Ermeni soykırımı bu topraklardaki katliamlar ve kırımların ne başlangıcı ne sonudur ama önemli bir kırılma/dönüm anı, 'yoğunlaşma' noktasıdır.

hukuk, adalet ve gerçeğe hürmet yönünde gelişebilecek devrimci bir potansiyeli budamıştır. Soykırıma ve katliamlara ortak olmak, sessizce nemalanmak ya da en azından göz yummak, görmezden gelmek yukarıda sıralanan değerler yerine sinikliğin, sinsiliğin, talanın, boyun eğiciliğin ve sorgulamazlığın aktarımına zemin sağlamıştır. İstanbul'da idam edilmezden önce savunmasında "..biz sadece Ermenilerin kurtarılması için çalışmıyoruz, bütün insanlığın kurtuluşu için çalışıyoruz, bizim vatanımız bütün dünyadır" diyen Ermeni sosyalist Paramarz "Ermenilerin ve Türklerin kardeşliğini sağlamak için ne fedakârlıkları kabul ettik. Ve bizim karşılaştığımız nedir? Şunu unuttunuz ki, Ermenilerin imha edilmesi bütün Türkiye'nin yıkımı demektir" diye devam ederken birçok şeyi önceden sezmiş gibidir.[20] Yıkım dolaylı dolaysız çok yönden gelir. Örneğin nitelikli mesleklerin özelikle de zanaatların erbabı olan Ermenilerin sürgünü ile birçok Anadolu kentinde 'usta' bulunamaz olmuştur; geçmişten aktarılarak gelen bir üretim ve yaratım geleneği ile temsil ettiği değerler silinip gitmiştir. Kaybedilen sadece zanaatkârlar ve ustalar değildir, onlarla birlikte nesneyle bir ilişkilenme stili, dünyayla/insanla bir temas adabı da sonraki kuşaklara aktarılamadan kaybolup yitmiştir. Hatta belki biraz abarttığımızı da unutmadan söylersek, zanaatçı ustalığın temel niteliklerinden olan onarım/tamir yetisi de 'kırılmıştır',[21] bu topraklar onarım kapasitesi sınırlanmış bir 'yıkımla' kalmıştır.[22]

'Yıkım' yukarıda sıralanan birkaçı yanında burada giremeyeceğimiz birçok toplumsal, kültürel, zihinsel ve ruhsal işleyiş, etki ve görüngü üzerinden dolayımlanarak akmaktadır. Bu topraklarda yaşanan ve yaşanmakta olan her şeyin içeriğine bir düşe sızan sayısız 'düşünce' ve dürtü türevi gibi dip akıntılar olarak karışmaktadır. Psikanalizin bu topraklarla ilintilenmesini bile ele alsak daha ilk adım olan psikanalizin buralara gelişinin görece gecikmesini ya da gelmesine/tutmasına 'direnci' (çoğul belirleyenlerden bazıları olarak) bu geçmişten gelen akıntılarla ilişkilendirmek zor değildir. Batıdan birçok devrimci fikir, akım ve

[20] K. Akın, *Ermeni Devrimci Paramaz.* (Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.28.

[21] R. Sennett, [2008] *Zanaatkar*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

[22] Zanaatkârlığın ruhsal işleyiş, psikanaliz ve Ermeni Soykırımı ile ilintilerine değinen bir yazı için bakınız, Özyıldırım (2014).

pratiğin taşıyıcısı olan toplulukların/kuşakların yitirilmesinin psikanalizin aktarımının gecikmesinde de rol almış olması olasıdır. Ayrıca 'gerçekliğin reddi'nin bir savunma olarak bu kadar yerleştiği ve öteki ile ilişkisini yaratıcı biçimde sürdürememiş bir toplumun gerçeğe ve kendi içindeki ötekiye 'açıklık' yönelimli psikanalize temkini oldukça beklenebilirdir. 'Fetişist' psikanalize ihtiyaç duymamakta; bilinçdışı 'üstlenilmiş suçla/suçlulukla' dolu toplum psikanalizin getireceği 'suçluluk bilincine' direnmekte, 'iyi-leşmeye' ve onarıma karşı olumsuz tepki vermektedir. Ayrıca psikanaliz pratiğinin 'nesnesi' ile ilişkisinde özenli, sabırlı, disiplinli, sınırlarını bilen.. vb bir zanaatçılığı gerektiren tarafları da maalesef bu topraklarda yeterli hassasiyeti/karşılığı bulamamıştır; psikanalistin diğerleri yanında 'zanaatçı' kapasitesinin gelişmesi için gerekli süreçler yerleşememiş; 'psikanaliz pratiği' on yıllarca ancak (kendisi direnç haline gelen) 'eklektik', 'esnek', 'arada' biçimlerle sürdürülmüştür.

9.

Bilinçdışı olan 'üstlenilmiş suçluluk', anıt olarak 'olumsuz anıtlar'.. vb bilinç/bilinçdışı, gerçekliğin tanınması/reddi ve savunma sürecinde benliğin bölünmesi bağlamlarında düşünüldüğünde bir taraftan 'Yoktur';[23] ama diğer taraftan ada (kavrama/sözel 'temsile') henüz kavuşmamış oluşları ('yoklukları') etkili olmadıkları anlamına da gelmez. Freud:[24] "*Her gizil (latent) düşüncenin güçsüz olduğu için gizil olduğunu ve güçlenir güçlenmez bilinçli hale geldiğini düşünmeye alışkındık. Ne kadar güçlenirlerse güçlensinler bilince sızmayan bazı gizil düşünceler olduğu inancını kazanmamıştık*" diye yazmaktadır. Yani bir 'düşüncenin' bilinçdışı kalması ruhsal olarak etkin olmayacağı anlamına gelmediği gibi etkin olan her düşüncenin bilinçli hale gelmesi de söz konusu değildir. Freud (1912) şöyle devam eder: "*Böylece nevrotik görüngülerin analiziyle gizil ya da bilinçdışı bir düşüncenin güçsüz bir düşünce olmasının gerekmediğini ve zihinde bu türden bir düşüncenin varlığının bilincin sağladığı doğrudan kanıtlara eşit, en inandırıcı türden dolaylı kanıtlara olanak verdiğini öğreniriz.*"

[23] 'Adlandırılmayan Yoktur' İlhan Berk'in aforizmalardan oluşan kitabıdır.
[24] S. Freud, "A Note on the Unconscious in Psycho-Analysis", *SE*, XII, 1912, s.261-262.

Bunları art arda okuyunca bilinçdışı üstlenilmiş suçluluğun etkin bir ruhsal güç olarak dolaylı yansımalarının neler olabileceğini düşünmeye itiliriz. Yukarıda belirtildiği gibi Freud bilinçdışı suçluluk ile olumsuz terapötik tepki arasında ilişki kurmakta, 'iyileşmeye' dirençte ve hastalığa 'yapışmakta' suçluluğun altını çizmektedir.[25] Ayrıca bilinçdışı suçluluk bilinçdışı bedel ödeme ve cezalandırılma baskısı yaratmaktadır.[26] Arca[27] Habil ve Kabil mitini odağa alarak daha evrensel ve kökensel ama benzer yere ilintilenen bir bağlamdan hareketle bilinçdışı suçluluğun olası yansımalarının altını çizmektedir. Bu topraklarda yaşanan bitmek bilmeyen birbirini öldürmeler; basit düzenlemeler ile giderilebilecek ihmaller ve özensizlik sonucu oluşan sayısız ölümler; adalet, eşitlik ve özgürlüğü kendine hak görmemeye varan yönde yapılan 'tercihler' ile yoksullaşmış, muhtaç, 'ezik' ve kısıtlanmış yaşamlara kendi kendini mahkum etmeler; kazandıkça çoğalan, nasıl işlediği pek de bilinmez olan, herhalde başka topraklarda rastlanmayacak kadar sık görülen iflaslar, 'başarı karşısında (sonrasında) çökmeler';[28] güzellik duyumunun yıkımı, doğanın ve ağacın tahribi, sosyal yaşam alanlarının betonlaşması ve standartlaşması.. vb ile beliren estetik inkâr ile daha sayamayacağımız kadar çok bıktırıcı/öldürücü düzeyde tekrarlayıcı sosyal, kültürel ve düşünsel görüngü ve 'hastalık' belki de bahsedilen üstlenilmiş suçluluğun ve 'iyi-leşmeye' karşı direncin dolaylı yansımaları olarak yorumlanabilir.[29]

Bilinçdışı suçluluğun (bilinçdışı) bedel ödeme yanında bir diğer yansıması 'şeytanlarla' ve 'öç alıcı' kötü ruhlarla çevrilmiş olmaktır. Freud *Totem ve Tabu*'da (1913) uzun uzun ilkel savaşçının ölüm ve öldürme ile

---

[25] S. Freud, "The Ego and the Id", *SE*, XIX, 1923.

[26] S. Freud, "Civilization and its Discontents", *SE*, XXI, 1930.

[27] O. Arca, "Kabil ile Habil: Katil ve Kurban Atalarımız", *Suret Psiko Kültürel Analiz*, Sayı 2, Encore Yayınları, İstanbul, 2013.

[28] S. Freud, "Some Character-Types Met with in Psycho-Analytic Work" *SE*, XIV, 1916.

[29] O. Arca, a.g.e., 2013. Bu tür yorumlar kaçınılmaz olarak sosyokültürel yaşantıların 'psikolojizasyonu' riskini taşımaktadır. Amacımızın bahsedilen durumları açıklamakta olası sosyal, politik, ekonomik, tarihsel vb etkenleri dışlamak, belirleyiciliği psikolojik/ruhsal etkenlere indirgemek olmadığı belirtilmelidir. Ancak toplumsal biçimlenişlerde birçok belirleyenin rol aldığı, bunlardan birinin de ruhsal deneyimlerden doğan çeşitli psikolojik süreçler olduğu göz ardı edilmeden Freud'un yazının girişinde alıntılanan vurgusu akılda tutularak başka yönde olabilecek ruhsallığı ve aktarımını dışlayan hızlı ve kolaycı gereğinden aşırı indirgemelerden de kaçınılmalıdır.

ilintili ruhsal deneyimini ve arınma çabalarını aktarır. "*İlkeller vicdansız katiller olmaktan çok uzaktırlar; savaş yolundan zaferle dönerken savaşta giriştikleri cinayetlerin kefaretini sıklıkla uzun ve titiz cezalarla ödemeden köylerine ayak basamazlar ya da karılarına dokunamazlar. Kuşkusuz bunu onların boş inançlarına bağlamak kolaydır; ilkel, öldürülenin öç alıcı ruhlarının korkusu içindedir. Ama onun ölü düşmanının ruhları kendi kan dökme suçu için kötü vicdanının sesinden başka bir şey değildir; bu boş inancın arkasında biz uygar insanların yitirmiş olduğu bir ahlaki duyarlılık damarı gizlidir.*" Freud tam da 1915 yılında biraz sitemle ilkel insanda var olan ahlaki duyarlılığın savaşan uygar insanda kaybedildiğini bildirse de yine de hepimizin bilinçdışında bir ilkelin yaşadığını belirtir; "üzüntüye karışmış doyumun verdiği suçluluk duygusu" oradan "kötü şeytanlar" olarak dönecektir![30] İçimizin hainler ve bölücülerle dolu olduğuna, dört tarafımızın düşmanlarla sarılı bulunduğuna, dünyada bize bizden başka dost olmadığına dair bitmeyen paranoyak söylem ve duygu hali bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Üstelik bu topraklarda soyu kırılanların ve katliamlara uğrayanların savaştığımız uzaklardan 'düşmanlar' ya da salt 'yabancılar' değil sıklıkla libidinal olarak bağlandığımız asırlık komşumuz, arkadaşımız, kentlimiz olduğu da düşünüldüğünde "unuttuğumuz savaşın, hatırladığımız zaferi" ve 'doyumu' çok daha fazla suçluluk yüklüdür; dolayısıyla şeytanımızda daha çok, daha korkutucu ve daha yakındır.[31]

Freud (1916) kökeni bilinmeyen bir suçluluk duygusu nedeniyle suç işlemekten bahsetmektedir. Onun bu yönde (kökeni bilinmeyen suçlulukla suç işlemeye dair) söyledikleri üstlenilmiş bilinçdışı suçlulukla (yani kişinin kendisi değil önceki kuşaklar tarafından işlenen/taşınan suç/suçluluk ile bilinçdışı özdeşleşimine dayalı ve olasılıkla kişinin kendisi tarafından kökeni bilinmeyen suçlulukla) birlikte düşünüldüğünde bizi dikkat çekici çıkarımlara götürmektedir. Freud'a göre "*kişi kökenini bilmediği boğucu bir suçluluk duygusu yaşamakta ve bir kötülük yaptığında bu boğuntu azalmaktadır; en azından suçluluk duygusu bir şeye bağlanmıştır.*" Freud "*çelişkili görünse de bu suçluluk duygusunun kötülük yapılmadan*

[30] S. Freud, "Thoughts For The Times on War and Death", *SE*, XIV, 1915, s.295.

[31] Grinberg (1964) çok da açmadan persekütör ve depresif suçluluktan bahsetmektedir. Bu topraklarda yaşananları ve sonrasına yansımalarını, bilinçdışı suç/suçluluğu bu kavramlar çerçevesinde ele alarak ayrıntılandırmak ve tartışmak ilginç olacaktır.

önce de var olduğunu, kötülükten doğmadığını, tam tersine kötülüğün suçluluktan doğduğunu" ileri sürmekte ve "*bu insanların bir suçluluk duygusu nedeniyle suç işleyenler olarak tanımlanabileceğini*" bildirmektedir.[32] Kuşaklar ötesinden gelen, kişi için kökeni bilinmeyen üstlenilmiş bilinçdışı suç/suçluluk bu bağlamda kişiyi suça itmekte; böylelikle belki de suç yinelemekte, suçluluk kendi kendini sürdürmektedir.

10.

Geleneksel olarak suç, kabaca pişmanlık duyma/af dileme, af edilme ve kefaret evrelerinden geçerek telafi edilir.[33] Pişmanlığın gerisinde de görünmez bilinçdışı süreçler rol alır. Henüz pişmanlık belirmemişken diğer evreleri aşıp arınma olanaksızdır. Hele söz konusu olan üstlenilmiş bilinçdışı suç/suçluluk olduğunda anlaşılan bu süreçler daha karmaşık bir hal almaktadır; suçluluğun 'bilince' yönelişi geçmiş nesne bağlarının korunmasına yatırım, benlik idealinin baskıları ve çeşitli (dürtüsel) doyumların ortak işleyişi ile "bastırılmaktadır." Bilinçdışı suçluluğu 'pişmanlığa' dönüştürebilecek ruhsal çalışma aksamakta; 'histerik anımsama' 'analitik anımsamaya' evrilememektedir. Suçluluk 'bilinci', pişmanlık, af dileme ile af ve kefaret süreci tıkanınca 'onarma' ve 'onarılma' çabaları yeterince etkin devreye girememekte; bunun yerine kuşaktan kuşağa akan yineleyici (bilinçdışı ilintileri 'saklanmış') kendini yıkım, bedel ödeme ve cezalandırılma gereksinimi işlemektedir.

Ancak unutulmamalıdır ki bu işleyiş her zaman dinamiktir; farklı potansiyellerin müdahilliğiyle farklılaşmaya açıktır. Olası potansiyellerden biri katliama uğrayanlar ile (çiftedeğerli de olsa) bağlarımızdır. Üstlenilmiş suçluluk bahsinde Freud daha çok suçla yüklü olan nesnelerle geçmiş bağlarımıza işaret eder gibidir; ama suça maruz kalanla bağlarımıza birçok başka yerde çok daha belirgin önem atfeder. Bu topraklarda soyu kırılan, katledilen ve öldürülenler bir yandan (bir zaman) 'yabancı', belki 'düşman' olarak kodlansalar da asırlık komşumuz, arkadaşımız, akrabalarımız, toprakdaşımızdır; dolayısıyla Freud'un (1915) dediği gibi

---

[32] S. Freud, "Some Character-Types Met with in Psycho-Analytic Work", *SE*, XIV, 1916, s.332-333.

[33] M. S. Cheron [2006-2010] *Emmanuel Levinas ile Söyleşi. (Yüz Fenomenolojisinden Kopuş Felsefesine 1983-1994)*, çev. Işık Ergüden, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2015.

"her biri her şeyin ötesinde sevgili benliğimizin bir parçasıdır" da! Ayrıca unutmayalım 'öldürme' ile 'yeme' bilinçdışında koşuttur ve baba da olsa kardeş de olsa öldürülüp 'yenilen' ile özdeşleşilir; "..yeme ediminde, onunla özdeşleşmeyi başardılar ve her biri onun gücünden bir parça elde etti".[34]

İşte "Hepimiz Ermeniyiz" diye haykırırken belki de 'anımsanan' içimizdeki bu 'bastırılmış' özdeşleşmelerdir.[35,36] Bu özdeşleşmeleri ve bağları 'anımsamanın' (ve tabi duyumsamanın) analitik yollarını bulabilmek ahlak ve hukuk başta olmak üzere sosyokültürel dünyamızı yeniden yapılandıracak (belki persekütiften öte depresif denebilecek) başka türlü bir 'suçluluğa' götürecektir.[37] Böyle bir 'anımsama' örneğin emeği, işbirliğini, özeni taşıyan Ermeni zanaatçıya içimizde yeniden yer açabilecektir: "..Daha önce odun parçalarını kırıp dökmekten başka bir şey yapmayan bir erkek (çocuk), bu odun parçalarından bir kurşunkalem yapmaya çalışacaktır. Doğramış olduğu kurşunkalemlerden çıkan kurşun parçalarını alarak onları odundaki bir yarığın içine koyacak, sonra da daha hoş görünmesi için sert odunun çevresine bir parça kumaş dikecektir..".[38] Olumsuz anıtların hayaletleşmiş potansiyeli 'anımsanacak', belki onarılacak, en azından kayıp yerini bulacaktır;[39] böylelikle artık 'kastre etme/kastre edilme' düşlemlerinin ötesine geçilmiş olacaktır. Analitik anımsamayla içimizdeki Habil'in bastırılışı çözüldüğünde temas edilebilecek potansiyeller ile travmanın ve su-

---

[34] S. Freud, "Moses and Monotheism", *SE*, XXIII, 1939, s.82.

[35] Türkiye solcularının Ermeni Soykırımını 'tanıması' ile özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrası iyice belirginleşen bu toprakların bitmeyen solcu kırımı bağıntılı olabilir; sanki sol hareket sonunda bu topraklarda Ermeni olmayı, içindeki Ermeni'yi 'anımsamıştır'. Paramaz'ı anımsamak için ise biraz daha beklemek gerekecekti.

[36] Habil'in kardeşi Kabil tarafından öldürülmesi ile 'soyu kırılmıştır'. Arca (2013) dinsel ve mitolojik kaynaklara dayandırarak Habil'in öldürüldükten sonra Kabil tarafından yenildiğini belirtmektedir. Yemenin özdeşleşmeyi içerdiği düşünüldüğünde o halde Kabil ve soyunda içselleşmiş (ama belki çeşitli etkenlerce/nedenlerle bastırılmış) bir Habil mevcuttur.

[37] Psikanalitik kuramın burada bahsedilen gibi çeşitli içsel potansiyellerini kullanarak üstbenlik ve vicdan arasında olası bir ayrımı yapılandırmaya çalışan ve "Gezi'yi Psikanalizle Düşünmek" etkinliğinde (2014) sunulan "Gezi Bağlamında Vicdan Üstbenlik Gerilimi: Başka Tür Bir 'Bastırmaya' Dair Bir Deneme" isimli yazımıza bakılabilir (Özyıldırım, 2016).

[38] M. Klein [1933] *Çocukta Vicdanın Erken Gelişimi. Sevgi, Suçluluk ve Onarım* içinde. Çev. Melis Tanık. Kanat Kitap, İstanbul, 2008, s.193.

[39] Bu 'analitik anımsama' Zizek'in aktarımı ile tarihi bir olaylar silsilesinden öte hedefe ulaşamamış ve yıkık arzu ve ütopyaların imgeler ve nesneler üzerinden anımsanması olarak düşünselleştiren Benjaminci duyuşu epeyce çağrıştırır.

çun/suçluluğun olduğu kadar iyi-liğin ve iyi'leşmenin de kuşaklararası iletimi tasarımlanabilir olacaktır.

Kaynakça

Aarons, Z. A. (1975) Fetish, Fact and Fantasy: A Clinical Study of the Problems of Fetishism. *Int. R. Psycho-Anal.*, 2:199-230.

Akın, K. (2015) *Ermeni Devrimci Paramaz.* (Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım). Dipnot Yayınları, Ankara.

Althusser, L. (1962) *Contradiction and Overdetermination.* Notes for an Investigation, part III of "For Marx".

Arca, O. (2013) *Kabil ile Habil: Katil ve Kurban Atalarımız. Suret Psiko Kültürel Analiz*, Sayı 2. Encore Yayınları, İstanbul.

Benjamin, W. (1993) [1940/1950] Tarih Kavramı Üzerine. *Son Bakışta Aşk, Seçme Yazılar*, Çev. Nurdan Gürbilek, Sabir Yücesoy. Metis Yayınları, İstanbul.

Berk, İ. (2006) *Adlandırılmayan Yoktur.* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Cheron, M. S. (2015) [2006-2010] *Emmanuel Levinas ile Söyleşi.* (Yüz Fenomenolojisinden Kopuş Felsefesine 1983-1994) Çev. Işık Ergüden. Alfa Yayıncılık, İstanbul.

Eickhoff, F. W. (1989) On the 'Borrowed Unconscious Sense of Guilt' and the Palimpsestic Structure of a Symptom -Afterthoughts on the Hamburg Congress of the IPA. *Int. Rev. Psycho-Anal.*, 16: 323-329.

Fernando, J. (2000) The Borrowed Sense of Guilt. *Int. J. Psycho-Anal.*, 81: 499-512.

Freud, S. (1900) The Interpretation of Dreams. *SE*, IV.

Freud, S. (1910) The Psycho-Analytic View of Psychogenic Disturbance of Vision. *SE*, XI.

Freud, S. (1912) A Note on the Unconscious in Psycho-Analysis. *SE*, XII.

Freud, S. (1913) Totem and Taboo. *SE*, XIII.

Freud, S. (1915) Thoughts For The Times on War and Death. SE, XIV.

Freud, S. (1916) Some Character-Types Met with in Psycho-Analytic Work. *SE*, XIV.

Freud, S. (1921) Group Psychology and the Analysis of the Ego. *SE*, XVIII.

Freud, S. (1923) The Ego and the Id. *SE*, XIX.

Freud, S. (1927) Fetishism. *SE*, XXI.

Freud, S. (1930) Civilization and its Discontents. *SE*, XXI.

Freud, S. (1933) New Introductory Lectures On Psycho-Analysis. *SE*, XXII.

Freud, S. (1938a) Splitting of the Ego in the Process of Defence. *SE*, XXIII.

Freud, S. (1938b) An Outline of Psycho-Analysis. *SE*, XXIII.

Freud, S. (1939) Moses and Monotheism. *SE*, XXIII.

Grinberg, L. (1964) Two Kinds of Guilt -their Relations with Normal and Pathological Aspects of Mourning. *Int. J. Psycho-Anal.*, 45: 366-371.

Klein, M. (2008) [1933] *Çocukta Vicdanın Erken Gelişimi. Sevgi, Suçluluk ve Onarım içinde.* Çev. Melis Tanık. Kanat Kitap, İstanbul.

La Boetie, E. (1995) [1579] *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev.* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Yayınları, Ankara.

Leibowitz, M. S. (1997) Protective-Identification: A Narcissistic Defence against Primary Object Loss. Brit. J. Psychother., 13: 327-336.

Özyıldırım, İ. (2014) "Küçük Fark(Lılık)Lar", Zanaatçılık, Psikanaliz ve Ötesi. *Küçük Farklılıkların Narsisizmi*, Yay. Haz. Tevfika İkiz. Bağlam Yayınları, İstanbul.

Özyıldırım, İ. (2016) Gezi Bağlamında Vicdan Üstbenlik Gerilimi: Başka Tür Bir 'Bastırmaya' Dair Bir Deneme. *Gezi'yi Psikanalizle Düşünmek*. Bağlam Yayınları, İstanbul.

Schlink, B. (2012) [2002] *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk.* Dost Yayınları, Ankara.

Schmideberg, M. (1935) The Psycho-Analysis of Asocial Children and Adolescents. *Int. J. Psycho-Anal.*, 16: 22-48.

Schmidt-Hellerau, C. (1997) Libido And Lethe: Fundamentals of a Formalised Conception of Metapsychology. *Int. J. Psycho-Anal.*, 78: 683-697.

Sennett, R. [2008] (2009) *Zanaatkar*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Sperling, M. (1958) Pavor Nocturnus. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 6: 79-94.

Sperling, O. E. (1956) Psychodynamics of Group Perversions. *Psychoanal Q.*, 25: 56-65.

Troudart, M. (2012) Redeeming the Lost Voice of the Ancestors. *J. Anal. Psychol.*, 57: 445-454.

Wurmser, L. (2003) The Annihilating Power of Absoluteness: Superego Analysis in the Severe Neuroses, Especially in Character Perversion. *Psychoanal. Psychol.*, 20: 214-235.

totem ve yas

ALİ ALGIN KÖŞKDERE

1913'te yayımlanan "Totem ve Tabu: Vahşi İnsanlarla Nevrozluların Ruhsal Yaşamlarındaki Ortak Noktalar" kitabında Freud, farklı ilkel kabilelerdeki yaşantılardan yola çıkarak ilkel insan ile çocuk arasında bağlantı kurar. Önce ilkel kabilelerin tabularının ilişkisel dinamiklerini değerlendirir. Tabular ile dürtülerin bağlantısını açığa çıkarır. İlkel kabilelerde toteme[1] bağlı üyeler cinsel ilişkiye girme yasağına tabidirler. Bu irdelemelerde ensest yasağının ve egzogaminin özel yerini sık sık vurgular. Tabuların ve totemlerin içerdiği çiftedeğerliliğe değinir. Buradaki çiftedeğerliliği zorlantılı hastalardaki duruma benzetir. Ardından ilkel insanın ölüler ve öldürdükleri ile ilişkilerini anlatır. "Ruh" olgusunun nasıl algılandığını açıklarken animizmin ve büyünün özelliklerini ele alır. Totemin, öldürülmesi yasak olan hayvanlarla ilişkisini ve toteme yansıtılan özellikleri, çocukların hayvanlarla ilişkileri üzerinden açıklar. Tüm bunların sonucunda Freud, ilk insanın suçu üzerine bir öykü oluşturur. Bu öyküde oğullar, tüm kadınlara egemen olan babayı öldürerek babanın otoritesine son verirler. Baba totemleşirken yasağın çiğnenmesi, kurban kesilen bir bayram olarak kutlanır.

Bu yazıda lider babanın ölmesiyle gelişen yas tepkisinin nasıl toteme dönüşebileceğini irdeleyeceğim. Freud, lider babanın öldürülmesinin toplumsal yapılanmayı oluşturduğuna dikkat çekmişti. Ondan yaklaşık 80 yıl sonra Şanlıurfa'daki Göbekli Tepe'de bulunan ve totem heykeller içeren bina kalıntıları bu sefer tapınakların medeniyetin başlangıcında yer alabileceğini gösterdi. Lider babanın heykelinin yapılmış olabileceği ilk binalar olan Göbekli Tepe tapınakları insanların tarım yapmaya ve hayvan evcil-

[1] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nde "totem", bir topluluğun ya da bireyin koruyucusu ya da atası olarak kabul edilen hayvan olarak tanımlanmıştır. "Totem direği"nin bir ailenin arması gibi kullanıldığı, ağaçtan yontularak yapıldığı, ailenin efsanevi köklerini temsil ettiği, cenazelerde kullanılabildiği bilgisi verilmiştir.

leştirmeye başlamasından öncesine aittir. Belki de insan ırkının ilk taş yapıtlarındandır. MÖ 9000'li yıllara ait bu yapılarda T biçimli erkek heykelleri bulunmuştur. Büyük ihtimalle lider babalara ya da avcılara ait bu heykeller, tutulan yasın bir ifadesi ve babaların bir anısı olarak yapılmıştı. Arkeolojik kazılardan elde edilen veriler bu yapıların çevresinde yerleşim olmadığı, insanların buraya dönem dönem geldiği ve törenler yaptığını gösteriyor. İlk buğdayın yaklaşık 500 yıl sonra buradan 30 km uzakta üretilmeye başlaması ise, önce tapınakların yapıldığını daha sonra yerleşik hayatın ve tarımın ortaya çıktığını düşündürüyor (Schmidt, 2012).[2]

Bu anıtlar, yapılışlarında gereken örgütlenme ve yetenek düzeyi açısından Taş Çağı'ndaki insan topluluğunun geldiği düzeyi göstermektedir. Toplum, geldiği bu düzeyi kalıcı anıt heykeller ve yapılar oluşturmada kullanmıştır. Aşağıda, liderlerin kaybına yönelik tepkilerin nasıl totem heykellerin yaratımına evrilerek toplumu yapılandıran bir yas sürecinin yaşanmış olabileceğini açıklamaya çalışacağım. Heykelleri yapılan liderlerin üzerindeki dövmelerin heykellere işlenmiş olabileceğini düşünüyorum. Böyle olmasa bile heykellerin üzerindeki hayvan tasvirleri, dövmelerinkine benzer bir ruhsal işlev taşıyabilir. Bu yüzden dövme sanatının insan ruhsallığındaki yerini araştırmaya özel bir bölüm ayırdım. Göbekli Tepe'deki heykellerin totemsel nitelikleri dikkat çekicidir. Heykellerin üzerindeki hayvan tasvirleri av-avcı ilişkisine ve soyun sürmesine yoğunlaşmıştır. Bir avcı gibi insanı avlayan ölümün avı durumundaki insanın doğadaki av-avcı ilişkisini ruhsallaştırması tarihin başlangıcında önemli bir yere sahip olabilir. Belki ölülere ruh atfetmenin getirdiği sorunların anıtlar yaratılarak çözümlenmesi, paranoid korkuların ve manik yas tepkilerinin yas tutma sürecine evrilmesine olanak tanımıştır. Aşağıda yas sürecinde T biçimli heykellerin niçin yapılmış olabileceğine dair bir bölüm de bulacaksınız.

Totem ve Tabu

Quinodoz,[3] Totem ve Tabu'nun şimdiye kadar gördüğü ilgiden daha fazlasını hak ettiğini ifade eder. Freud'un önceki çalışmalarına kıyasla

[2] K. Schmidt, "Taş Devrinin Tapınakları", 1. Göbekli Tepe Sempozyumu, Şanlıurfa, www.gobeklitepe.info, 2012.

[3] J. Quinodoz [2004] *Freud'u Okumak: Freud'un Eserlerinin Kronolojik Olarak Keşfi*, Çev. B. Kolbay, Ö. Soysal, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016.

daha geniş bakış açıları açtığını belirtir. Freud'un bu yapıtına kayıtsız kalınmasında "insanların uykularını uzun süre kaçıracak" temel sorular ortaya atmasının etkisi olabileceğini öne sürer. Totem ve Tabu[4] dört alt başlıktan oluşur. Birinci bölüm olan "Vahşi İnsanın Ensest Korkusu"nda Freud totemin sülalenin atası olduğu ve totemin anne-babadan miras kaldığını belirtir. Totem, koruyucu ve yardımcı ruhtur ama aynı zamanda bazı kurallar koyar ve kutsal yükümlülükler getirir. Bu kuralların önemli bir kısmı cinsel yaşamla ve yemeklerle ilgilidir. Kimin kimle evleneceği hangi toteme bağlı olduğuyla belirlenir. Karşı cinsiyetten insanların ilişkilerindeki kuralların totemlere göre belirlendiğini aktaran Freud, damat ve kayınvalide arasındaki ilişkiyi detaylıca anlatmıştır. Freud, damat-kayınvalide ilişkisinin içerdiği ensestiyöz ögelerin ilkel kabilelerde bu ilişkinin sert kurallara bağlanmasına neden olduğu ve ancak böylelikle korunduğu sonucuna varır. İlkel kabilelerdeki ensest kaygısını çocukluktaki ensestiyöz nesne seçimiyle bağlantılandırır. Nevrozlu hastalardaki durumu buna benzetir.

İkinci bölüm "Tabu ve Duygulardaki Çiftedeğerlilik"tir. Freud önce tabunun anlamı üzerinde durur. Tabunun kökeninde tuhaf bir güç vardır. Aynı güç kişi ve ruhlarda da bulunur ve cansız nesneler aracılığı ile aktarılır. Rahipler, kabile reisleri ve ölüler sürekli olarak tabu olabilirler. Adet görme, gebelik, doğum, lohusalık, dulluk gibi kadınlık halleri ise kadınları tabulaştırır. Kişi, yer, zaman gibi her şey tabu olabilir. Tabu, bir yasağı beraberinde getirir. Tabulaşan nesne hem kutsal ve yüce hem de tehlikeli, kirli ve ürkütücüdür. Tabulaşan nesne ile temas etmek ya da bunu kullanmak ceza getirir. Freud'a göre tabu korkusu çağdaş insanda saygı ve tiksintiye dönüşmüştür.

Bunun ardından Freud, zorlantılı nevrotik üzerinden tabu ve zorlantı arasındaki benzerlikleri inceler. Zorlantılı hastanın dokunma yasakları, bu yasakların nesneden nesneye kolaylıkla kayabilmesi, törensel davranışları ve çiftedeğerliliği tabudakilere benzerdir. Zorlantılı nevrozda dokunma isteği ve hazzı çok güçlüyken bunu yapmasına izin yoktur. O zaman tabular da insanın en çok yapmak istediği şeyi yasaklamaktadır, bunlarda "Korku

[4] S. Freud [1913] *Totem ve Tabu*, Çev. Akın Kanat, İlya Yayınları, İzmir, 2003.

istekten fazladır." der. Dokunmanın özel yerinin bulaşıcılıktan ve sahiplenicilikten geldiğini açıklar. Tabuya itaat beraberinde feragati getirir.

Sonrasında Freud düşmanlara, kabile reislerine ve ölülere yönelik tabulara odaklanır. Düşmanlarla ilgili tabularda özellikle onların öldürülmesiyle ilgili kısmı inceler. İlkel kabilelerde düşmanın öldürülmesiyle ilgili tabular ve yas tutma kuralları vardır. Öldürülen düşmanın ruhunun yapabileceklerinden korkulur. Öldürülenle barışma adına öldüren kişi kendini kısıtlar, cezalandırır, törenler yapar.

Kabile reisleri, krallar ve rahiplerle ilgili kuralları Freud ikiye ayırır: onları korumak ve onlardan korunmak adına koyulan kurallar. Rahip-krallara o kadar büyük bir güç atfedilmişti ki, hem halkın hem doğanın onlardan korunmaya çalışılırken oldukça kısıtlandıklarının, hareket edemez hale getirildiklerinin örnekleri vardır. Ülküleştirilmeleri onlardan duyulan korkuyu ve düşmanlığı artırmıştır.

Freud, tabunun çiğnenmesinden ve dolayısıyla cezalandırılmaktan duyulan korkunun temelinde ise, bulaşma etkeninin varlığını vurgular. Tabu çiğnenirse bu eylem bulaşıcı bir biçimde yayılabilir; o yüzden hemen cezalandırılmalıdır.

Üçüncü bölüm "Animizm, Büyü ve Düşüncenin Tümgüçlülüğü"dür. Animizmde hayaletler bağımsız kalmış ruhlardır ve her canlı-cansız nesnenin ruhu vardır. Büyü, animizmin önemli bir ögesidir ve doğa olaylarının ruhsallaştırılamadığı durumlarda kullanılır. Büyüde, istek duyulan bağlantıların ve anlamların yerine geçen başka eş olaylar kullanılır. Örneğin, büyü yapılacak kişinin yerine geçen bir kukla, o kişiyi temsil eder. Böylelikle o kişiye yapılmak istenenler kuklaya yapıldığında, o kişiye de olacağına inanılır. Bu inanış çocukların oyunlarına benzer. Freud diğer bir büyü türünde, büyü yapılmak istenen kişinin saç, tırnak gibi atıklarının kullanıldığını anlatır. Burada atıklar, kişinin yerine geçmektedir.

Büyüde benzerlik kuralıyla birlikte bitişiklik kuralı da geçerlidir. Nesneler arası ayrım bozulmuştur. Düşüncelerdeki kontrol ile nesneler ve diğer canlılar üzerinde kontrole sahip olunacağına inanılır. Düşünce; zaman, kişi ve yer ayrımı tanımaz. Bu, iç-dış dünya ayrımını ortadan kaldırır. Düşünceye muhteşem bir güç atfedilir. Freud animizmin çıkışını insanın ölümle karşılaşmasına bağlar. Daha sonra bunun dine ve bilime

evrildiğini öne sürer. "Çağdaş yaşamda düşüncelerin gücü sanat alanında yankı bulmaktadır. Sanatın büyüsü vardır ve sanatçı büyücüye benzetilir."

Dördüncü bölüm "Totemizmin Çocuklukta Yeniden Ortaya Çıkışı"dır. Freud bu bölümün başında S. Reinach'ın listelediği totemciliğin kurallarını aktarır. Bu liste totem hayvanı ile totem üyeleri arasındaki ilişkileri açıklar. Totem hayvanı ile üyeler arasında özel ve büyülü bir bağ vardır. Freud, S. Reinach'ı totemizmde egzogamiye değinmediği için eleştirir.

Totemciliğin kökenlerini araştıran Freud, McLennan'ın totemciliği dövme yapma geleneğine bağladığını belirtir. Totemciliğin, insanların dinî ihtiyaçlarından değil nesnel ihtiyaçlarından doğduğunu düşünür.

Freud, çocuk ve ilkel insan arasındaki benzerliğe dikkat çektikten sonra iki klinik örnek verir. Birincisi hayvan fobisi yaşayan çocuktur. Bu çocuğun babasından korkmasının ve onu sevmesinin arasındaki çatışmanın nasıl hayvandan korkmaya kaydırılarak belirtiye dönüştüğünü açıklar. Burada çiftedeğerliliğe katlanamamaya, fobik kaçınma ve babayı atla özdeşleştirme ile çözüm aranmıştır. İkinci örneği Ferenczi'den alır. Bu olguda ise hayvanın yarattığı korku çocuğun onunla özdeşleşmesine neden olmuştur. Her ikisinde de insan hayvanla özdeşleşmektedir.

Freud, normalde yenilmesi yasak olan totem hayvanının öldürülmesinin yani kurban edilmesinin ve ortak olarak yenilmesinin totemizmin önemli bir ögesi olduğunu belirtir. Daha sonra böyle bir yasağın toplu biçimde "çiğnenmesinin" bir coşku yarattığını ve bunun bayram olarak kutlandığını yazar.

Kitabın sonunda Freud, kabile lideri olan ve egzogamiye zorlayan babanın nasıl öldürülerek alt edildiğiyle ilgili öyküyü anlatır. Baba, hem ilahlaştırılan hem de kurban edilen olarak çiftedeğerlikli duyguların nesnesi haline gelmiştir. Baba katlinin anımsanmak istenmemesi toplumsal çeşitliliğe yol açmıştır. Freud'a göre bu suç, daha sonra katil oğulların toplumsal düzeni kurmasının temelini oluşturur ve burada ödipal yapılanma önemli rol oynar.

Göbekli Tepe: Hayvanların, İnsanların ve Ölülerin Buluştuğu Yer

Göbekli Tepe'deki arkeolojik buluntular medeniyetin gelişimiyle ilgili öncekilerden farklı bir durum ortaya çıkarmıştır. Çok eski olmaları,

medeniyetin ilk basamaklarının burada yükseldiğini düşündürtür. T biçimli sütunlar insanları temsil ettikleri için anıtsaldır ve yasın ruhsallaştırılmasıyla ilişkilendirilebilir. Üzerlerindeki hayvan tasvirleri ise, insanın hayvanlarla ilişkisini anlatırken, saldırganlığın ve soyun devamının sanatla simgeleştirildiğini gösterir. Heykel, resim ve dövme sanatları insanın ruhsallaştırmada zorlandığı yaşantıları simgeleştirmesinde ve söze dökmesinde kullanılan araçlardır.

Göbekli Tepe, Şanlıurfa'nın ve bereketli hilal bölgesinin sınırları içinde bulunur. 20 adet taş yapı içeren alan, yaklaşık 900 yıl boyunca törenler için kullanılmış ve sonrasında gömülmüştür (Schmidt, 2012).[5] Gömülmesi sayesinde bugüne kadar korunarak gelmiştir.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Arkeolog Klaus Schmidt, Göbekli Tepe'deki kazı çalışmasına 1996 yılında başlar. Daha önce Nevali Çori'de araştırma yapmış olan Schmidt, içinde T biçimli taş sütunların olduğu tapınakları ilk orada bulmuştur.[6]

Bu bölgedeki arkeolojik buluntulardan yola çıkan Schmidt,[7] sosyokültürel değişimin önce geldiğine, yerleşik tarım toplumunun bundan sonra oluştuğuna inanmıştır. Bu taş yapıların inşa edilmesi sırasında gerekli olan geniş katılımlı işbirliğinin çoklu yapılı toplumların gelişmesinde rol oynadığını söylemiştir. Bu yapıları oluşturabilmek için taştan ve tahtadan taş oyma aletleri üretenlere, taş işçilerine ve ustalarına, taş kabartma sanatçılarına, ağaç ustalarına, bu işleri örgütleyecek mimarlara, bu insanların yerleşim ve yemek sorunlarını karşılayacak ekiplere ve sözü geçen liderlere ihtiyaç vardır. Tüm bunlar uzun süreli bir örgütlü çalışma gerektirmektedir. Bu çalışmalar sonuçlandıktan sonra burada yaşayanların nüfusu artıp av hayvanlarının ve yabani meyve-tahılın miktarı yetmediğinde, hayvanların evcilleştirilmesi ve meyve-tahılın ıslahı başlamış olabilir. Bu görüş, daha önceki görüşten farklıdır. Daha önceki görüşte tarım toplumuna

[5] K. Schmidt, "Taş Devrinin Tapınakları", 1. Göbekli Tepe Sempozyumu, Şanlıurfa, 2012. www.gobeklitepe.info.

[6] J. Notroff, O. Dietrich and K. Schmidt, "Gathering of the dead? The Early Neolithic sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey", Death Rituals and Social Order in the Ancient World: Death Shall Have No Dominion, Ed. Renfrew, C., Boyd, M. J., Morley I., Cambridge University Press, New York, 2016.

[7] B. M. Fagan, N. Durrani, *In the Beginning: An Introduction to Archaeology, Routledge*, Londra ve New York, 2014.

geçişle birlikte yerleşik yaşamın başladığına inanılıyordu. Schmidt'in (2012) görüşünde ise, önce anıtsal yapıların bina edildiği ve ardından yerleşik yaşama geçildiği öne sürülmektedir.

Göbekli Tepe'nin bir mezar yeri olduğunu düşünen Schmidt,[8] sütunlar üzerindeki tasvirleri anlatılmak istenen bir öykü olarak düşünmüştür. Ona göre bir diğer olasılık da bu hayvan tasvirlerinin heykelleri koruduğudur. Belki burası bir mezar yeri ve T sütunlar ölmüş önemli kişileri simgeleyen heykellerdir. Hayvan tasvirlerinin ise bedeninde bu hayvan dövmelerini taşıyan kişileri tanımladığını düşünebiliriz.

Avcı toplayıcı olan bu insanlar için, avladıkları hayvanların yaşamsal önemi olduğu kadar topluluk içindeki statülerini ve kimliklerini tanımlama açısından da rolü olabilir. T biçimli taşlara işlenen hayvanlar ister yenilsin, ister korkulsun, ister avlanılsın, tümü o zaman için öldürülen hayvanlardır. Bir tane de başı kesik ve vahşice öldürüldüğü için penisi erekte insan figürü vardır. Bunlar, kişilerin ne kadar çok hayvan öldürdüklerini, ne kadar iyi birer avcı ya da savaşçı olduklarını betimleyen dövmeler ya da kişilere özgü simgeler olabilirler.

Bu hayvan tasvirlerinin simgesel anlamları da olduğu düşünülebilir. Bir heykelin iki yanında yer alan tilki ve turna, sanki aynı bedende, av ve avcı olan iki hayvanı bir araya getirmiştir.[9] Eğer heykeli yapılan kişi lider ise insan topluluğuna verdiği bir mesaj vardır: "Ben güçlüyü ve güçsüzü bir araya getirebilirim ve onları birbirlerine zarar vermeden yan yana tutabilirim." Freud'un Totem ve Tabu'da çiftedeğerliliğe yaptığı vurguyu düşünürsek, ilk heykellerin zıt ögeleri taşıyabilmek üzerine bir mesaj da içerdiği söylenebilir. Bu heykelde turna ve tilkiden uzanan ışınlar genital bölgede birleşirler. Sanki iki zıt kutbun özelliklerini taşıyan döllere dönüşürler. Heykelin belindeki tilki postu ise, gücün onda olduğunu simgeler. Yere yakın bölgeleri süsleyen yavru kuş figürleri, soyun ve bereketin devam edeceği ile ilgili düşünceler uyandırırlar.[10]

---

[8] A. Curry, "Gobekli Tepe: The World's First Temple?", *Smithsonian Magazine*, Smithsonian Institution, Washington, Kasım 2008.

[9] K. Luckert, *Göbekli Tepe: Avcılıktan Evcilleştirme, Savaş ve Uygarlığa Dek Taşçağında Kültür ve Din Üzerine Gözlemler*, Alfa, İstanbul, 2016.

[10] A. Curry, "Gobekli Tepe: The World's First Temple?", *Smithsonian Magazine*, Smithsonian Institution, Washington, Kasım 2008.

Göbekli Tepe heykellerindeki kabartmaların geneli, bazı özelliklerine özenilen hayvanlarla kurulan özdeşleşmeyi yansıtır. İnsan heykelleri üzerindeki tek üç boyutlu kabartma aslan figürüdür. Bu aslan figürünün ağzının önünde bir domuz figürü vardır. Aslan domuzu yer ve onun üzerindedir. Yerlerdeki hayvan heykelleri ise, saldırgan olan diğer avcı hayvanlara aittir. Dişleriyle betimlenmiş saldırgan avcılardan aslan, domuz, kurt, tilki, sırtlan, köpek, ayı insan öldürebilecek vahşi hayvanlardandır. Kartal, akbaba gibi kuşları da avcılar grubuna koyabiliriz. Bir diğer grup akrep, yılan ve örümcektir. Bunlar da zehirleriyle insan öldürebilen ama insanı yemeyen hayvanlardır. Dört ayaklı hayvanlara göre daha zor fark edilirler ve daha zor kontrol edilirler. Bu özellikleriyle paranoid korkuların yansıdığı nesnelere kolaylıkla dönüşürler. Üçüncü grup ise yabani ördek, eşek, koyun, turna gibi avlanabilecek ve yenilebilecek av hayvanlarıdır.[11]

Dövme: Bedendeki Ruhsal Mühür

Freud (1913), McLennan'ın (1869-1870) totemcilik ile dövme yapma geleneği arasında kurduğu bağdan söz eder. Bazı Kızılderili kabilelerinde totem, dövme olarak bedene işlenmektedir. Toteme üye olanlar topluluğu böylelikle belirgin hale gelir. Göbekli Tepe'deki taş anıtlar bir bakıma totem heykeller biçiminde toprak ana üzerine yapılmış anı dövmeleridir. İzleri toprağın yüzeyinde binlerce yıl kalmış, anılan kişiye ve sanatçısına göre bir izlenim vermeyi sürdürmüşlerdir. Bugün birçok insan bu anıtların ve üzerlerindeki tasvirlerin anlamlarını araştırmaktadır.

Dövme, bazı simge ve resimlerin boyayla ya da nedbe dokusu oluşturularak bedene işlenmesi işlemidir. İlginçtir ki dövmenin batıdaki ismi olan "tattoo", "taboo" gibi Freud'un sık sık atıfta bulunduğu Polinezyalılardan gelir. Geçmişteki en eski izleri, cesedi MÖ 3250'den kalan ve Alplerde bulunan Ötzi'nin bedeninde görülmüştür. Ötzi'nin bedeninde düz çizgi biçiminde altmıştan fazla dövme vardır. İlkel kabilelerde de dövme sık kullanılır.

---

[11] D. Boric, "Theater of predation: Beneath the skin of Göbekli Tepe images", *Relational Archaeologies: Humans, Animals*, Things Ed. Christopher Watts, Routledge, Londra ve New York, 2013.

Dövmelerin çeşitli anlamları, mesajları ve kullanım alanları vardır. Süslenme ve ilgi çekme, estetik bir kullanımdır. Bir grupla bağ kurma, bir grubu damgalama, statü belirleme gibi amaçlar, dövmenin kimlik oluşturmadaki kullanımını gösterir. Dövmeler; tasvir edilen nesnenin gücüne sahip olma, dövme simgesi aracılığıyla korunma, şifa bulma ve uğur kazanma gibi büyüsel anlamlar taşıyabilirler.[12] Yaşamdaki dönemsel geçişleri kanıtlayan ve belirleyen dövmeler vardır. Dönemsel geçişler, bazen bir yakının kaybı ile olurken, bazen kişinin yaşamındaki evrelerle kendilerini gösterirler. Dönemsel geçişler, geride kayıplar bırakırken gelecekle ilgili yeni kaygılar getirebilirler. Bu geçişlere ait bir anıyı yaşatmak ve göstermek için dövmeler yapılabilir. Böyle bir ruhsal geçişin dövme ile simgeleşmesi, ruhsal acıyı, her bakıldığında dayanıklılıkla, cesaretle ve güçlülükle pekiştirebilir. Özel bir an ve anı hem bir uyarana hem de somut bir kanıta dönüştürülerek karışık ve yoğun duygular beden yüzeyine taşınır. Dövme bu açıdan sünnet edilmeye benzer.

Anı nitelikli dövmeler, kaybedilen kişi ile bağlantının sürmesini ve sürekli anımsanmasını sağlar. Dövme, bedenin açık ve görünen bir bölgesindeyse sürekli bir anımsama, bedenin örtük bir bölgesindeyse giyinirken ya da istenilen anda görülen bir simge ve anımsanan bir anı olur. Sürekli anımsama bir yandan unutarak bastırma, yer değiştirme ve yüceltme olanağını kısıtlarken, bir yandan kaybın tümgüçlü bir biçimde kontrol edildiği yanılsamasını yaratır. Dövmenin anısal yönü kişisel tarih açısından bir bilgidir. Kaybedilen kişilerle ilgili dövmeler; ölümle gelen ayrılık, dokunamama ve görememe durumlarını deriye kazıma, dokunma ve görme haline dönüştürerek tersine çevirir, canlı tutar. Bu açıdan anı dövmeleri totem heykeline benzerler.

Dövmeli kişi bir duyguyla özdeşleşerek karşıya bir duygu aktarabilir.[13] Erotik iletileri, cesaret, korku ve hüzünle ilgili duyguları yansıtan dövmeler vardır. Bazı dövmeler hayalleri ve ülküleri simgeler. Bir başkaldırının ya da kendini ispat etme çabasının sessiz ama gösterime yönelik sürekli

---

[12] Y. Çoruhlu, "Tendeki Desen: Dövme", *National Geographic Dergisi*, Doğuş Yayın Grubu, 167: 34-53. İstanbul, 2015.

[13] D. Aksüt Dönmez, "Tendeki Desen: Dövme", *National Geographic Dergisi*, Doğuş Yayın Grubu, 167: 54-55. İstanbul, 2015.

bir ifadesi olabilirler.[14] T biçimli sütunlara işlenen hayvan figürleri korkulan hayvanlarla özdeşleşildiğini gösterir ve cesurluğu yansıtır. Sütunların görkemi, karşısında duran kişiyi etkiler. Korkuya egemen gelinerek vahşi bir hayvan gibi cesur olmak, belki de avcılar için ülküleştirilmiş bir haldi. Elbette bu cesaret, insanın av olabilme olasılığına karşı bir başkaldırı niteliğindeydi.

Dövme bir kimlik bilgisi olarak kullanılabilir. Özel dövmeler kişiyi ya da bağlı olduğu grubu belirleyebilirler. Bu açıdan grupla özdeşleşmeyi somutlaştırır. Irk ve cinsiyet gibi, değiştirilemez bir biçimde bir gruba aidiyeti belirleyebilir. Ama bunlardan farklı olarak kişinin kontrolünde yapılan bir bedensel değişikliktir. Bu tür bir dövme kullanımı kişinin isteği ile oluyorsa, arzulanan bir kimliğe bürünmeyi gösterir. Bu açıdan üzerinde bir hayvan dövmesi taşımak insanlar arasında özel bir gruba aidiyeti simgeleyebilir.

Boyanın sabitleşmesi gibi dövme; kişi için görünümü, kimliği, ülküleri, duyguları, bağlantıları ve anıları sabitler. İnsan medenileştikçe dövmenin yerini elbise ya da kolye, yüzük gibi takılabilir ve giyip çıkarılabilir eşyalar almıştır.[15] Bu esneklik farklı kimlikleri taşıma olanağı vermiştir. Anımsama ve ait olma halini kişinin egemenliğine bırakırken değişiklik olanağı doğmuştur. Konuşmanın ve yazının gelişmesi, simgelerin ve resmin yanında yeni ifade araçlarını devreye sokmuştur. Bunlarla birlikte dövme, insana zor gelen konuların üstüne gidilerek konuşulmasını sağlayabilir.

Freud (1913), H. Spencer'ın totemcilikte adlandırmaya verdiği önemi vurgular. Adlandırmada hayvan adları kullanılmıştır. Hayvan adlarıyla birlikte dövmelerin özel bir yeri olabilir. Dövmeler adlandırmada yani kimin kim olduğunu tanımlamada kullanılmış olabilirler. Göbekli Tepe heykellerinde dövmelerin bir kaç işlevi bir arada kullanılmış olabilir. Bedenler üzerindeki hayvan figürleri, "aslanlı adam"daki gibi kişileri tanımlıyor olabilirler. Aynı zamanda "aslan gibi adam"daki gibi bu hayvanların cesareti, gücü vb. özellikleriyle özdeşleşme halini ifade ediyor olabilirler. Anısal

[14] R. Salecl, "Cut in the body: From clitoridectomy to body art", *Thinking Through Skin*, Ed. S. Ahmed, J. Stacey, Routledge, Londra ve New York, 2003.

[15] Y. Çoruhlu, "Tendeki Desen: Dövme", National Geographic Dergisi, Doğuş Yayın Grubu, 167:34-53, İstanbul, 2015.

nitelikli bir işlev de taşıyabilirler. Belki de bu dövmeler, "aslanı öldüren adam" gibi özel avlama ya da yakalama anılarını tanımlıyorlardı.

Yasın Tetiklediği Başlangıç: Göbekli Tepe

Göbekli Tepe'ye giderseniz içinizde saygı ve şaşkınlık hissedersiniz. 11.000 yıl öncesinin bu hayrete düşüren anıtları size, bunlara dokunulmaması ve bunların korunması gerektiği izlenimini verir. Nitekim Schmidt de tüm yapıların açığa çıkartılmamasını, bazılarının arkeolojinin daha çok gelişeceği ileriki yıllara bırakılmasını dilemiştir.

Tarihi yerler gibi ölüler de savunmasızdırlar ve eğer kişiye karşı bir düşmanlık yapılmak istenirse öldüğünde artık bu çok kolaylaşmıştır. Freud (1913), bu kolaylaşmanın dürtüleri uyarması nedeniyle ölüye dokunmanın tabulaştırıldığını öne sürer. Dürtüler ne kadar şiddetle uyarılırsa, tabu ondan daha güçlü bir biçimde yasaklayacaktır.

Sevilen bir kişinin ölümü yalnızca dürtüleri uyarmaz. Duyguları, düşünceleri de uyarır. Ölüme ve kayıplara verilen duygusal yanıtın yanında bu kayıpları anlama ve kabullenme sürecine yas tutmak denir. Sevilen kişilerin kaybında, bu kişilerin iç dünyadaki tasarımları ve dış dünyadaki varlıkları ile vedalaşılırken bir yandan da onların bazı özellikleriyle özdeşleşilir. Yas sırasında ölüm ve sonrası ile ilgili sorular canlanır. Bu süreçte gelişen içsel değişimle birlikte yaşama yeniden uyum sağlanır ve yeni ruhsal yatırımlar yapılır. Freud (1917), insanların bağlanabileceği başka bir nesne olsa bile belli bir libidinal yatırımdan isteyerek hiçbir zaman vazgeçmediklerini gözlemlemiştir. Yas yalnızca sevilenlerin ölmesiyle ortaya çıkmaz. Var olması istenen ama artık var olmayacağı anlaşılan her istek, durum ve nesne bir yas tepkisi yaratabilir. Yas tutmak genel olarak garip karşılanmaz. Bazen gerçeklikten uzaklaşsa da yas tutan kişinin durumu çevresince anlayışla karşılanır, çünkü yas tepkisinin bir açıklaması vardır. Freud'un (1917) bir diğer gözlemi de, sevilen kişinin yitirilmesinin sevgi ilişkilerindeki çiftedeğerliliğin açığa çıkması için kusursuz bir fırsat olduğudur. Kaybın ardından gelişen duygu ve düşüncelerin kişiyi rahatsız edecek, yaşamını ve ilişkilerini bozacak düzeye gelmesine patolojik yas denir. Kayba bağlı gelişen üzüntü, öfke, acı, suçluluk gibi duyguların ya da boşluk, anlamsızlık hislerinin şiddetli

yaşanması yası karmaşıklaştırabilir. Yasın toplumsal olarak beklenenden uzun sürmesi ve süreğenleşmesi de yas tutma sürecini patolojikleştirir. Ölüm, ölene bir daha dokunma ve sarılma olanağını insanın elinden alır. Freud (1913), ölenin bedenine dokunmak gibi adını anmanın da tabu olabildiğini yazar. Yas tutmakta zorlanan bazı hastalarda ölenin adının anılmadığını, mezarına gidilmediğini, anımsatacak eşyaların uzaklaştırıldığını görürüz. Patolojik yasın bu görünümünde yas tutma çalışması ilerlemez, ölenin kaybedilişi yadsınır.

Canlı kalanlar için ölüler tarafından bir terk ediliş ve yalnız bırakılış hali vardır. Bu açıdan ölen kişi, geride kalanları yalnız bırakarak kötü bir iş yapmıştır. Ölen kişiye önceden yapılan libidinal yatırım boşta kalmıştır. Yas tutanların "Beni nasıl bıraktın?" serzenişlerinde bunu duyarız. Bazı yaslı kişilerin ise yaşama devam etmekteki zorluklarına şahit oluruz. Sevdikleri öldüğü halde kendilerinin yaşaması; bencillik, umursamazlık, ölene karşı suçluluk gibi olumsuz duygular hissettirir. Böyle olumsuz duygular, ölen kişinin anımsanmasını ve hakkında konuşulmasını engelleyebilir. Yaşamanın suçluluğu, ölen kişi için bir şeyler yapmaya güdüleyebilir. Böyle kişilerin bazıları yaşamlarını dondurur ve evlerini bir müzeye dönüştürürler. Bu donmuş yas, ölen kişinin eşyalarını tabuya dönüştürür. Bazen tüm eşyaları öldüğü anki haliyle saklanır; bazen sanki hâlâ yaşıyormuşçasına eşyaları yıkanır, temizlenir, düzenli tutulur. Bu açıdan totem heykel, ölenin ölmediğini, yaşlanmadığını ve öldüğü anki gibi kaldığını kanıtlayan bir dondurma işlemine benzer.

Totem heykel animizmin göstergesidir ve Freud'un (1913) vurguladığı gibi insanın ölümle karşılaşmasından türemiş olabilir. İnsan topluluğunun, liderinin kaybı karşısında yaşadığı şok, ölümünün inkârına giderek liderin totem heykelinin yapılmasına neden olmuş olabilir. Büyüdeki kuklanın kişinin yerine geçmesi gibi, heykel de kaybedilen kişinin yerine geçebilir. Totem heykele, yemek, su, adak vererek heykel kaybedilen kişinin ruhunu taşıyormuş gibi davranılabilir. Totem heykelin heybeti ve sanatsallığı, liderin büyüsel gücünün varlığının sürdüğü yanılsamasının yaşanmasına olanak verir. Göbekli Tepe'deki totem heykellerin üzerinde, zehirleriyle insanları ve hayvanları büyüleyen akreplerin, örümceklerin ve yılanların tasvirleri çok kullanılmıştır. Heykellerin bir ölü gibi yatık

değil de uyanık bir insan gibi dik durmaları, büyüleyiciliklerini artırırken ölümün başka bir biçimde yadsınmasını kolaylaştırır.

Kişi ya da nesne, algılama alanından çıktığında, artık ancak onun "ruhu" anımsanabilir. Ölüm sonrasında ya da kişi yaşarken gerçekleşen ayrılıklarda ve düşlerde, kişi, algılama alanından çıksa da anımsanır ya da düşte görülür. Yas tutan insanların kaybettikleri kişiyi bilinçdışında nasıl algıladıkları düşleri ile ifade bulur. Ölen kişinin yokluğu hâlâ katlanılamaz düzeydeyse ve yaşaması arzulanıyorsa düşlerde canlıymış ve düşü gören kişinin yaşamındaymış gibi görülür. Böyle düşler, kaybedilen kişi ile bağlantının sürdüğüne ve ruhunun ziyaret ettiğine dair yorumlara yol açar. Yastaki bazı insanlar ölen yakınlarını görebilmek için uyurlar. Totem heykel bu açıdan ölmüş lideri yeniden algı alanına sokar. Böylelikle öleni, düşlerde değil totem heykelini ziyaret ederek görmek ve anmak mümkün olur. Göbekli Tepe'deki taş heykellerin böyle bir rolü olmuş olabilir. Burası kaybedilmiş önemli liderlerin heykellerinin binalarda sütun olarak kullanıldığı özel yapılar gibidir. Bir "karyatid"e[16] ya da "atlant"a benzeyen bu heykeller, binanın kalıcılaşmasında sağlam birer direk[17] olma görevini üstlenmişlerdir.

Göbekli Tepe sakinlerinin ölülerini gömmeme olasılığı olsa bile, onları anma zorunluluğu anıtlar yaratmıştır. Böylelikle annesinden uzaklaştığında onu tekrar görmek isteyen çocuk gibi, anıtlara giden insanlar da liderlerinin heykellerini görerek onların yaşamış olduklarını yeniden anımsayabilirlerdi. Freud'un (1920) bir çocukta gözlemlediği makara gitti-burada oyunundaki gibi, ölen kişi gitmiş olsa da, totem heykeller kaybedilenlerin hâlâ burada olduğu ve istenildiği zaman anımsanabileceği yanılsamasına izin verebilirler. Peki ama, bu anıtlar neden bu kadar büyük boyutlarda yapılmıştır?

Bunun bir yanıtı anne-baba ve çocuk ilişkisindeki fiziksel oranda bulunabilir. Göbekli Tepe'deki binaların ortasında diğerlerinden daha büyük boyda olan iki T biçimli heykel sütun vardır. Ortadaki heykelle-

---

[16] Yunan klasik mimarisinde tapınak çatısını taşıyan uzun giysili kadın heykeli biçimindeki sütunlara verilen isimdir. En güzel örnekleri Akropol'deki Erechtheion Tapınağı'nda bulunur. Atina şehrinin kurucusu olduğuna inanılan Erechtheus için yapılmıştır. "Karyatid"lerin erkek heykeli şeklinde olanlarına "atlant" denir.

[17] Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre dilimizde "evin direği" tanımı saygın, değerli, önde gelen kimseler için kullanılır.

rin boyutu 4-5,5 metredir ve ortalama insan boyunun iki-üç katıdır. Bu yükselikteki bir heykelin yanına gelen insan bir babanın yanındaki çocuk boyutunda kalmaktadır. Bu boyutsal fark, binaya giren kişide bir büyülenme ve ruhsal gerileme yoluyla çocuksulaşma yaratabilir.

Çocukların annelerinin yokluklarına geçiş nesneleri ile nasıl katlandıklarını Winnicott (1971) açıklamıştır. Geçiş nesneleri çocuğun iç ve dış dünya ayrımını geliştirmesini de sağlar. Göbekli Tepe'deki heykeller insanoğlunun ölüm ve yaşam arasındaki ayrımı ruhsallaştırmaya başlamasındaki önemli bir kanıt niteliğindedirler. Geçiş nesnesi çocuğun, bir nesneyi annesinin yerine koyarak yalnız kalma kapasitesini artırmasına yardımcı olur. İnsanların, lider atalarının yerine anıt heykeller dikerek, ataları olmadan grup olarak kalabilme kapasitelerini artırmaya çalıştıklarını düşünebiliriz. Anıt heykel ne kadar büyük ve kalıcı olursa; grubun büyüklüğüne, birbirine bağlılığına ve kuşaklar boyu kalıcılığına dair güçlü bir izlenim yaratacaktır. Ölümün yarattığı narsisistik yaralanma hem yüce bir anıt inşasıyla hem de grubun birlikteliğiyle onarılmaya çalışılmış olabilir.

Totem ve Tabu'da Freud (1913), ensestiyöz arzu ne kadar tehlikeli gözükürse tabunun o kadar güçlü olduğunu ve ülküleştirme ne kadar fazlaysa öldürme arzusunun o kadar fazla olduğunu vurgular. Toplumu zorluklardan kurtarmış bir lideri düşünürsek, bu kişi yaşamında kendisine yönelen saldırganlıkları bastırabilmiş ve yandaşlarıyla güçlü bir birlik kurabilmiş olmalıdır. Böyle bir birlik, öldürme ve yok etme arzusunu en çok bastıranlar, inkâr edenler ya da bu isteği dış düşmanlara karşı yer değiştirerek yansıtanlar arasında kurulduğundan, liderin ölümüyle birlikte böyle bir grubun yası başlayacaktır. Eğer liderin yandaşları etkinliklerini sürdürüyor ise, ölen lidere yönelik saldırganlık yine aynı muameleye maruz kalırken, onun aleyhine konuşmak daha kolay olacağından ülküleştirilme ihtiyacı da artacaktır. Bu ülküleştirmenin ve ona ne kadar sadık olunduğunu göstermenin en iyi yolu büyük bir anıt yapma işine girişmektir. Yapılacak anıt ne kadar büyük ise, ona duyulan sevgi ve bağlılığın kanıtı da o kadar büyük olacaktır.

Annesine bağımlı bir çocuğun annesinden ayrı kalması onda nasıl bir korku yaratıyorsa, topluluğunu bir yok oluştan kurtarmış liderin yokluğu da toplulukta o kadar büyük bir korku yaratabilir. Kurucu ve yapılandırı-

cı liderlerin yokluğunda toplumların uğradığı dağınıklık, yoksulluk, yıkım ve acı, liderleri toplum için varoluşsal bir zorunluluk haline getirir. Bu durumun ne kadar yaşamsal olduğunu günümüz dünyası açık bir biçimde bize göstermektedir. Liderin kurtardığı zorluk ne kadar kötü ise, liderin büyüklüğüne duyulan inanç o kadar güçlü olacaktır.

Ölülerle ilgili tabu bölümüne Freud (1913), "Ölülerin kudretli hükümdarlar olduklarını biliyoruz, ama belki onların düşman olarak algılandığını öğrenmek şaşırtıcı olacaktır." cümlesiyle başlar. Ölülere dokunmanın bir hastalık bulaşmışçasına muamele gördüğünü anlatır. Ölümle birlikte ölünün savunmasızlığı artar ama eğer ruhunun var olmaya devam ettiğine inanılıyorsa artık bedenden ayrılmıştır ve ne yapacağı belli değildir. Bu durumda artık ona ruh atfeden canlılar da savunmasızdırlar.

Ölen kişi ile ilgili suçluluklar ve yerine getirilememiş sorumluluklar, yas tutma sürecinin patolojik bir yöne gitmesine neden olabilir. Bu suçluluğun kaynağını Freud (1913), insandaki öldürme arzusunda arar. Suçluluk duygusunun içinde korkuyla ilgili çok şey olduğunu belirtir. Ölülerle ilgili tabularda hem sevgi hem öldürme isteği biçimindeki çiftedeğerliliğin sık görüldüğünü yazar. Ölüye karşı hissedilen düşmancıl duyguların ona yansıtılması, ölünün ruhundan korkmaya dönüşmektedir.

"En çok sevilenler daha sonra nasıl kötü ruhlara dönüşüyor?" sorusu, "Sevilenlerden korkulamaz mı?" sorusunu akla getirir ve insanı yine çiftedeğerliliğe götürür. Nesnelerin ruhu olduğu inancının, yani animizmin gelişmesi kötü ve iyi ruh kavramlarını gündeme getirir. İyi ruhlar korurken kötü ruhlar korkutur. Zorluklardan, düşmanlardan ve yırtıcı hayvanlardan koruyan yüce lider yaşarken dürtülerinin kontrolü onun elindedir, ama öldüğünde ve ruhu serbest kaldığında kontrol nasıl sağlanabilir? Hele de bu liderin, başkalarına yaptığı kötülükler ve acımasızlığı biliniyorken. Bu özellikler, topluluğuyla kaynaşmış ve ölmüş bir liderin ruhuna kötü tasarımların boşaltılmasını kolaylaştırabilir. Güçlü ve etkili bir liderin totem heykelini yapmak bu soruna bir çözüm getirebilir. Ne kadar büyük bir heykel olursa o kadar yerinde sabit olacak ve ruhunun yapacağı kötülüklerden korunulabilecektir. Bir diğer çözüm de gömmektir ki, Piramitler ya da höyük mezarlar ile liderlerin cesetlerinin üzerine yapılan büyük yığıntı kötüleşebilecek ruhu hapsetme çabalarını akla getirir.

Freud (1913), yas tutularak kötü ruh korkusunun azaldığını ve bunun yerini ölüye saygının ve ondan yardım istemenin aldığını söyler. Klein (1940) ise, ölüden kötülük görme korkuları sakinleştikten sonra yasın başlayabildiğini belirtir. Ölüden kötülük görme korkularını paranoid-şizoid konumla ilişkilendirir. Kayıplarda kaybedilene yönelik öfke ve nefretin, hüznü ketlediğini ve bir kısırlık yaratarak üretime, sevgiye ve yasın evrilmesine izin vermediğini anlatır. Oral ve anal sadistik dürtüleri ruhsallığı ketlemeden yasa dönüştürebilme çabalarını Göbekli Tepe'deki totem heykellerin görkeminde ve üzerlerindeki hayvan tasvirlerinde görmekteyiz. Sevginin ve hayranlığın üstün gelmesiyle ve nesneye yapılan libidinal yatırımın sürdürülebilmesiyle anıtsallaştırılan kayıplar, törensel anma toplantıları için binalar yapılmasını sağlamıştır.

Paranoid-şizoid konuma gerileme kendilik ve nesne tasarımlarının ayrımını bozar. Ölen kişi ile o yaşarken ya da ölümünün getirdiği psikolojik gerileme ile yaşanabilecek kaynaşma hali, onun kaybının yadsınmasına ve ölümünden sonra manik bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Böyle manik tepkileri, sevdiklerini kaybettikten sonra yaşam enerjileri artan, coşkuyla yaşama sarılan, ölüm hiç yaşanmamış gibi, hatta tam tersi bir canlılıkla yaşayan kişilerde görürüz. Bu manik tepkinin iki sebebi olabilir. Birincisi ölen kişi ile ruhsal kaynaşıklığın getirdiği paranoid korkular. Bu korkular, ölen kişinin her an her yerde olabileceğini hissettirir. Ölen kişi iyi olarak anımsandığında, koruyucu bir melek gibi kişinin yanında olduğu hissedilir. Kötü olarak anımsandığında ise, kötü bir ruh olarak her türlü kötülüğü yapabileceği korkusu oluşur. Bundan kaçamamak korkuyu delirtici boyutlara çıkartabilir. Kişinin ruhsal kaynaşıklığının getirdiği iyilik ve kötülük hali, hissedilen duygulara göre hızla değişebilir. Yansıtmalı özdeşleşme gibi ilkel savunmaları devreye sokan bu durum, kişinin kendi içinde hissettiği öfke ve nefret aracılığıyla ölen kişinin ruhunu kötü ruha dönüştürür. Klein (1940), yas tutamamada ve kayba karşı manik tepkiler vermede ölene karşı duyulan öfke ve nefretin etkili olduğunu belirtmiştir. Manik tepkilerin ikinci sebebi; kaybın yarattığı acı, yalnızlık hissi, üzüntü,

suçluluk gibi duygulardan korkmanın getirdiği kaçıştır.[18] Manik tepkiler aracılığıyla, ölümün getirdiği acı ve dayanılmaz duygulardan yaşamın getirdiği coşkuya kaçılır.

Tarih boyunca insanlar, paranoyanın getirdiği kötülük görme korkularını manik coşku ile birleştirerek devasa anıtlar ve mezarlar inşa etmişlerdir. Toplulukla birlikte yaşanan manik coşku ile inşa edilen inanılmaz eserler, bu coşkuyu yaşamayanlar ya da bilmeyenlerde hayranlık uyandırırlar. Duyulan hayranlığın etkisi ile bu eserler, insanüstü varlıkların yaptığı mezarlar ya da anıtlar olarak bile görülürler. Piramitlerin nasıl yapılabildiği tam anlaşılamazken 11000 yıl önce yalnızca ağaçlar, taşlar ve insan gücü kullanılarak nasıl 6 metre yüksekliğinde ve 20 ton ağırlığında heykeller dikilebildiğini anlayabilmek gerçekten zordur. Ama nasıl yapıldıysa yapılsın, atalarımız ölülere dair paranoid korkuları ve kaybın getirdiği manik coşkuyu çalışmaya, planlamaya ve sanata aktarmayı başarmışlardır. Bu aktarım sayesinde bir tarih ve geçmiş anlayışı oluşabilmiştir.

Sonuç

Göbekli Tepe bize, avcı-av yani saldırgan-kurban ilişkisinin simgeler ve sanat eşliğinde ruhsallaştırılmasının evrilişini resmeder. Avcı-av ilişkisindeki saldırganlığın yüceltilmesi, toplumda saldırganlık yerine bilgiye ve yeteneğe dayalı hiyerarşik bir düzen oluşturmuştur. Bu tür büyük bir anıtsal yapı, ancak böyle bir toplulukla yapılabilir. İnsan-hayvan ilişkisindeki saldırganlığın yüceltilmesi ise, Göbekli Tepe'deki gibi yalnızca yabani hayvanları avlayarak beslenmenin değişmesine neden olmuş olabilir. Göbekli Tepe'den sonra; koyun, keçi, inek gibi hayvanlar evcilleştirilerek beslenmeye başlanmış ve avlanmak yerine bunlar kesilerek beslenme kontrol altına alınmıştır. Her iki süreçte de; saldırganlığa sevgi, emek ve bakım katılmıştır. Bu geçişte; dövme, resim ve heykel gibi somutlaştırıcı, anılaştırıcı ve üzerine konuşulabilir sanatsal yapıların oluşturulması önemli bir aşamayı gösterebilir.

Freud (1915), benlik oluşumunu özetlerken öncelikle ebeveyn tasarımlarının üstbenlik olarak içe atıldığını, sonrasında ebeveynlerle ve

[18] I. Kogan, *Yas Tutmama Mücadelesi*, Çev. Serhat Yücel ve Ali Algın Köşkdere, Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Yayınları, İzmir, 2011.

diğer önemli figürlerle özdeşleşmenin sürdüğünü ve buna terk edilen nesne ilişkilerinin kalıntılarının eklendiğini belirtir. Ailede ve ebeveynlerde üstbenliğin gelişebilmesi için toplumsal bir üstbenliğin varlığına gereksinim vardır. Göbekli Tepe, toplumsal bir üstbenliğin medeniyetin başlarında oluştuğunu gösterir. Göbekli Tepe'deki tasvirler, benlik gelişiminde hayvanlarla kurulan özdeşleşmelerin önemini gün yüzüne çıkarmıştır. Öldüren ve öldürülen ilişkisindeki saldırganlığa ve korkuya sanatla egemen olmak ve bunları ifade edebilecek yollar bulmak, nesnelerin içe atılmasından sonra daha derin bir özdeşleşmenin ortaya çıkmasını sağlamış olabilir. Terk edilen nesne ilişkilerinin getirdiği acı dolu yasın şok ve yadsıma içeren manik aşamasının sanata ve simgeleştirmeye dökülmesi, Göbekli Tepe'deki gibi yapıların ortaya çıkmasıyla mümkündür. Mühendislik ve sanat içeren yapılandırıcı bir çalışmayla anıların ve anıtların oluşmasının ardından, medeniyetin ilerlediğini düşünebiliriz. Liderlerinin heykellerini sütun olarak kullanıp üzerilerine örttükleri çatılar ile toplanma binaları inşa eden atalarımız gibi, benliğimizi hâlâ ebeveynlerimizin, sevdiklerimizin ve kaybettiklerimizin tasarımları üzerine bina ediyoruz. Bu yüzden arkeolojik kazıların psikanalizin insan ruhsallığında yaptığı kazılarla taşıdığı paralellik, bizi iki bilimin bir arada olma zorunluluğu ile karşılaştırmaktadır.

Kaynakça

Aksüt Dönmez, D. (2015) "Tendeki Desen: Dövme", *National Geographic Dergisi*, Doğuş Yayın Grubu, İstanbul, 167:54-55.

Boric, D. (2013) "Theater of predation: Beneath the skin of Göbekli Tepe images", *Relational Archaeologies: Humans, Animals, Things* Ed. Christopher Watts, Routledge, Londra ve New York.

Curry, A. (2008) "Gobekli Tepe: The World's First Temple?", *Smithsonian Magazine*, Smithsonian Institution, Washington, Kasım 2008.

Çoruhlu, Y. (2015) "Tendeki Desen: Dövme", *National Geographic Dergisi*, Doğuş Yayın Grubu, İstanbul, 167:34-53.

Fagan, B. M. Durrani, N. (2014) *In the Beginning: An Introduction to Archaeology*, Routledge, Londra ve New York.

Freud, S. (1913) *Totem ve Tabu*, Çev. Akın Kanat, İlya Yayınları, İzmir, 2003.

Freud, S. (1915) "Instincts and their Vicissitudes", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916),* Hogarth Press, London.

Freud S. (1917) "Yas ve Melankoli" Çev. R. Uslu ve O. Berksun, *Kriz Dergisi* S:2, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınları, 1993.

Freud, S. (1920) *Haz İlkesinin Ötesinde, Ben ve İd*, Çev. Ali Nahit Babaoğlu, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Kogan, I. (2011) *Yas Tutmama Mücadelesi,* Çev. Serhat Yücel ve Ali Algın Köşkdere, Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Yayınları, İzmir, 2011.

Luckert, K., (2016) *Göbekli Tepe: Avcılıktan Evcilleştirme, Savaş ve Uygarlığa Dek Taşçağında Kültür ve Din Üzerine Gözlemler,* Alfa, İstanbul.

Klein, M. (1940) "Mourning and Its Relation to Manic-Depressive States", *Essential Papers on Object Loss,* Ed. Rita V. Frankiel, New York University Press, New York, 1994.

Notroff, J. Dietrich O. and Schmidt K. (2016) "Gathering of the dead? The Early Neolithic sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey", *Death Rituals and Social Order in the Ancient World: Death Shall Have No Dominion,* Ed. Renfrew, C., Boyd, M. J., Morley I., Cambridge University Press, New York.

Mc Lennan, F. (1869-1870) "The Worshıp of Animals and Plants", *Fortnightly Review,* vol. 6 and vol. 7.

Quinodoz, J. (2004) *Freud'u Okumak: Freud'un Eserlerinin Kronolojik Olarak Keşfi,* Çev. B. Kolbay, Ö. Soysal, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016.

Salecl R. (2003) "Cut in the body: From clitoridectomy to body art", *Thinking Through Skin,* Ed. S. Ahmed, J. Stacey, Routledge, Londra ve New York.

Schmidt, K. (2012) "Taş Devrinin Tapınakları", 1. Göbekli Tepe Sempozyumu, Şanlıurfa, www.gobeklitepe.info.

Winnicott, D. (1971) *Oyun ve Gerçeklik,* Metis Yayıncılık, İstanbul, 2007.

faşizm günlerinde düş ve düşlem*

TALAT PARMAN

Giriş

Bireysel yaşamın kriz dönemleri için hayli yazdım ve konuştum. Bu krizler, benim özellikle çalışma alanım olan ergenlik krizi, daha sonra belki de özel nedenlerle ilgilendiğim orta yaş kriziydi. Bundan sonra yaşlılık krizi üzerine yazmayı ve konuşmalar yapmayı planlıyordum. Tabi ki anlaşılabilir nedenlerle.

İnsan ruhsallığının çeşitli unsurlarını, olgularını tarihsel ve bedensel yaşamın önemli dönemeçlerinden yola çıkarak anlamaya çalışmak, benzerlikler ve benzemez olanları saptamak, yorumlamak elbette hem çok çekici, hem de çok verimli. Bu konuda yaptığım çalışmalara 1997'de yayımladığım *Ergenlik ya da Merhaba Hüzün* ve daha sonra 2007 tarihinde kaleme aldığım "Birinci bahardan ikinci bahara" adlı yazılarımı örnek olarak verebilirim. Cécile ile babası Raymond'un krizlerini birbirleriyle etkileşim içinde ruhsal olgular olarak ele almıştım.

Ancak işler planladığım gibi olmadı. Gençlikten orta yaşa geçişi Cécile'in anne olması veya Raymond'un yaşlanmasıyla ilgili ve bu kez kurgusal olarak yazmayı düşünüyordum; çünkü *Merhaba Hüzün*'de kahramanların yaşamlarının yalnızca bir dönemi verilmektedir. Yani gençlikten orta yaşa geçişi ve orta yaştan yaşlılığa geçişi ve bedenin olgunlaşmasının ve sonrasında yaşlanmasının ruhsal olgularını, yankılarını ele almayı düşünürken, bu konuda kitaplar-yazılar edinip düşünmeye-tartışmaya başlamışken, dış dünyanın müdahalesi başka bir yere

* 22-23 Ekim 2016 tarihlerinde Lefkoşa'da yapılan 7. Kıbrıs Psikanaliz Günlerinde yapılan konuşmanın metnidir.

savurdu beni, yalnız beni değil sanırım Türkiye'de yaşayan hepimizi. O nedenle bir süredir ele aldığım konuların içeriği kadar tonu da dış bağlamın etkisi altında fazlasıyla kalıyor. Biraz şikâyetçiyim ama beni mazur görmenizi de diliyorum. Belki bu konuları düşünmeye, tartışmaya, konuşmaya ve yazmaya başlayarak yaşanılan şiddetin dehşetini aşmanın yollarını bulabiliriz.

Önceden bazı belirtileri vardı; ama yaşadığımız süreç elbette Gezi başkaldırısı ile açıkça ortaya çıktı, belirginleşti ve netleşti. Bu olaydan sonra giderek gelişen bir çizgi, bir ivme içine girdik. Bir nokta değil bir çizgi... Politik, toplumsal ve ekonomik dış gerçeklik artık analist ve analizanı birlikte ortak bir şiddet dolu gerçeklik yaşantısının içine sokuyordu. Gezi'de analizan gördüğümüz odaların kapılarının altından gazlar sızdı; daha sonra şiddetli patlamalar, katliamlar, nefret dolu söylemler akıl almaz saldırılar tüm dış dünyamızı etkilemeye başladı.

Bu elbette analizan ve klinisyen arasındaki ilişkide özel bir durum yaratmaktadır. Travmalar ortak olduğunda nasıl çalışılabilir? Gezi başkaldırısı üzerine yaptığımız etkinliğin yazılarını kısa bir süre önce bir kitap olarak yayımladık. Dahası daha geçen hafta toplumsal travmalar üzerine çok önemli bir uzmanı Joseph Triest'i ağırladık. Ayrıca *Psikanaliz Yazıları* dergimizin 2017 ilkbahar sayısı toplumsal travmalar üzerine olacak. Çünkü artık bu bizim meselemiz. Yalnızca birey ve yurttaş olarak değil klinisyen olarak da bizim meselemiz. Çünkü artık analist ve analizan, hasta ve klinisyen bu yoğun şiddeti "birlikte" yaşamaya başladılar. Şüphesiz her birey dış gerçekliğe geçmişi, bugünü ve gelecek tasarımı içinde kendi ruhsal gerçekliği ile yanıt verecek, onu şu veya bu şekilde özümleyecektir. Ancak yine de bunları ortak tartışma düzlemlerinde paylaşmak, elbette ben ve seni yani faşist şiddetin yok ettiği demiyorum -hiç bir şiddet hiç bir baskı tümüyle yok edememiştir- bozduğu hem öznelliği hem de öznellikler arasında kalanı onarmanın yollarını sunar bize.

Psikanalist ve analizan arasında yapılan bu diyalog anlaşması (pacte dialogal) öznellik ve öznelliklerarasılık üzerine kuruludur. Ne analistin analizanın söyleminde duyduğu ne de analizanın analistin yorumunda işittiği nesneldir. Bu ister istemez özneldir ve öznellikler arasıdır. Elbette faşizm tüm iletişim araçlarını ele geçirebilir; radyo, televizyon,

yazılı basın, sanal evren onun kudurgan şiddetini sürekli olarak ortaya koyduğu alanlar olarak kontrolü altına girebilir. Yalnızca şiddetten beslenen bir ideolojinin hedefi şüphesiz özel yaşamı ortadan kaldırmaktır. Herkes her şey gözlenmektedir.

George Orwell *1984* başlıklı kitabında şöyle yazar: "*Hiçbir zaman gözlendiğini bilemez kişi, herkesin her zaman gözlendiği bile olasıdır. Her sesin dinlendiği, her hareketin gözlendiği düşüncesiyle yaşamak gerekmektedir; yaşanmaktadır da bu içgüdüselleşen alışkanlıkla.*"[1] Evet, faşizm özel yaşamı ve öznelliği ortadan kaldırmaya çalışır. Ama nereye kadar? Nazi döneminin önemli yöneticilerinden Robert Ley'in şu övünç dolu sözleri, faşist sistemin zayıf noktasını ortaya koymuyor mu? "*Almanya'da özel yaşamı olan tek kişi uyuyan kişidir.*" Evet, bu bir itiraftır ama çıkış yolunu da sunmaktadır bize.

Uyku yani düşlerin evreni ve elbette onun gündüz-uyanık yaşamda karşılığı olan düşlemler.

- Bir düş: 1933'de görülen 35 yaşındaki bir Alman gazetecinin düşü:

"*Sıklıkla bu düşü görüyorum: Nuremberg'in üstünde uçuyorum, Hitler'i parti toplantısındayken kementle yakalıyorum ve onu İngiltere ve Almanya arasındaki denize atıyorum. Kimi kez uçuşumu İngiltere'ye kadar uzatıyorum ve hükümete bazen de bizzat Churchill'e Hitler'in nerede olduğunu söylüyorum ve bunu benim yaptığımı.*"[2]

Bu düş Charlotte Beradt'ın "III. Reich döneminde düş görmek" başlıklı kitabında yer verdiği düşlerden biridir. Bu kitap her şeyden önce faşizme karşı direnişin kitabıdır. 1933 ve 1939 yılları arasında tuhaf bir işe girişir Charlotte Beradt ve Almanya'da özellikle Berlin'de yaşayan çevresindekilerin düşlerini toplamaya başlar. Yaklaşık üç yüz kişinin düşlerini kaydeder ve bunları bir direniş eylemi olarak yurtdışına, ABD'ye kaçırır.

Beradt bir komünist militandır; üstelik Yahudi'dir. 1939'da önce İngiltere'ye sonra ABD'ye göç eder; Almanya'dan kaçmadan kısa süre önce 1938'de evlendiği ikinci kocası Martin Beradt'la birlikte. S. Fisher Verlag

---

[1] Aktaran Charlotte Beradt (1981) *Rêver sous le IIIe Reich* Fr çev. Pierre Saint-Germain, Payot, Paris, 2004, s.79.

[2] A.g.y., s..139.

yayınevinde çalışmakta ve birçok yazarla tanışmaktadır. Bunlardan biri ileride eşi olacak olan o dönemlerin ünlü yazarı Martin Beradt, bir diğeri Hannah Arendt'in kocası olacak Heinrich Blücher'dir. Charlotte Beradt'ın düşüncelerine çok kısaca yer vereceğim. Hannah Arendt ile dostluğu yıllarca sürecek ve birbirlerini karşılıklı olarak etkileyeceklerdir.

Beradt'ın 1966'da ilk kez Almanya'da yayınlanan düşler üzerine olan bu kitabı psikanalistlerin elbette ilgisini çekecektir. Kitabın 1968'de ABD'de yapılan İngilizce baskısına önsözü, kendi de faşizmin kurbanı olmuş ve toplama kamplarından kurtulmuş olan psikanalist Bruno Bettelheim yazar. Fransızca basımının 2002'de yayımlananında ise sonsözü Fransız psikanalist François Gantheret yazacaktır.

Yeniden yukarıdaki düşe geri dönelim. Faşizm zamanında görülen bu düş, elbette o günün koşullarında arzunun gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Beradt bu düşü "*hiç bir şey yapılamaz, yapılsa bile hiç bir işe yaramaz*" yaklaşımının ağır bastığı boyun eğme, uyum sağlama düşlerinden ayırır. Bu düşte uyum, kabulleniş, boyun eğiş dışında tam tersi bir tema işlenmektedir.

Burada bir psikanalist olarak bu düş üzerine bazı yorumlar yapmak isterim. Öncelikle düşün çocuksu yönü dikkat çekicidir. Uçmak düşlemi elbette çocuksudur ve kementle birini yakalamak da yine belki çocuksu dönemin kovboy öykülerini düşündürür. Tabii kementle yakalananın genelde bir vahşi hayvan olduğunu düşünmek de gerekir. Hitler vahşidir ve onu kementle yakalamak gerekir. Ancak kement kullanmak öldürmek veya yok etmekten çok yakalamak ve kontrol altına almayı çağrıştırmaktadır. Yakalanan hayvan örneğin vahşi bir attır ve ehlileştirilecektir. Belki düşü görenin kendi vahşi dürtülerinin ehlileştirilmesi arzusuna da gönderme yapmaktadır bu düş. Faşist şiddeti tümüyle yaşayan birey belli ki kendi vahşi dürtülerini kementle yakalayıp ehlileştirmek istemiştir.

Ayrıca düşte Hitler, Almanya ve İngiltere arasındaki denize atılmaktadır. Bu ilginçtir çünkü düşün görüldüğü tarihte yani 1933'de ve bugün olduğu gibi Almanya ve İngiltere arasında ortak bir deniz yoktur. Almanya'nın Baltık denizine kıyısı vardır ve İngiltere ise Atlantik okyanusunun içindedir. Ancak düş gören daha 1933'de Hitler'in Almanya ve İngiltere arasında bir deniz oluşturmak düşlemini öngörmüş olabilir.

Aslında bu 1939'dan başlayarak bir süre gerçek olmuş; Hollanda, Belçika ve Fransa'yı işgal eden Almanya, İngiltere ile arasında bir ortak deniz oluşturmuştur. Bunu gazeteci yıllar öncesinden nasıl bilmiş olabilir, geleceği mi öngörmüştür?

Psikanaliz düşlerin geleceği okuma özelliğinden çok günlük uyanık yaşamda bilincin belli belirsiz kaydettiği algıların, ayrıntıların düş uğraşı tarafından büyütülerek sahnelendiğinden söz eder. Yani bireyin gündüz yaşadığı ve çok da dikkat etmediği bir ayrıntı, düşünde altı çizilerek vurgulanır. Düşü gören gazetecinin daha 1933'de okuduğu, duyduğu, fark ettiği bazı ufak verilerden Hitler'in Avrupa'ya hâkim olmak ve İngiltere'ye deniz komşusu olmak gibi bir hedefi olduğunu bilinçli olmayan bir politik öngörüyle düşünmüş olabilir.

Bir diğer ayrıntı ise düş görenin Hitler'i öldürmemesi ve dahası doğrudan İngilizlere teslim etmeyerek onu denize atmasıdır. Burada ona bir kurtulma şansı verdiğini mi düşünmeliyiz, yoksa doğrudan ilerde düşman olacak olana teslim etmeyerek hain olmaktan kurtulmak istediğini mi? Belki de ikisi de. Ne de olsa düşlerinde bile katil ve hain olmak bazıları için zor bir meseledir. Bazıları için ise günlük yaşamlarında bile ne denli kolay değil mi?

Ayrıca, yineleyen bu düşün bazı biçimlerinde düş görenin yaptığı eylemi sahiplendiği ve İngiliz hükümetine 'bunu size sağlayan benim' dediği ve hatta Churchill ile bizzat konuştuğu anlaşılmaktadır. Burada çocuksu bir tümgüçlülüğün, 'ben İngiliz hükümeti ve hatta Churchill ile muhatap olabilirim' şeklindeki izi elbette açıktır.

Bu düşe göre kişinin gündüzleri benzer bilinçli düşlemleri, gündüz düşleri olduğunu elbette tahmin edebiliriz. Nazizm'in yavaş yavaş geliyorum dediği ve sonra açıkça geldiği dönemlerde birçok kişinin Hitler'i veya diğer önemli Nazileri öldürmeyi düşlemlediğini varsayabiliriz. Ancak söz konusu düşteki sakin, hatta çocuksu hava ilginçtir. Düşte şiddet neredeyse sansürlenmiştir. Diğer bir deyişle gündüz bilinçli düşlemlerde var olabilen şiddet, uykuda düşte sanki sansürlenmiştir. Peki neden?

Burada düş ve düşlem arasındaki ilişkiyi ele almak uygun olacaktır. Ancak önce düşler üzerinde duralım. *Düşlerin Yorumu*, Freud'un çığır

açan ve yeni yüzyılı müjdeleyen yapıtı aslında insanlık tarihi boyunca süren bir sorgulamanın yeniden canlandırılmasıdır. İnsanoğlu düşleriyle tarihin ilk dönemlerinden beri ilgilenmiş, onları yorumlamaya çalışmıştır. Kâhinler, düş yorumcuları, kralların, devlet büyüklerinin ve kimi zaman sıradan insanların düşlerini yorumlamışlar ve onlara gelecekle ilgili bilgiler vermişlerdir. İnsanın gelecekle ilgili sorgulaması, elbette ölümle ilgili olmalıdır. Çünkü insanoğlu ölümlü olduğunu bilmektedir ve ne zaman öleceğini öğrenebilmek her zaman en önemli ilgi alanlarından biri olmuştur. İşte o nedenle orospuluğu bilemem ama falcılık galiba en eski mesleklerden biridir. Öte yandan çok ve tek tanrılı dinler de bu alanı boş bırakmamış, kâhin din adamları dinsel metinler veya inanışlardan yola çıkarak düşleri yorumlamışlardır.

Aydınlanmayla birlikte düş, işgal ettiği kral koltuğundan alaşağı edilmiştir; birçok diğer benzeri inanca dayanan kuramlar gibi. Çünkü artık inanç ve kutsal yerini bilgi ve akıla bırakmıştır. O döneme kadar yapılan tüm düş yorumunun bilimsel bir temeli yoktur. Çünkü düşler beynin fizyolojik olgularıdır, anlamları budur ve başka anlamları da yoktur. Bir XIX. yüzyıl aydını olan ve XX. yüzyılı aydınlatan Sigmund Freud kendini böyle bir tablo karşısında bulur ve şöyle bir zorluk yaşamaktadır bir aydınlanmacı ve laik düşünür olarak. Metafizik düşünceye ve dinsel kuramlara onay vermesi elbette düşünülemez. Öte yandan düşlerin hastalarının ruhsal yaşamlarındaki önemini de gözlemlemektedir. Ancak kısa sürede düşü kral koltuğuna yeniden oturtmasa bile onu ruhsallığı anlamayı ve ruhsal sorunları tedaviyi zafere götüren yol olarak görür ve bu görüşlerini kanıtlamaya çalıştığı ilk önemli yapıtını *Düşlerin Yorumu*'nu 1900'de yayımlar.

Ama artık metafizik değil, metapsikolojidir söz konusu olan. O dönemde düşün ruhsallıktaki yeri üzerinde yapılmaya başlanan yeni çalışmalardan güç alarak düşün işlevleri ve dolayısıyla anlamları üzerinde durur. Bunu yaparken birbirini tamamlayan iki önemli adımı da atar. Birincisi düşün olsa olsa geçmişle ilgili bir bilgi vereceğini belirtir. Çünkü o kâhinler, falcılar gibi gelecekle değil, bireyin bugünkü sorunlarının kaynağı olarak gördüğü geçmişi ile ilgilenmektedir. Diğer bir deyişle "bugünü ancak düne bakarak anlayabiliriz" demektedir. İkincisi, geçmişte birey tarafından yaşanmış olanı öne çıkararak öznelliği yani

bireyselliği de vurgulamış olmaktadır. Her bireyin geçmişi mutlaka az ya da çok farklılıklar taşıdığına göre, düşler de ancak ve ancak onun geçmişinden yola çıkarak onun için yorumlanabilir. O zaman düş birey hakkında ve özellikle geçmişi hakkında bilgi veren önemli bir "belge-kanıt" olmaktadır. Sözle aktarıldığına göre sözlü bir belge ve kanıt. Freud'a göre bu somut belgeden-kanıttan yola çıkarak "bilimsel" bir kuramın temeli oluşturulabilir.

Freud, *Düşlerin Yorumu*'nun ilk bölümünde fizyolog Robert'in çalışmalarına gönderme yapar. Robert düşlerin boşalma ve bütünleştirme işlevleri olduğunu belirtir. Ona göre düş görmesi uzun süre engellenen bir kişi bir süre sonra delirir çünkü tamamlanmamış, biçim kazanmamış bir yığın düşünce, yüzeysel izlenimler beyinde yığılacaklar ve belleğin saklayabildiği tamamlanmış olanlarını boğacaklardır. Bir araştırmacı olan Robert için düş, ruhsal aygıtın somatik-bedensel boşalımıdır ve işlevi onu fazla gerilimden korumaktır. Yani Robert düşe psikofizyolojik işlev tanıyan ilk kişidir; Freud ise ona bir anlam ve psikanalitik bir işlev atfetmiştir.

Düşün sağladığı bu boşalma aynı zamanda bütünleştirmeye (integration) de yol açar. Bütünleştirmeye ve tabii ki bağlar kurmaya. André Bourguignon'un dediği gibi "*uyku eğer ölüm dürtüsünün bir dışa vurumu ise, düş yaşam dürtüsünün dışavurumudur*".[3] Öyleyse yaşamak için düş görüyoruz yani Eros sayesinde.

Peki ya düşlemler? Düşlemlerin de hayli karmaşık bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Laplanche ve Pontalis ünlü *Psikanalizin Sözdizimi* adlı yapıtlarında Fransızca *Fantasme* sözcüğünü "*Öznenin içinde olduğu savunma süreçleri tarafından az veya çok biçim değiştirmiş olarak bir arzunun, son tahlilde bir bilinçdışı arzunun gerçekleştiği imgesel senaryo*"[4] olarak tanımlarlar. Onlara göre düşlem birçok biçimde ortaya çıkabilir: Bilinçli düşlemler veya gündüz düşleri, analizin açık içeriğin altında ortaya çıkardığı bilinçdışı düşlemler ve kökensel düşlemler. Sözcüğün Almanca karşılığı *Phantasie* sözcüğü imgelemeyi tanımlar. Yalnızca

[3] A. Bourguignon, "Fonctions du rêve", *Nouvelle Revue de Psychanalyse*, 5, Gallimard, Paris, 1972, s.193.

[4] J. Laplanche, J. B. Pontalis [1967] *Vocabulaire de la Psychanalyse*, PUF, Paris, 2002, s.152.

imgeleme yetisini değil, imgesel dünyayı, içerdiklerini ve onu hareketlendiren yaratıcı etkinliği de tanımlar. Öyleyse düşlemi çok farklı göndermeleri olduğundan F veya Ph yazmak bir çözüm olabilir. Düşlem sözcüğü üzerine olan tartışma sürmektedir. Ancak burada ben bilinçli düşlemler, diğer bir deyişle gündüz düşleri üzerinde durmak istiyorum.

Sigmund Freud'un gündüz düşleri olarak tanımladıkları "uyanıklık durumunda imgelenen senaryolar"dır ve bunların uykudaki düşlere benzerliği açıktır. Freud'a göre gündüz düşleri de gece düşleri gibi arzunun doyumudurlar ve düzenekleri benzerdir. Ancak düşlemlerde ikincil özümleme ön plandadır. İkincil özümleme ise düşün/düşlemin anlaşılabilir ve mantıklı bir senaryoya dönüştürülmesidir. Yani ikincil sürecin damgasını taşır.

- Bir başka düş: 2016'da İstanbul'da yaşayan birinin düşü:

"*Düşümde sokaktayım. Yürüyoruz birçok kişi var, dostça bir ortam. Uzakta polisler görünüyor. Biraz karanlık bir sokak ama tehlikeli bir durum yok. Yalnız değilim, arkadaşlar var. Sonra birden tabancamı çıkarıyorum, susturucusu var. Polisleri vurmaya başlıyorum. Hiç bir duygu yok, ne öfke, ne korku. Gürültü de yok. Hiç ses çıkmıyor, hiç duygu yok. Son derece sakinim.*"

Güncel yaşamında karşılaştığı polis şiddetine karşı çok daha öfkeli düşlemlerini, gündüz düşlerini dile getiren bu birey düşünü anlatırken bu sakinlik ve duygusuzluktan dolayı "hayret ediyor". Sessiz ve duygusuz bir "şiddet" var düşünde. Oysa gündüz düşlerinde, bilinçli düşlemlerinde kendisini bile şaşkına düşüren çok sesli ve çok duygulu bir dışa vurum söz konusu. Zaten gündüz ve uyanık yaşamı da akıl almadık bir şiddetin sürekli gündemde tutulmasıyla dolu. Arendt'in kötülüğün sıradanlığı olarak adlandırdığına şiddetin sıradanlığının eşlik ettiği bir ortamda yaşıyor çünkü.

Peki, bunu nasıl değerlendirebiliriz? Yani nasıl oluyor da düşleri düşlemlerine göre daha "sessiz ve duygusuz"? Acaba soğukkanlılıkla adam öldürme geleneğini sürdürerek insan yakan, kafa kesenlerle mi özdeşleştiğini düşünmeliyiz? Belki de ama bu düşte adam yakma yok, kafa kesme yok, korku verme yok ve en önemlisi bireyin korkusu bile yok.

Düşlemlerin ikincil özümlemenin etkisi altında olduğunu söyledik. İkincil özümleme ikincil sürecin etkisinde gerçekleşir ve mantıksal düşünce ve toplumsal kurallar gereği ruhsal olguların daha kabul edilebilir hale getirilmesi demektir. Düşlemler o nedenle sansürün daha çok kontrolündedir. Yani düşlemlerde bilinçdışı ile önbilinç ve önbilinç ile bilinç arasındaki çifte sansür işlemektedir Ama gündüz düşlerinde bu ikili sansüre karşın şiddetin ortaya çıkmasına izin verilirken, nasıl oluyor da tek bir sansüre, bilinçdışı-önbilinç arasındakine tabi olan düş daha "sakin ve sessiz" olabiliyor?

Burada söz konusu kitaba bir sondeyiş yazan François Gantheret'nin şu saptamasına yer verelim: "Bu birçok kez saptanmıştır: savaş kudurduğunda, ölüm deliliği dünyayı işgal ettiğinde, akıl hastaneleri boşalır, yalnızca maddi yokluktan değil. İnsanların kendi derinliklerinde onu kapsayamayıp duvarlar arkasında tutmaya çalıştıkları delilik, tüm çevreye yayıldığında tüm koruyucu uzam silinir gider. Hannah Arendt bunu Eichmann'ın Sıradanlığı'nda çok güzel özetlemiştir: Eichmann temelinde bir normaldi, çünkü Nazi rejimi içinde bir istisna değildi. Ama şu da bir gerçektir ki III. Reich döneminde yalnızca istisnalar normal davranmışlardır."[5] Yani şiddet sıradan olunca belki de şiddetsizlik normal olmaktadır.

Öte yandan düşlemlerde de düşler gibi bir arzunun gerçekleştirilmesi söz konusu olmakta ve çeşitli savunma düzenekleri (kişinin kendisine dönmesi, tersine dönmesi, olumsuzlama ve yansıtma) devreye girmektedir. Düşlem bu örnekte sanki düşe göre daha özgür ve sansürden kurtulmuş durumdadır. Düşün de bir doyum işlevi olduğu düşünüldüğünde bu elbette bir sorun değil. Ama düşün sahnelediği bilinçdışı şiddet arzusunun çok daha açık olması beklenirdi. Böylece Freud'un vurguladığı düşün boşalma, rahatlama işlevi ortaya çıkardı. Oysa burada bu olmadığına göre, düşün ikinci işlevi yani bütünleştirmenin devreye girdiğini düşünebiliriz. Yani teke indirgenmiş sansür düzeneği bütünleyici bir tutum takınarak, gündüz düşlerinin-düşlemlerinin şiddet dolu

[5] H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı, Adolf Eichmann Kudüs'te*, Yay. Haz. Savaş Kılıç, Çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s.232.

sınırsızlığına bir sınır koyarak onları ruhsallık için bütünleyici yani çok daha kabul edilebilir hale getirmiştir.

Bir diğer deyişle şiddet tüm duygularından ve seslerinden arındırılarak gerçek dışı, mesafeli, belki komik bir kurgusal senaryoya dönüştürülmüştür. Burada ruhsallığın, uyarımların ortaya çıkardığı enerjiyi en alt düzeye indirmek çabası söz konusu olmuştur. Doyum burada eylemin gerçekleştirilmesiyle sağlanmakta ama hayli şiddetli olan içerik sessizleştirilmekte, duygusuzlaştırılmaktadır.

Burada Charlotte Beradt'ın kitabında sıklıkla yer verdiği Nazi yöneticisi Robert Ley'in şu sözünü yeniden anımsayalım: "Almanya'da özel yaşamı olan tek kişi uyuyan kişidir."

Öyleyse kudurgan bir şiddetin gündüz ve uyanık yaşamı işgal ettiği faşizm günlerinde uyku ve gece düşleri özel yaşamın ayakta kalmış tek alanıdır. İşte o nedenle belki de düşler dünyası paradoksal olarak bastırılmış şiddetin ortaya çıktığı değil, tersine bastırılmaya çalışılan sessizliğin, sakinliğin sahnelendiği bir alan olmaktadır. Yani bir anlamda düş "biraz sus" demektedir.

"Sus be adam, biraz sus!"

süpervizyon: vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir alan süpervizyon alanında bir bağ yaratmak*

*SILVIA RESNIZKY***

ÇEVİREN: AYŞENUR BAY AYTEKİN, LALE ORHON, EVREM TİLKİ

Giriş

Yukarıdaki iki başlık yalnızca süpervizyon alanına ait bir gereksinime değil, aynı zamanda bu alanda, süpervizör ve süpervize arasında yaratıcı ve besleyici bir bağ geliştirme ve yapılandırma gereksinimine de gönderme yapmaktadır.

Freud'un Fliess'e yazdığı ve çok önemli olduğunu düşündüğüm birkaç satırı alıntılamak istiyorum: "*Sana gönderdiğim olgularla ilgili teşhislerimi onaylayıp onaylamayacağın konusunda meraktayım... Ne yazık ki, atılması gereken pratik adımlar konusunda hiçbir zaman emin olamıyorum ...*" "*Ne kuramsal olarak ne de terapötik olarak hangi yönde gitmem gerektiğini bilmiyorum ...*"[1]

Eminim bütün analistler olarak "yazışmalarımızı" alacak bir Wilhelm Fliess'e ihtiyaç duyduğumuz konusunda hepimiz hemfikiriz. Belki

---

* 23-24 Ocak 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Süpervizyon" başlıklı IPSO (Uluslararası Psikanaliz Birliği Formasyondaki Analistler Topluluğu) toplantısında yapılan konuşmanın metnidir.

** Formatör analist, Buenos Aires Psikanaliz Derneği

[1] Freud ve Fliess arasındaki yazışmalar

de bu mektup alışverişinde şu an süpervizyon çerçevesi dediğimiz şey filizlenmeye başlamıştı.[2] Freud psikanalitik yöntemi keşfettiğinde, bazı meslektaşları hemen onunla hastalarını tartışmaya başladılar. Bunu yapmalarına neden olan neydi? Süpervizyon uygulamasını başlatan neydi? Bir cevap bulmak zor. Süpervizyon analistin kör noktalarını, bilinçdışı dirençlerini, ideolojilerini, etiklerini araştırabileceği bir alan açar; klinik uygulamayla bağlantılı kuramların karşılaştırılması ve yeniden formüle edilebileceği bir yerdir.

Süpervizyon gereksiniminin kurumun koyduğu koşullar karşılandıktan sonra bitmediğini de akılda tutmalıyız. Çok iyi bildiğiniz gibi, bir analisti süpervizyona yönlendiren şey klinik uygulamaya dair endişe ve düşünceleridir; analist zorlukların üstesinden gelip ilerleme kaydetmek için bir kılavuz gereksinimiyle süpervizyona gider.

Süpervizyon alanının yapılanmasında kaygının rolü büyüktür. Sürecin çizildiği çerçeve çalışmanın devamlılığına dair bir vaatte bulunsa da niteliği veya mükemmelliğine dair bir garanti sunmaz. Bu bağlamda, süpervizyon iyi uygulamanın garantisi olmasa da bir "meşrulaştırma/yasallaştırma" alanıdır.

Süpervizyon: İletim (Transmission) İçin Bir Alan

Süpervizyon psikanalizin ve klinik uygulamanın iletimi için bir alan sağlar. Gördüğünüz gibi, eğitim veya öğrenmeden değil iletimden bahsediyoruz. Süpervizör bildiğimiz tabirle "öğretmek"ten ziyade ancak "olanaklar sağlama"yı öğretebilir. Maud Mannoni süpervizyon alanının süpervizede "analitik sürece dair içsel bir duyarlılık" geliştirmesini amaçladığını söyler. Ayrıca, süpervizenin analitik kimliğinin yapılanmasında kilit önem taşıyan etkiler üretir ve profesyonel yaşamda içsel bir gereksinim oluşturur.

Bu iletim başarılı olduğunda, öğretenle öğrenen arasında özel bir dinamik oluşur. Düşünce akışı tek yönlü değildir. Bion'un modelini alırsak, "arada" (in-between) bir alan yaratan iki yönlü bir akış, çift

[2] Freud'a göre Fliess dikkatli ve genellikle de heyecanlı bir dinleyiciydi. Fliess'le arkadaşlığı (1858-1928), Freud'un hayatındaki bildiğimiz en yakın ilişkiydi ve çalışmasıyla yakından bağlantılıydı ve hem uyarıcı hem de ketleyici bir unsurdu.

yönlü bir oktan söz ediyoruz. Bu, süpervizör ile süpervize arasındaki bağla, iç iletişimle ilişkilidir. Gelecek dönemde Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin Başkanı olacak olan Virginia Ungar'ın yaptığı iletimin duygusal ve dönüştürücü bir deneyim anlamına geldiği vurgusuna katılıyorum: analitik tedaviyle kıyaslanabilecek bu durumda, hem öğretmen hem de öğrenci değişecektir.

Sizlere Freud'un Goethe'nin *Faust*'undan (1912) yaptığı alıntıyı hatırlatmak istiyorum: "Babalarınızdan miras kalanları, kendinizin yapmak için edinin",[3] bir başka deyişle 'anne-babanızdan miras kalanları alın ve kendinize ait yapın'.

Freud burada bizi düşünmeye sevk ediyor: hem onu hem de ondan sonra gelenleri, kendi yeni keşiflerimiz için temel almamız gerektiğini söylüyor bize. Daha önce söylenmiş olanları sorgusuz sualsiz kabul etmemeliyiz. İletim, bizi, kendi kişisel keşif yolculuğumuzu yapmamız için zorlar. Bu yaklaşım daha önceden gelmiş olanları özümseyip, onlar üzerine inşa etmemizi olanaklı kılacaktır.

Özel alan, analitik işlevin ince-ayarını yapmamızı sağlar. Analitik işlev, ruhsal acıya tahammül edebilme, dinleme kapasitesi, ve karar verebilmenin bir ürünüdür. Bu da sorumluluk almayı gerektirir. Bu, sözcüğe değer ve etkinlik kazandırır, böylece yaratılan koşullarda derinlemesine çalışma (working through) mümkün olur. Ancak, bu işlev kaybedilebilir, o zaman onu yeniden kazanmak için çalışmak gerekecektir; bazı durumlarda da gözden çıkarılacak kadar zayıflayabilir.

Her bireyin tarihinde, analist olma süreci, birden çok süpervizör ve bu durumun yarattığı birden çok kalıbın (matriks) izini taşır. Her analistin yaşam öyküsü ve meslek geçmişi içinde farklı süpervizörler deneyimlemesi, klinik uygulamasını büyük oranda belirleyen ve zenginleştiren bir alan oluşturur.

Süpervizör, sanal bir üçüncü katılımcı olarak, analistin zihninde simgesel bir aracı olarak işlev görür. Zaman zaman bu sanal varoluş, psikanalitik alanı süpervizör ve süpervizenin buluşması gerçekleşmeden şekillendirmiş olabilir. Pek çok durumda, süpervizyon talebinde

[3] "What thou has inherited from thy fathers, acquire it to make it thine"

bulunmanın kendisi veya klinik materyali hazırlama süreci bile analistin ruhsallığında değişimlere neden olarak hastayla o zamana kadar çalışmayı engellemiş olan şeyi ortadan kaldırmaktadır. Süpervizenin, süpervizyon başvurusu yapıldıktan sonra süpervizyon sırasında şöyle dediğine sıklıkla rastlarız: "Sizi aradığımda bir hasta hakkında hakikaten çok acil bir şeyle ilgili sizinle konuşmaya gereksinim vardı ama size telefon ettikten hemen sonra, beklenmedik bir şekilde bir anda sorunu çözmek için iyi bir düşünce geldi aklıma, bir içgörü gibi..." ve bu da sürecin özgür bir şekilde devam etmesine izin verir.

Üçüncü bir unsur olarak süpervizörün katılımının, imgesel düşlemlemenin (imaginary fantasmatic) sorgulanmasına olanak sağladığını düşünüyoruz. Çünkü burada hasta ve analist tuzağa düşebilir ve bu da simgesel düzenin bozulmasına neden olabilir. Bu anlamda, süpervizyonu, başka bir çerçeveyi koruyan bir çerçeve olarak anlıyoruz.

Psikanalitik kurumlarda, eşleşmeler çok çeşitlilik gösterir ve farklı pek çok çeşit aktarımın çakışması sonucu ilişkiler karmaşıklaşır. Hasta ve analist arasında, analist ve süpervizör arasında, analist, süpervizör ve kurum arasında eş zamanlı olarak çok çeşitli bağlar gelişir... Bir kez daha Virginia Ungar'ın düşüncelerini onayladığımı söylemek istiyorum. 2013 Meksika Kongresi'ndeki panel sunumunda şunları söylemişti: "Hepimizin bildiği gibi, bu farklı konumlar içinden kendi deneyimlerimiz, analistler, eğitmenler, süpervizörler ve hastalar arasındaki çatışmalar kaçınılmaz olarak süpervizelerde çocuksu güvensizlik, kuşku ve çekişme ve çatışmaları canlandırabilir."

Burası, mahrem ile teşhir, biriciklik ile çeşitlilik arasındaki diyalektiğin ifade edilebildiği yerdir.

Adlar ve Adlandırmalar

Adlandırmak saf ve basit bir eylem değildir. Bir şeyi adlandırmak sınırlarını belirlemek amacıyla bir işaret koymaktır.

"Süpervizyon" adlandırmasını nasıl yorumlayabiliriz? Neyi açığa vurmaktadır? Psikanalitik kurumlarda, kuramsal yakınlığa bağlı olarak,

"süpervizyon", "kontrol analizi", "revizyon" gibi terimler duyarız.[4] Bu adlar rastgele verilmiş değillerdir; dikkatli bir şekilde seçilmiştirler. Şimdi bunları bazı farklılıklarıyla inceleyeceğiz.

Süpervizyon: En fazla kullanılan ve en aşina olduğumuz klasik terim budur. Bu kelimenin "süper vizyon" gibi de okunabileceğini eklemek isterim. Çünkü formasyondaki bir analist, yetkinliği kurumsal olarak tanınmış ve dinleme kapasitesi çok kıymetli bir başka analistten süpervizyon istemektedir. Formasyondaki analist, bunu yaparak, kendi profesyonel uygulamasının meşruiyetini talep etmektedir, bunu yaparken de her türlü klinik sorunu çözecek "süper-bilgiye" sahip birinin olduğuna inanmaktadır.

Kontrol analizi: Bu terim Fransız ekolü tarafından kullanılan bir terim olup analistin klinik uygulamasını engelleyen analiz edilmemiş taraflarıyla çalışmayı amaçlayan bir başka analiz olarak algılanabilir. Bu, analistlerin günlük çalışmalarında kaygılarıyla baş etmeleri için bir alan sağlar. Süpervizyon alanında ortaya çıkan kör noktalar, ideolojik, etik açmazlar ve zorluklar bir grup analisti, bu alanda oluşan unsurların, klasik süpervizyondan çok analize daha yakın bir şey olduğunu düşünmeye sevketmiştir.

Re-vizyon: bu klinik materyali yeniden gözden geçirerek ya da yeniden-düşünerek farklı veya yeni bir şey bulmakla ilgili bir çalışmadır. Analistin bir olgu çalışması üzerine düşünce zincirinin yeniden oluşturulması, yorumlar ve diğer müdahalelerin yeniden yapılandırılması, ancak a posteriori (sonrasında) olarak, psikanalitik seansın dışında gerçekleşebilir. Bir supervizörle veya akran grubuyla süpervizyon bağlamında yapılan revizyon inter-vizyona yol açabilir.

Inter-vizyon: bu, hasta-analist-süpervizör arasında karmaşık bir düşünce ağı tanımlayan modele göre bir ara bağlantı (interconnection) olarak düşünülür. Bu modelin içinde yer alan her birey, bu ara bağlantı ile ve onun içinde değiştirir ve değişir. Daha önce de belirttiğim gibi, burada "arada" bir alan yaratan çift yönlü bir akış vardır. Seansın anlatısından veya analistin tedavisinden alınan bir parça, ikinci bir analistin çağrışımlarıyla iç içe geçer, yeni bir anlatı olasılığı yaratır ve

[4] İspanyolca'da "kontrol" kalite kontrolünde olduğu gibi "izleme/gözleme" anlamı da taşır.

bu da düzeltmeden geçmemiş düşünce ve duyguların ortaya çıkmasını sağlar. "Analistler arası" alanda, düşünceler ve varsayımlar yaratılır, böylece daha geniş bir bakış açısı yakalama olasılığı artar. Bana göre, ideal işleyiş inter-vizyondur ve süpervizyonlarda kullanmayı yeğlediğim ve çalıştığım yöntem de budur.

Size inter-vizyonun bir klinik örneğini vereceğim. Genç bir analist adayı olan Mary, süpervizyona haftalık seans sıklığı fazla olan hastası olmadan başladı. Bunun sonucu olarak, süpervizyon alanında tartışmak için herhangi bir hastasını seçebildi. Sık sık süpervizyona getirmeye ihtiyaç duyduğu ağır bir olgusu vardı. Sharon, 17 yaşında bir ergendi, yalnızca haftada bir kez geliyor, aslında analiz edilmek istemiyordu. Analistine, seanslara gelmesinin tek nedeninin karşılığında anne babasından hediyeler, iyilikler almak olduğunu söylüyordu. Anne babası dört yıl önce boşanmışlardı. Sharon seanslara tek başına gelemiyor, genellikle annesi ona eşlik ediyordu. Sık sık geç kalıyor veya uyuya kaldığı ve annesi de onu uyandıramadığı için seansları kaçırıyordu. Analist, Sharon'nun anlamakta güçlük çekeceği yorumlara odaklanmak yerine bağ kurarak, bir hasta "yaratmayı" deniyordu. Böylece daha sonra yorumlar ortaya çıkabilecekti. Ana hedefi, hastasıyla gerçek bir iletişimi içeren sahici bir bağ yaratmaktı. Neredeyse bir yıl sonra, Sharon haftalık seans sıklığını artırmayı kabul etti. Hem süpervizör hem de süpervize, her seansın son seans olabileceği düşüncesi üzerine birlikte çalıştılar. Bu malzeme süpervizyon işinin ikilideki her taraf için paylaşılan ve evrilen bir deneyim olduğunu gösterir. Hem süpervizör hem de süpervize, bir takım gibi, hastanın yineleyen gelmeyişleri ve geç kalışları ile gösterdiği bağ kurma reddinin neden olduğu engellenmelerle yüzleştiler. Bu, analistin hastanın gidebileceği korkusunu aşmasını ve aslında bir bağ kurma olasılığı olabileceğine inanmasını sağladı.

Her analistin yaşam öyküsünde ve kariyerinde, farklı süpervizyon deneyimlerinin, klinik malzeme üzerine düşünmek için bir zenginlik ve yatırım alanı oluşturduğuna inanıyoruz. Süpervizyon, kuram, psikanalitik teknik ve psikanalitik olguların keşif ve anlamlandırmasının yeni bir bakış açısı olasılığı sunduğu klinik uygulama arasında bir bağlantı noktası oluşturur. Bu alana aktarım ve karşı aktarımın etkileri nispeten daha az bulaşır. Bir üçüncüdür, analistin, kurgulamayı felç eden du-

rumlardan kaçarak sığınabileceği alternatif bir alandır. Simgeleştirmeyi ve aktarım eksenini kuvvetlendirilir. Bu iki eksen analitik sürecin işlemesini ve sürmesini sağlar.

Bilinmezin ve bilinçdışının gizeminin kabulü, yaratıcı düşünceyi uyandırarak "özdeşleşmeden çıkmak (dis-identification)" sürecini ortaya çıkarabilir.

Bir Süreç Olarak Süpervizyon

Şimdi, analistin mesleki ve kurumsal yaşantısında, klinik malzemeyi gözden geçirirken karşılaşabileceği çeşitli çerçevelerin varlığının altını çizmek istiyorum.

Kurumlarda bir çok olası eşleşme ve karmaşık bağlantılar ağı vardır. Bu, daha önce bahsettiğim gibi farklı aktarım tiplerinin üst üste binmesiyle ilgilidir. Bunlar geniş bir yelpazeye yayılırlar. Üstelik, kurumun toplumsal imgelemde (social imaginary) ve üyelerinin iç dünyalarında işgal ettiği konum da işin içindedir. Kurumların, hastanın analist, analistin de süpervizör seçimini kısıtlayabilen kuralları ve işleyişleri vardır. Kurumsal yönergeler mesleki uygulamayı düzenler ve koşullandırır. Buna ek olarak, aktarımların ve farklı süpervizyon çerçevelerinin kesişiminde dirençler belirir. Bu kesişen alanlarda, çeşitli sorunlar ortaya çıkabilir.

Don Juan'nın Öğretileri romanında Carlos Castenada bilgi arayışında karşılaştığımız engel ve zorlukların altını çizer.

"Öğrenmenin her adımı yeni bir ödevdir, insanın hissettiği korku büyümeye ve acımasızca tırmanmaya başlar...eğer insan onun varlığında dehşete düşüp kaçarsa [...] asla öğrenemez [...] Korkusuna meydan okumalıdır [...] Ve ilk düşmanın geri çekildiği an gelecektir. İnsan kendinden emin olmaya başlar [...] korku yerini berraklığa (clarity) bırakır– zihnin berraklığı korkuyu siler [...] ve böylece ikinci düşmanı ile karşılaşır: berraklık! Elde edilmesi çok zor olan o zihin berraklığı korkuyu kovar ama zihni körleştirir de. [...] korku karşısında yaptığını yapmalıdır: berraklığa meydan okumalı ve onu yalnızca görmek için kullanmalıdır [...] her şeyden önce berraklığın neredeyse bir hata olduğunu düşünmelidir. [...] Çevresinde olup biten her şeyi gördüğüne inanmaya

başlar ki bu duyguya karşı savaşmalıdır. Berraklığa meydan okumayı başardığı zaman üçüncü düşmanı ile karşılaşır: iktidar! İktidar tüm düşmanların en kuvvetlisidir."

Analitik kimliğin inşası sürecinde, süpervizör arayışı ve klinik malzemeyi gözden geçirmek için alanlar yaratılması oldukça önemlidir. Süpervizyon mesleğimize yapılmış alelade bir övgü değil, onun yaşamsal bir bileşenidir. Analistin en özel çalışması, genel bir oturumda, psikanalizin iletimi amacıyla bir kuşağın öğretilerinin bir diğer kuşağa aktarılması şeklinde paylaşılır.

Süpervizyon sürecinde, yöntemsel değişkenlerin çoğulluğuna ek olarak, bazı anları farklı özellikleriyle tanımlamak olasıdır. Bunlar, kronolojik olarak çizgisel değillerdir, süpervizör ve süpervize arasında aynı buluşmada cereyan edebilirler.

1991 yılında, formasyon sürecinde bir psikanalist adayı ve IPSO (Uluslararası Psikanaliz Birliği Formasyondaki Analistler Topluluğu) yönetim komitesinin bir parçasıyken bir süpervizyon çalışmasına katıldım. Dünyanın dört bin yanından adayları davet ettik. Bu çalışma, üye derneklerimizden bir tanesinin Arjantin'deki dergisinde yayınlandı. O anda fark ettik ki, süpervizyon alanında yeni düşüncelere açıklık; süpervizenin, belki de bilgi ile bağlantının doğasına içkin olarak, narsisistik dengesinin bozulmasıyla çakışıyor. Analistler, yeni düşünme biçimleriyle karşılaştıklarında, birdenbire kendilerini tehdit altında hissedip, özdeşleşmeden çıkma (dis-identification) duyguları deneyimleyebiliyorlar. Analist güvensizlikleri ve korkularıyla yüzleşmeye itiliyor. Başlangıçta süpervizöre benlik idealinin özelliklerini atfetme eğilimi ender değildir. Süpervizörden hasta hakkında ve süpervizyona gelen analistin kimliği hakkında her şeyi bilmesi beklenir. Başlangıçtaki bu yüceltme aktarımı bir süre boyunca çalışmayı sırtlanır. Eğer süpervizör her şeyi bilen uzman rolüne girerse, aynı zamanda bir iktidar konumuna da yerleşecektir. Süpervizör, bu dinamiğin farkında olmalı ve yüceltmeyi cesaretlendirmeyi önlemek için kendi narsisizmi üzerine de çalışmalıdır.

Daha ileriki bir evrede, eğer süpervizör analiste güvensizliklerinin üstesinden gelme konusunda yardımcı olabilirse, daha rahat ve huzurlu bir atmosfer yaratılabilir. Güvenin artmasıyla, şüpheler ve soru işaret-

leri dile gelmeye başlar. Süpervizyon bir araştırma alanına dönüşür. Eğer araştırma ruhu egemen olursa, hem süpervizör hem de süpervize klinik malzemeyi gözden geçirmekten doğan zorluk ve engellerle yüzleşebilirler. Özdeşleşmeden çıkmak (dis-identification) ve yüceltmeyi kırmak (dis-idealization) zorlukların derinlemesine araştırılacağı ve değişimin harekete geçebileceği yeni bir alanın yaratılmasını sağlayabilir. Yanılsamadan çıkmak (disillusion) ve yüceltmeyi kırmak (dis-idealisation) bir farkında oluşu (discernement) uyandırır. Eğer süpervizyon süreci doğan soruları ve engellenmeleri kapsayabilirse deneyimin sürekliliği bozulmaz. Süpervize ve süpervizör bağlantısındaki yüceltme yerinde sayarsa, süpervizyon süreci fakirleşir ve tüm analitik sürece içkin olan keşif fırsatı safdışı kalma derecesine gelecek kadar zayıflayabilir. Bu durumda, süpervize'nin, süpervizörün düşüncelerini kişisel bir özümleme süzgecinden geçirmeden alma, onun bir yankısına dönüşme riski vardır. Süpervize kendi düşünce süreçlerine yabancılaşır ve ötekinin düşünme biçiminin içine gömülür. Benliğin analistin kendisini yaratıcı ve eleştirel bir düşünür olarak görmek için talep ettiği düşünce özerkliğinden vaz geçer. Süpervizör bu dinamiğe katılabilir, çünkü sadık izleyicilerin uyardığı ve pekiştirdiği narsisistik kazançları reddetmek kolay değildir.

Piera Aulagnier, *Hazzın Rotaları* başlıklı yapıtında, analist ve hasta arasında iki tür ilişkiden söz eder: biri çalışma ve yaratıcılıkla ilgilidir, diğeri ise karşılıklı yüceltme ilişkisidir.

Bu düşünce süpervizör ve süpervize arasında olanlara da uygulanabilir. Bu iki farklı işleyişin, aynı ilişkide farklı anlarda devrede olabilecek zihinsel işleyiş biçimleri olduğunu düşünebiliriz.

Bir de, süpervizyon sürecinde, son evreyi ve kapanışı gözlemleyebiliriz. Bu evrede "süper-vizyonların" ve "süper-kuramların" büyü bozumu hüküm sürer. Daha önce bahsettiğim araştırmada, süpervizyonun klinik uygulama üzerine birlikte düşünme alanı olarak ele alınması gerektiğini söylemiştik. Kesinlikler yok olur ve yüzleşme daha farklı, esnek bir yaklaşım ortaya çıkarır. Süpervizyon, dönüşümsel alana açılan bir kapı haline gelir. Bunun altında analiz ve bilinçdışının yeniden keşfedilmesi arzuları yatar.

Analist olmak bitmeyen bir süreçtir; her süpervizyon döneminde, analistin inanç sistemi yavaş bir dönüşüm sürecine girer. Bu her zaman, tedavi sürecinde, engelleri etkin kuvvetlere dönüştürme yolu ararken, yeni ideallerin ve önyargıların oluşmasıyla sonuçlanır.

Süpervizyon Gruplarının Özyönetimi

Benzer bir biçimde, kardeşlik ilişkileri de bizi "küçük farkların narsisizmi" ile yüzleştiren bir rekabet, gerilim ve çatışma ortaya koyarlar. İncil'in ilk öyküsü olan Habil ile Kabil'de kardeşlik bağının aşırı bir rekabet, haset ve hatta öldürme isteğinin alanı haline gelebildiğini görürüz.

Peki ya analistler arasındaki rekabet? Genellikle kendi kuşağımızdaki analistler tarafından yazılan makaleleri okumaz ve onlardan alıntılar yapmayız. R. Zukerfeld ve R. Zonis başka bazı konuların yanı sıra, akran meslektaşları onaylamaya duyulan direnci ele alan ilginç bir çalışma yaptı. Fakat, daha farklı olasılıklar da olabilir. Akranlarla birlikte çalışmak ve paylaşmak, kardeşlik bağlarının oluşmasını sağlayan konukseverlik ilişkileri kurabilir. Kardeşlik (fraternity), kendine benzer bir insanla kardeşlik bağı (fraternal link) kurulduğunda yapılanır. Fakat eşitliğin uygulanamadığı durumlarda kardeşliğin yapılanması olanaklı değildir.

Özyönetimli süpervizyon grupları kardeşlik bağlarının yapılandırması olanaklarını sağlar. Burada aslında, klinik gruplar olan IPA Çalışma Gruplarının (Working Parties) özyönetimli süpervizyon grupları için hem esin hem de çerçeve oluşturduğunu belirtmek önemli. Bu gruplarda aktarım, merkezi bir figür olarak süpervizöre değil süpervizyon çalışması sürecinin kendisine odaklanır. Akranlar arasında serbest ve akışkan bir bilgi dolaşımı vardır. Bu tür bir işlevsellik, farklı bakış açılarının bir arada var olabilmesine olanak tanır ve bu, bilgi sağlayan bir figürün **yokluğunda** gerçekleşir. Daha başından başarılı bir sonucun garantisinin olmadığı anlaşılır.

Fakat bu gruplarda yarışma, rekabet ve güç savaşlarının yetersizlik duygularının yanı sıra var olması da oldukça yaygın.

Bu gruplarda bu zorlukların üstesinden gelinebilirse, süpervision/üstün-görüş yerine, yaratıcılık ve oyunbazlık atmosferinin yeni

keşifler yapmanın koşullarını yerine getirdiği inter-vision/iç-görüş dinamiği oluşur. Grubun farklı üyelerinden gelen destek ve kapsama, toplumsal bağların yaratılmasını sağlayabilir.

Her bir üyenin klinik materyale veya psikanalitik kurama olan katkısı yeni anlamların yaratılmasına olanak tanır. Bu psikanalistin hastalarıyla çalışmasını etkileyecek ve bu tarz bir çalışma sayesinde tedavi farklı yaklaşımlarla ele alınabilecektir. Böylece farklı yaklaşımlar iç içe geçebilir veya birbirleriyle bağlantılandırılabilir ki sonuçta tamamlayıcı veya birbirine karşıt olurlar.

Akranlar arasındaki özel bağda ortaya çıkan şey, çeşitli görüşler arasındaki farklılıklardır. Bu süpervizyon gruplarında her bir üyenin yaptığı katkı genellikle "tarz" olarak dile getirilen bir özgüllüğü simgeler. Kişinin kendi ismi gibi bu da akranlar arasındaki grup çalışmasının bir etkisi olarak ortaya çıkan ayrımlaşmadır. Her bireyin farklı olan tarzı tanınır ve ona bir değer verilir.

Bu çalışma grupları, aynı klinik materyal için farklı okuma veya müdahale yollarının olabileceğinin altını çizer. Bunlar, tamamlayıcı olabilecekleri gibi birbirleriyle bütünüyle uyumsuz da olabilirler. Bu katkılar farklı kuramlar ve her analistin kendi klinik uygulaması ve dolayısıyla da kendi meslek ve kişisel tarihleri tarafından etkilenirler.

Sandler'in 1983'ten beri yaptığı çalışmalar, analistlerin örtük, özel ve önbilinçsel kuramlarını ve bunların analistlerin klinik uygulamalarına olan yaklaşımlarını nasıl belirlediğini göstermiştir. Grup çalışması analistlerin kendileri tarafından da bilinmeyen bu kuramların ortaya çıkmasında etkilidir.

Bir Özyönetim Grubuna Örnek

Son on yıldır bizim derneğimizde (Buenos Aires Psikanaliz Derneği) uygulanan bir modeli burada sizlere sunmak istiyorum.

Düzenli olarak katılan belli sayıdaki bireylerden oluşan gruplarımız var. Bunlar, yıllardır iki haftada bir, biraraya gelerek başarılı şekilde yürütülüyorlar. Elbette başka gruplar da kuruluyor. Bu gruplar güvene dayanan güçlü çalışma dinamiğini geliştirebilmek amacıyla kapalı gruplar olsalar da, grup dışından bir meslektaş arka arkaya dört oturum

için davet ediliyor. Bu dört oturum iki ay içinde yapılıyor ve oturumlarda aynı klinik materyal üzerinde çalışılıyor. Bu da dışarıdan, hatta dernek dışından bile olabilen bu farklı meslektaşların gruba sürekli taze düşünceler getirmesi anlamına geliyor. Sabit grup ile dönüşümlü olarak davet edilen meslektaşların oluşturduğu bu denge, hem sürekliliği koruyor hem de grup içindeki dinamiğin ve düşüncelerin durağanlaşmasını önlüyor.

Bu konukların işlevi geleneksel anlamıyla koordine etmek veya süpervize etmek değil. Gruba kendi düşüncelerini katmalarının yanı sıra grup dinamiğinde bir akışkanlık sağlıyorlar ve çoğu zaman belirlenmiş rollerin gelişmesiyle oluşabilecek kaçınılmaz kapalı grup gerilimlerini de azaltıyorlar.

Her ard arda dört oturumdan sonra grup konuksuz iki buluşma gerçekleştiriyor. Bu buluşmalar gruba, daha önceki tartışmalar üzerinde düşünmeleri, önceki seanslarda klinik materyali sunan analist tarafından kullanılan kuramsal-teknik modelleri gözden geçirmeleri ve bu modelleri diğer grup üyeleriyle tartışmaları olanağını sağlıyor.

Bu ikinci evre klinik uygulamamızın epistemolojik temellerini keşfetmeye çalışma amacını taşıyor: ne yapıyoruz, neden yapıyoruz ve bunu nasıl yapıyoruz? Analistin hastaya olan müdahalelerindeki ve grup üyelerinin katkılarındaki örtük kavram ve kuramsal çerçevelerin tanımlanmasına çalışıyoruz.

Bu deneyimin başarılı olduğunu gördük. O nedenle enstitümüzde mesleki gelişimin sürekliliğinin temel bir unsuru olan akran klinik gruplarının cesaretlendirilmesinin çok önemli olduğuna inanıyorum.

Sonuç Olarak

Süpervizyon çerçevesi ve süreci, toplumsal ve özel olan arasında bir köprü kurarak, psikanalizin ve uygulamasının iletimine (transmission) ve anlaşılmasına olanak sağlar.

Klinik uygulama psikanalitik kuramla birebir uyumlu olmaz. Klinik uygulamada ne olup bittiğini tam olarak açıklayabilen kuramlar yoktur, çünkü bu bir değişim ve sürekli yeniden yapılanma sürecidir. Bu

yapısal uyuşmazlık, her zaman var olmuş olan bir uyumsuzluğa yol açarak, netlik ve yönünü şaşırma arasında salınan bir kaygı yaratır.

Süpervizyonun isteğinin arkasındaki gerçek, analitik uğraşın yalnız doğasından ve bununla bağlantılı engellerden kaynaklanıyor olabilir. Süpervizyonun psikanalitik yöntem yüzünden ortaya çıktığı savunulabilir. Bu açıdan bakıldığında süpervizyon, psikanalitik sürecin içinde veya dışında değildir, "arasındadır".

Psikanalizde klinik uygulama alanını göz önünde tutmamız yaşamsaldır. Uygulama, aracı (mediatory) katılımcı rolü üstlenen ötekiyle yeniden bir anlamlandırma (re-signification) alanına gereksinim duyar ve onu talep eder.

Benim deneyimim bir klinik çalışma grubuna katılımın sürekliliğinin grup üyeleri arasında güçlü bağları ve dayanışma ruhunu geliştirdiği yönünde.

Kaynakça

Aulagnier, P. (1979) *Les destins du plaisir. Los destinos del placer.* Barcelona, Petrel 1980

Baranger, M., Baranger, W. and Mom, J. (1983). Process and-non process in analytic work. *Int. J. of Psycho-anal.* 64: 1-15

Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience.* London: Heinemann.

Castaneda, C. *Las enseñanzas de Don Juan.* México. FCE. 1974

Casullo, A. Resnizky, S. Supervisión psicoanalítica: enfoque clínico o reflexiones clínicas compartidas. Journal of Pstchoanalysis. Argentine Psychoanalytical Association. Vol. 1 n° 4/5. 1983.

Derrida, J. *Anne Dufourmantelle invite Jacques Derrida a répondre De l'hospitalité.* Calman-Levy. Paris. 1997

Etchegoyen, H.R. (1986) *Los fundamentos de la técnica psicoanalítica.* Buenos Aires. Amorrortou.

Freud, S. (1887-1904) *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess.*Buenos Aires. Amorrortou

Freud, S. (1938) An outline of Psychoanalysis, SE, volume XXIII, The Hogarth Press, London, 1964.

Mannoni, M. De la pasión del ser a la locura del saber. Buenos Aires. Paidos. 1989.

Mauer, S. Moscona, S. Resnizky, S. (2000) *Psychoanalysts, un impossible portrait.* Buenos Aires. Letra Viva.

Resnizky S. Supervision o super-vision. (1988) *At the Latin American Candidates Congress.* San Pablo.

Ungar, V. (2011) "Disruption and Working Through in the Supervisory Process" at the 47 İPA Congress, Mexico City, Mexico, August 5, 2011.

kardeşlik bağları:

analist olmanın ve analistliği sürdürmenin gelişimsel sürecinde psikanalitik bir araç olarak akran destek grubu*

*SILVIA RESNIZKY***

ÇEVİREN: DUYGU COŞKUN

Bu yazıda sizlerle uzun yıllardır üzerinde çalıştığım "Kardeşlik Bağları" (Fraternal Links) kavramını paylaşmak istiyorum. Bu metin, meslektaşlarım Susana Mauer ve Sara Moscona tarafından yazılan ve 2014 yılında Buenos Aires'de Letra Viva yayınevinden çıkan *Clinical Devices in Psychoanalysis* (Psikanalizde Klinik Araçlar) adlı kitabın iki bölümüne ait düşünceler içermektedir ve "Kardeşlik Boyutu" (Fraternal Dimension) ve "Analistler Arasında" (Among Analysts) bölümlerine gönderme yapıyorum. Sözünü ettiğim meslektaşlarla son 30 yıldır "yatay dinamik" üzerine çalışıyorum. Bu kitap çalışmalarımızın meyvelerinden birisidir.

Bu yazıda odaklanacağım iki konu var: Birincisi, kardeşlik boyutu ya da Kancyper'in tanımladığı gibi kardeşlik karmaşası ve ikincisi bu kavramla nasıl çalışacağımız ya da onu klinik olarak nasıl uygulayacağımız. Aynı zamanda bu fırsattan yararlanarak analist olmanın ve analistliği sürdürmenin gelişimsel sürecinde akran destek grubunun psikanalitik bir araç olarak kullanılmasına da dikkat çekmek istiyorum. Bugün sizinle paylaşacağım bazı düşünceler ve kavramlar Boston Kongresi'nde IPA/IPSO (Uluslararası Psikanaliz Birliği/ (Uluslararası Psikanaliz Birliği Formasyondaki Analistler Topluluğu) İlişkiler Komitesi üyesi olarak yaptığım sunumun bir parçasıdır.

---

* 22-23 Ocak 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Süpervizyon" başlıklı IPSO (Uluslararası Psikanaliz Birliği Formasyondaki Analistler Topluluğu) toplantısında yapılan konuşmanın metnidir.

** Formatör analist, Buenos Aires Psikanaliz Derneği

Bir Kardeşin Gelişi

Bir kardeşin gelişi yaşamımızda yüzleşmemiz gereken ilk zorluklardan birisidir. Ailenin yeni üyesine yer açmak, kıskançlığı, hoş görmeyi ve uyum içinde yaşamayı öğrenmek; kardeş ilişkilerine (erkek kardeşler ve kız kardeşler arasındaki) karmaşık bir boyut kazandırır. Kurtuluşun olmadığı kaçınılmaz bir durum ortaya çıkar. Kardeş denkliği (sibling parity) bizi biricik zorluklarla yüzleştirir. Kardeşler arasında kurulan erken bağlar, bu değerlerin ötekilerle birlikte yaşamak için çok önemli olduğu düşüncesini aşılar ancak maalesef durum her zaman böyle değildir.

Erkek kardeşler ve kız kardeşler yatay bağların paradigmasıdır. Görünüşte birbiriyle çatışan bir dizi duygular kardeş bağları içerisinde birbirine yaklaşırlar. Freud, aile metamorfozunun bu anına değinirken şöyle der: "Öteki çocuk sahneye çıktığı zaman, ödipal karmaşa bir aile karmaşasına doğru genişler."

Yeni kardeşin gelişiyle birlikte çocukta yoğun duygular uyanır: kıskançlık, nefret ve yerinin alınacağı korkusu. Kıskançlık, Freud'un deyişiyle Ödipal veya "erkek ve kız kardeş karmaşası"ndan ileri gelmektedir.[1] Lacan, bir çocuğun kardeşinin olması deneyimini tanımlamak için özgün olarak müdahale karmaşasından (complexe d'intrusion) söz eder. Erkek veya kız kardeşin ödipal karmaşadan önce veya sonra dünyaya gelmesi farklı tepkileri tetiklemektedir.[2]

Kardeş; bir davetsiz misafir, dışlanmış biri ve aynı zamanda benzer ve aynı aileyi paylaştığımız kişi olarak algılanır. Benzerlikler ve farklılıklar arasındaki gerilim kardeşlik bağlarının doğasında vardır. Kardeşlik bağları içerisinde ayrışma arayışı ve homojenlik arzusu arasında sürekli bir gidiş geliş vardır. Kardeşlik bağlarının ortaya çıkışı "kardeşlerle iç içe geçme arzusundan kardeşi öldürmekle ilgili nefrete" kadar uzanan geniş bir yelpaze içerisindedir.[3]

---

[1] S. Freud, [1922 (1921)] "Some Neurotic Mechanisms in Jealousy, Paranoia and Homosexuality", *SE* 18: 223, The Hogarth Press, London, 1973.

[2] J. Lacan [1938] *La familia* (*The family*), Ed. Argonauta, Barcelona/Buenos Aires, 2003.

[3] P-L. Assoun [1998] Lecciones psicoanalíticas sobre hermanos y hermanas. (Psychoanalytic lessons on brothers and sisters), Ed. Nueva Visión, Buenos Aires, 2000.

Ünlü kısa öykü yazarı Rafael Novoa'nın bir hikâyesi buna dokunaklı bir örnektir.

" İkiz erkek kardeşimi, beni annemin karnında 7 dakikalığına yalnız bıraktığı için asla affetmedim. Beni orada korkmuş bir şekilde karanlıkta bıraktı. Kendisinin diğer tarafta öpücüklerle karşılandığını duyduğum esnada, ben tıpkı bir astronot gibi yapışkan bir sıvının içinde süzülüyordum.

O dakikalar, erkek kardeşimin ilk doğan ve onun annemin favorisi olduğunu belirleyen hayatımın en uzun yedi dakikasıydı. O zamandan beri, her mekânı Paul'den önce terk ettim: odayı, evi, okulu, bir topluluğu, hatta filmin sonunu kaçırmak pahasına sinemayı. Bir gün dikkatim dağıldı ve erkek kardeşim benden önce dışarı çıktı ve bana tatlı bir gülüşle baktığı sırada ona araba çarptı.

Çarpışmanın sesi duyulduğunda annemin koşarak dışarı çıkıp beni geçtiğini ve erkek kardeşimin ölü bedenini sarmaladığını hatırlıyorum. Fakat annem benim ismimi bağırıyordu. Annemin hatasını asla düzeltmedim."[4]

Hem benliğin hem de kardeşlik bağlarının oluşumundaki örselenmeler öznelliğin travmatik bir şekilde yapılanmasındaki en olası nedenlerdir. Bu bağlamda, Freud, Kardeş Karmaşası'nın güçlü bir etkisi olduğunu yazar. 1897'de, arkadaşı W. Fliess'e yazdığı mektupta erkek kardeşi Julius'un dokuz aylıkken ölümünün -o zaman Sigmund daha iki yaşında bile değildir- kendini suçlamanın kökenlerini oluşturduğunu söyler, çünkü Freud erkek kardeşinin dünyaya gelişini "saf ama kızgın bir çocuksu kıskançlıkla" karşılamıştır.

Freud 1936'da, yaşamının neredeyse son yıllarında, Thomas Mann'a yazdığı bir mektupta, Napolyon'un analizi ile bizleri şaşırtır. İncil'de yer alan Yusuf (Joseph)karakterinin Napolyon'un Joseph isimli en büyük erkek kardeşinin mitsel bir prototipi olabileceğinden şüphe etmektedir. Erkek kardeşini safdışı bırakıp, onun yerini alma ve hatta Joseph olma arzusu Napolyon'un fetihlerinin arkasındaki itici güç olabilir. Freud şunu sorar: (s.432-433) "*Joseph'in yerinde olup ve erkek kardeşinin*

[4] R. Novoa, This story was the winner of the X. International Prize of Hyper- brief stories. Faroni Cultural Circle, 2002.

gözünde önemli bir yerinin olmasını istese Mısır'dan başka nereye gidebilirdi ki?" Joseph burada idealizasyonun ve saldırganlığın göstergesidir. Bu da Napolyon'un Mısır'a olan tutkusunu açıklayabilir. Napolyon, Mısır'ın fatihi olmuştur ve erkek kardeşlerini imparatorluğunun dört bir köşesindeki güçlü konumlara yerleştirmiştir. Dahası, Napolyon, Josephine'i eş olarak seçmiştir ve bu ad dolayımıyla kendinden büyük olan erkek kardeşine karşı duyduğu sevecen bağlanmayı eşine yöneltebilmiştir. Josephine tarafından reddedildiğinde, erkek kardeşine duyduğu asıl düşmanlık ortaya çıkmış ve Napolyon'un en sonunda onu çöküşe götürecek düşüşü başlamıştır. Freud'un Napolyon'un yaşam öyküsüyle ilgili olarak yaptığı açıklama, fatihin yenilgisinin, hem Josephine'e olan sadakatsizliği hem de kendi yıkıcı kardeş dürtüleri yüzünden kendini cezalandırma olarak yorumlaması olanağını sağlar.

Günümüzde, kardeş karmaşası ile ilgili kuramsal ve klinik literatür oldukça çeşitlidir. Kanycper bu karmaşanın bireysel ve toplumsal ruhsal yaşantının yapılanmasındaki önemine vurgu yapar.[5] Bu durumun indirgenemez özgünlüğüne ve narsisistik ve ödipal dinamiklerle olan ilişkisine gönderme yapar. Kancyper, kardeş psikodinamiklerinin işin içine girmesinin ruhsal yaşamın oluşumunda Narsizmin ve Oedipus'un temel işlevini azaltmadığının altını çizer.[6]

Ödipal karmaşa ve kardeş karmaşası, öznenin ve toplumun davranışlarını etkileyen kuralların şekillenmesinde birbirinden farklı ama birbiriyle bağlantılı iki unsurdur.[7]

Totem ve Tabu'da tanımlanan Freudcu kavim (horde) miti, kardeşlik bağlarının "birincil babanın" öldürülmesine dayandığını göstermektedir.

Akran Gruplarında Kardeş Bağları

İçinde yaşadığımız postmodern dönemde daha önce toplumsal destek sağlayan birçok kurumun içinde oldukları şu anki zayıflık göz önüne

[5] L. Kancyper, *El Complejo Fraterno. Estudio Psicoanalítico. The Brother Complex. A Psychoanalytic Study*. Ed. Lumen. Buenos Aires, 2004.

[6] *A.g.e.*

[7] S. Moscona, Vínculos de Paridad. En *Entre Hermanos. (Peer Links. In Among Siblings)* En Lugar Ed. Buenos Aires, 2003.

alındığında, öznelleşmeye bir alternatif olarak kardeş bağlarının yeni bir bakış açısı olarak ortaya çıktığını görüyoruz.

"Kardeş ilişkileri yalnızca aile bağlamı içerisinde değil, aynı zamanda toplumsal uygulamanın ve söylemin içerisinde örgütlenir."[8] Bu akranlar arasında yatay ağ olarak yapılanır. Her bir üyenin bireysel özelliklerinin ve farklılıklarının kabulü dışında, kardeş ağı hem narsisistik geri çekilme hem de rol model eksikliğine karşı yeni bir seçenek sunar ve yol gösterir. Kardeşlik bağı, sözde sabitlenmiş kuralların varlığı görüşünün doğruluğunu sorgulamaya çağırır.

Biz akran boyutunun, çok çeşitli biçimlerde düşünmeyi ve yaratıcılığı geliştirecek üretim yöntemlerine olanak sağladığı düşüncesinden yola çıkıyoruz. Klinik seminerler, süpervizyonlar, sempozyumlar, atölye çalışmaları ve konferanslar gibi kurumsal araçlar da analisti destekleme konusunda işlevseldirler. Biz hem resmi kurumsal çerçeve içerisinde hem de resmi olmayandan hareket ediyoruz. Biz kurumsal aidiyetin farklı yönlerini görüyoruz. Bazen dinlemek ve yaratıcılık teşvik ediliyor, başka bir zaman ise heves kırılıyor ve grup ya da kurum atmosferi gergin ve düşmanca olabiliyor.

Akran grupları kurum tarafından sağlanan formasyon olanaklarını tamamlayabilir. Meslektaşlar arasındaki yatay bağlar klinik uygulamayı etkileyebilecek bir çalışma ortamı ortaya çıkarabilirler.

Bir önceki yazıda belirttiğim gibi, ben IPA Komitelerinden biri olan IPA/IPSO İlişkileri Komitesi üyesiyim, geçen yıl Boston Kongresi'nde sunum yapmaya karar verdiğimizde fark ettik ki düşüncelerimiz şaşırtıcı bir şekilde şu anki başkanımız Stefano Bolognini'nin önerdiği Dört parçalı model (Quadripartite Model) ile örtüşüyor. Farklı bağlamlar içerisinde eş zamanlı olarak benzer düşüncelerin ortaya çıkması ne kadar hayret vericidir. Bolognini'nin savunduğu görüşü aktarıyorum. *"Artık 'dört parçalı' formasyon kapsamında düşünmenin zamanı gelmiştir. Bu formasyon, analisti gerekli ve işlevsel bir boyut olan meslektaş dayanışmasının pekiştirilmesi için hazırlamalıdır ve ilerideki analiz*

[8] J. Droeven, Lo Fraterno-Fraterno. Modelización Para Armar. En *Sangre o Elección, Construcción Fraternal.* (The Fraternal-Fraternal. The Assemblage of a Model. In Blood or Election, Fraternal Construction). (Comp) Ed. Libros del Zorzal, Buenos Aires, 2002.

formasyonlarına dördüncü unsur olarak şunların eklenmesi şarttır: meslektaşlarla birlikte çalışabilme becerisinden kazanç elde edebilmek ve psikanalitik kimliğin belirleyici ve daimi işleyişi sayesinde bilimsel etkinliklerin ve kurum yaşamının bir parçası haline gelmek."

Bizim komitede, psikanalizin ortaya çıkışının ikinci yüzyılında analistler arası yeni çalışma şekillerinin ve alanlarının yaratılmasına gereksinim duyduğumuza inanıyoruz. Akranların yapıcı geribildirimlerde bulunarak ve değerli fikirler önererek birbirlerini destekleyerek işe yaradıklarını iddia ediyoruz. Akranlar, hem benzerliklerini hem de farklılıklarını kabul edebildikleri sürece birbirlerine göz kulak olabilirler.

Anne baba-çocuk ayrışmasını temel alan klasik görüş yakın zamana kadar kabul gören tek bakış açısıydı. Yavaş yavaş diğer farklılıklar da kabul görmeye başladı ve ben şimdi kardeş karmaşasını temel alan kardeş bağlarına gönderme yapıyorum.

Biz Oedipus karmaşasını tamamlayan kardeşlik bağlarının önemine dikkat çekmek istiyoruz. Tamamlamak; yerine geçmek ya da bütünlemek anlamına gelmemektedir.[9] Tamamlamak eklemek anlamındadır. Gazetelerle birlikte verilen gazete eki de bununla aynı mantığı içermektedir. Tamamlayıcılık karmaşıklık getirir. Birbiriyle iç içe geçmiş unsurları, bütünlüğü bozmayacak şekilde kapsar ve bu unsurları birbirine ters düşürmeden değiştirir.[10]

Arjantinli üç analist, Czernikowski, Gaspari ve Matus, kardeş bağlarının gelişiminde üç aşama veya dönemden söz ederler. Ben daha çok aşamalar (movements) demeyi yeğliyorum. Bastırma aşaması, birleşme aşaması ve bir diğerinden ayrışma aşaması. Gelişimsel bağlamda bu aşamaların birbirini takip etmesi şart değildir, tersine eş zamanlı olabilir.[11]

Habil ve Kabil'in örneğine göre tanımlanmış ilk rekabet-baskı (rivalry-suppression) döneminde "ben ya da öteki vardır." Bu aşamada, erkek ve kız kardeşler arasındaki ilişkide özerklik yoktur. Daha çok

---

[9] J. Moreno [2002] *Ser humano. (Being human)* Letra Viva, Buenos Aires, 2010, s.137.

[10] I. M. Lewkowicz, "Some reflections on the discourse of fraternity", in *Blood or choice, the fraternal construction)* Ed. Del Zorzal. Buenos Aires, 2002.

[11] E. Czernikowski, R. Gaspari, S. Matus, "Cuando los padres son un imposible", En *Entre Hermanos. Sentidos y efectos del vínculo fraterno,* Lugar Ed. Buenos Aires, 2003.
J. Moreno [2002] Ser humano. *(Being human)* Letra Viva, Buenos Aires, 2010, s.137.

anne baba-çocuk ekseninde var oldukları söylenebilir. Tartışmalı olan anne babanın sevgisidir. Sunumumuzda dayandığımız nokta, formatör analistler, supervizörler, profesörler ile formasyondaki analist arasındaki ilişki otoriter veya fazlasıyla hiyerarşikse, bu formasyon boyunca meslektaşlar arasındaki sahici bir değiş tokuşu (genuine exchange) ketleyebilir. Paranoid atmosferin baskın olduğu durumlarda, aday analistler grubunun içerisinde ve grup ile kurumun otoriteleri arasında sanki muhalif iki grup birbiriyle karşı karşıyamışçasına sık sık çatışmalar çıkar. Elbette bu durum psikanalizin özgün bir şekilde iletilme olanağına zarar verir ve formasyon sırasında bazı travmatik deneyimlerin yaşanmasına neden olabilir.

Birleşme-Birlik (Union-Conjunction) olarak tanımlanan diğer bir dönem ise kardeşlik bağlarının yerleşmesiyle ilişkilidir. Bu aşamada, rekabetten suç ortaklığına geçilmektedir. Burada da anne babanın yönetimi başrolü oynamaktadır. İlişki kardeş-çocuk ekseninde ve ödipal figürlerin çatısı altında meydana gelmektedir. Kardeşlik bağları gelişmiştir ama belki de bu aşamada formasyondaki analistin yeni projeler sunacak ve bunları sürdürebilecek yeterli bağımsızlığı olmayabilir. Formasyondaki analistlere yönelik IPSO gibi uluslararası ya da yerel bir organizasyona dahil olmak, özerk düşünmeyi, projeleri yönetme olanağını kuvvetlendirir, akran gruplarında olumlu ve besleyici deneyimlere izin verir.

Olumlu deneyimler, farklılaşma-ayrışma (differantiation-separation) dönemi olarak tanımlanan başka bir döneme geçme olanağını sağlayabilir. Bu ödipal figürlerden çok, daha özerk bir düzeydeki kardeş-kardeş ekseni çevresinde kardeşlik uzlaşmasının yerleşmesine zemin hazırlar.

Kardeşlik bağlarının gelişiminin bu dönemi yeni bir hukukun yaratılmasının başlangıcına ve ödipal figürlerden bağımsızlaşmaya işaret eder. Bu dönemde, dışarıdan dayatılmamış olan kendine has ve içten gelen değer ve kurallar ve kendi kendini örgütleme baskındır. Kardeşlik uzlaşmasının kuvvetlenmesini olası kılan da tam budur. Bu tür ilişkiler grup içinde, komiteler veya kurum içinde baskın olduğu zaman, işte vakit yaratıcılık vaktidir. Yeni düşünceler ortaya atılır ve değişime, yeni buluşlara izin veren açık düşünceli bir hava yaratılır. Ruhsal gelişim ve olgunlaşma gündeme gelir.

Bu, toplumsal ağların ve çeşitli ilişkisel düzeneklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Yeni bağlar oluşur ve akranlarla ilişkiler güçlenir. Asimetri ve denklik eş zamanlı olarak kurulur ve farklılıklar kardeşlik bağlamından çok anne baba-çocuk bağları üzerinden tanımlanır. Arkadaşlığı karakterize eden dayanışma açıkça görünür hale gelir.

Kendini örgütleme kapasitesi, toplumsal ilişkiler aracılığıyla gelişmiş ve değişikliğe uğramıştır. Özerklik ve değişmezlik üst düzeydedir. Farklı etkiler ve anlamlar üretebilen çoklu bağlar ve karşılıklı ilişkiler sürdürülebilir.

Daha önce de bahsettiğim gibi bu devinimin çizgisel olması şart değildir. Farklılaşma-ayrışma dönemine ulaşmak önceki aşamalara geri dönüş olmayacağını garantilemez. Orada akran grup dinamikleri ve grup bağlamından etkilenen sürekli bir devinim vardır.

Akran gruplarında, ilgi ve kaygıları paylaşmak, var olan bilgilere bel bağlamaksızın farklılıklar üretebilmek psikanalitik aygıtın ince ayarının yapılmasına yardımcı olur.

Ancak, analistler arasındaki karşılaşma aynı zamanda rekabet olasılığını, anlaşmazlıkları ve maalesef birçoğumuza tanıdık bir durum olan üyeler arasında geçici uzaklaşmalara veya kalıcı bölünmelere sebep olabilecek kuvvetli tartışmaları da içermektedir. İncil'de yer alan ilk öyküden kardeş bağının rekabete, hasede ve hatta öldürme arzusuna dönüşebilecek bir durum olduğunu hepimiz biliyoruz.

Bu çatışmalara karşın, inanıyoruz ki akran grupları yalnızca analist olma sürecinde değil aynı zamanda analistliği sürdürebilmek için de yaşamsal öneme sahip bir araçtır. Analistin farklılıkları hoş görme kapasitesini ve dinleme becerisini geliştirir. "Yaşamı boyu eğitim" dediğimiz bir çerçeve sunar. Bununla kast ettiğimiz lisans sonrası eğitim, bilimsel ve kurumsal katılım ve geleneksel olmayan düşünceleri araştırmaktır.

Biz "analistler arasında" toplantıyı diyalogun belli bir formu olarak öneriyoruz. "Arasında", ne ben ne de diğeri olan bir figürdür, o kendinle ve diğeriyle karşılaşma anında üretilendir. Birlikte yaratılan yeni bir yapıdır. Ne biri ne de diğeri tek başına yaratılmamıştır.

Akran grubunda, şüpheler ya da karşıt görüşler için yer vardır ve bir başarı deneyimlendiğinde haz alınır. Akran ağı bir uyum yaratır, bizi

açık görüşlü olma konusunda eğitir, sorumluluğu paylaşmayı ve destekleyici olmayı öğretir. Özetle, akran gruplarının gücüne ve değerine inanmak bir yaşam biçimidir.

Klinik Materyal

Ruhsal yaşamın yapılandırılmasında kardeş karmaşasının gücünü ve etkisini klinik materyal üzerinden sizlere göstermek istiyorum. Şu anda, meslektaşım Julio Moreno ile birlikte University Institute of Mental Health'de Çift ve Aile Terapisi yüksek lisansı yönetici yardımcılığı yapıyorum. Sizlerle, farklı bir donanımdaki (çerçeve yerine donanım demeyi tercih ediyoruz) klinik materyali paylaşmak istiyorum. Bu olguda, bir çift oğullarının evden kaçması üzerine ilk görüşmeye geliyorlar. Her donanım ruhsal yaşantının ve bağların farklı yönlerini gösteriyor. Anne baba-çocuk bağı ve kardeşlik boyutuna odaklanarak aile çalışmalarımın sunduğu imkânlara dikkat çekmek istiyorum.

Anna ve Arturo, 17 yaşındaki oğulları Dario için yardım arayışındalardı. Dario'nun ofise gelmeyi kabul etmesinin çok düşük bir ihtimal olmasını bilmelerine karşın, onun tedaviye başlamasını istiyorlardı. Onların Ariana adında 13 yaşında doğum sırasındaki oksijen yetersizliği sebebiyle zihinsel engelli olan bir kızları vardı. Ariana yalnızca mimikler ve sesler aracılığıyla iletişim kuruyordu. Zihinsel engeline karşın aile çevresine bağlı, sevecen bir kızdı. Tam gün boyunca özel eğitim merkezine gidiyordu.

Anna ve Arturo çok keyifliydiler. İlişkilerinde hissedilen herhangi bir gerginlik yoktu. Her ikisi de bir yıldır devam eden kavgalar sonucu evi terk eden büyük oğulları için endişeliydi. Dario'nun, ondan iki yaş büyük ve Buenos Aires'e taşradan gelmiş olan arkadaşı Gabriel'in yanına taşındığına inanıyorlardı. Dario'nun evi terk etmesinden bir sene önce işler değişmeye başlamıştı. Belli bir noktada, Gabriel onların evine taşınmıştı. Anna ve Arturobu gelişmeye aynı tepkiyi vermişti: " Gecekondu da yaşıyoruz gibi hissediyoruz."

Gabriel profesyonel tenisçiydi. Ailesi -Gabriel Buenos Aires'e taşınmadan önce- onu yasal olarak serbest bırakmışlardı (legal emancipa-

tion). Böylece ne zaman bir fırsat çıkarsa, Gabriel yolculuğa çıkmakta özgürdü. İlk görüşmede bunu takiben Anna şunları söyledi:

"Sorun birkaç ay önce başladı- altı ya da sekiz ay önce. Bizim için bir sürprizdi. Dario birden bire değişti. Eski arkadaşlarıyla görüşmeyi kesti ve onları eleştirmeye başladı. Yalnızca Gabriel ile birlikte olmak istiyordu. Bazı akşamlar eve gelmiyordu. Giyim şekli ve yediği şeyler de değişti. Değişim aniden oldu. Dario tamamen farklı biri gibi görünüyordu. Onun tuhaf şeylere düşkün olabileceğini düşünüyoruz."

"Tuhaf" ailenin alışkanlıklarına yabancı olan, garip anlamına geliyordu. Ailenin düşleminde Dario'nun bir cemaate katılmış olabileceği ihtimali de yer alıyordu. Arturo, Dario'nun takip edildiğini düşündüklerini de ekliyordu. Dario'nun yaşamının tehlikede olabileceğinden korkuyorlardı.

Anna konuşmasına devam etti:

"Gabriel ile romantik bir ilişkisinin de olabileceğini düşündük. Geçen yıl Gabriel taşındıktan sonra atmosfer değişti. Cehennem gibiydi. Günün herhangi bir saatinde yemek yapıyorlardı. Kapıları çarpıyorlardı. Gabriel biz sanki orada yokmuşuz gibi önümüzden geçip gidiyordu. Bir merhaba bile demiyordu. Tam bir kaostu. Birdenbire, oğlumuz bir yabancıya dönüştü. Tatile yalnızca kızım Ariana ile birlikte gitmek istemiyorduk. Onun da bizimle gelmesi yönünde ısrar ettik çünkü işin aslı yalnızca Dario ortalıkta olduğunda güzel zaman geçiyor. Ama sonunda, o bizimle yalnızca birkaç gün geçirdi, onda da kendisini odasına kapattı. Asla bizimle yemek yemedi, bizimle konuşmadı bile."

Geri döndüklerinde, Gabriel de geri dönmüştü. Onun davetsiz varlığı ve tekinsiz tepkileri gergin atmosferi arttırmıştı. En sonunda Gabriel'in eve girmesine izin vermediler. Dario buna sinirlendi, iyice hiddetlendi ve birkaç gün sonra evi terk etmeye karar verdi. Arturo bir miktar paranın kaybolduğunu ekledi. (Anna ağlıyordu). Arturo şöyle dedi:

"Onun Gabriel ile yaşadığını düşünüyoruz. Cep telefonunu açmıyor. Bazen mesaj atıyor. Yalnızca para almak için eve geliyor. Bize dedi ki' Sakın polis göndermeyin çünkü yine evi terk ederim.' Dario özgürleşmeye çalışıyor gibi görünüyordu. Anna ekledi. "Dario zorluk çıkartı-

yor. Terk etti. Bizim öleceğimizi biliyordu, özellikle benim. Ona bir şey olacak diye çok korkuyorum."

Dario'nun terapi odasında olmaması nedeniyle, analist anne baba-çocuk ilişkisini var olan düzenek üzerinden çalışmayı önerdi. Aile için ulaşılamaz hale gelmiş çatışmayı anlayabilmek için keşfedilmemiş topraklara geçmek zorundalardı.

İlk seanslar boyunca, aile farklı alternatifleri değerlendirdi: onu zorla eve getirmek, peşine dedektif takmak, çocuk mahkemesini devreye sokmak, polisle iletişime geçip Gabriel'in ailesini araştırmak. Atmosferi muamma, şüphe ve güvensizlik kaplamıştı. Konuşmalar boyunca, Anna ve Arturo'nun önyargıları ortaya çıktı. Yasal velayetin olduğu yerde ihmal vardır ve geleneksel çerçevenin dışında kalan her şey pis/kötü olarak algılanır. Bu ailede, birinden ayrışmak bir yabancıya dönüşmek anlamına geliyordu ve yabancı olan her şey tehlike ile eş değerdi. Farklılık bir tehdit olarak algılanıyordu.

Seanslar boyunca, karar almadan önce düşünme gereksinimine odaklanan çalışmalar yapıldı. Analistin düşüncesi gelişmekte olan donanımın prensipte şiddetin gerginliğini yükseltmeyecek şekilde olmasıydı. Seanslarda farklı seçenekler tartışıldıktan sonra, Anna ve Arturo gözden geçirdikleri birçok alternatiften vazgeçtiler.

Kaygılı, güvensiz, bunalmış anne baba analisti peş peşe aradılar çünkü seanslarını bekleyemiyorlardı. Oğulları ile iletişim kurmak için ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bir öğleden sonra, analisti iki saat içerisinde altı kez aradılar. Dario bir ay ortadan kaybolduktan sonra babasını aradı ve para almak için geleceğini söyledi. Anna babanın analistten istekleri baskıcıydı. Yanıta gereksinimleri vardı. Dario geldiğinde ne yapmaları gerekiyordu? Para vermenin Dario'nun yaşam şeklini onayladıkları anlamına geleceğinden korkuyorlardı, böyle yapmamanın ise onu terk etmek gibi olacağını düşünüyorlardı.

Analist anne babanın kendisinden gelecek bir yanıta gereksinim duyduklarını anladığında, onlara Dario eve vardığında onunla yalnızca birinci çoğul şahıs üzerinden konuşmaları gerektiğini söyledi. "Bizim bir sorunumuz var, bize ne olduğuna dair çok endişeliyiz." Analist aynı zamanda onlara, Dario'ya bir analistten yardım aldığını söylemelerini önerdi.

Bu tarz müdahale kendiliğinden olma eğilimindedir ve dürtüsel eylemlerin sıklığıyla karakterize edilmiş tedavilerde analist genellikle öneride bulunmaya zorlanır. Bu olguda, analistin hastaları arasındaki 10 dakikalık arada yaptığı müdahalenin beklenmedik etkileri olmuştur yalnızca ailesinin tepkisine şaşıran Dario üzerinde değil, aynı zamanda Anna ve Arturo üzerinde de. Bir sonraki seans, Anna ve Arturo kendilerine ne olduğunu merak etmeye başlamıştır. Bu zamana kadar fark edemedikleri bir şey konusunda aydınlanmışlardır. Olan bitenin yalnızca Dario'nun sorunu olmadığını anlamışlardır.

Bunun üzerine acı dolu keşif başladı. "İşin aslı, ancak Dario etrafta olduğunda güzel vakit geçiriliyor" cümlesi hem hastalar için hem de analist için aile çatışmalarını derinlemesine çalışmaya izin veren bir anahtar oldu. Bu cümle ile ilişkili olan görüş ve düşünceler karanlık alanlara ışık tuttu. Anna ve Arturo, Dario'nun onları memnun etme zorunluluğundan ve kız kardeşinin engelini telafi etme çabasından habersizdirler. Anna, Dario'nun onlara kendi arzusundan ve hayatta ne yapmak istediğine dair bir seçim yapması gerektiğinden bahsettiği aylar önce yazdığı bir mektubu hatırladı ve mektubu seansa getirdi. Mektupta Dario annesinin aşırı kontrolcülüğünden, babasının "yokluğundan" ve kız kardeşini daha bağımsız hareket etme konusunda ailesinin cesaretlendirmemesinden şikayet ediyordu.

Ne Anna ne de Arturo bu mektubun içeriğini neden azımsadıklarını ve sonradan neden unuttuklarını anlamamışlardı. Dario onların dikkatini çekebilmek için anne babanın gözünün önünden kaybolmak zorunda kalmıştı. Bu, onun ayrılmasını destekleyen bir arkadaş, bir akran aracılığıyla olmuştu. Yakın ve sıcak bir ilişkisi olduğu kız kardeşi Dario'nun aile dışındaki kişisel gelişim yolculuğuna katkıda bulunabilecek bir konumda değildi. Mektupta Dario, anne babası ortalıkta olmadığında kız kardeşiyle ilgilenmekten sorumlu olduğu düşüncesi üzerinden kaygı ve çiftedeğerli duygularını dışarı vurmuştu.

Dahası, zaman içinde, anne babalar arasındaki örtük bir anlaşmanın varlığı seanslarda ortaya çıkmıştır. Kendi aralarında çocuklarını bölüşmüşlerdir. Anna için, Dario'nun yokluğu dayanılmazdır. "Onu görmek günümü kurtarıyor" demiştir. "Benimle konuşmasa bile, onu görmek yeter. O ortalıkta olmadığı zaman sorun var." Anna bunu önceki seans-

larda açıkça dile getirmişti. "Dario'suz ölüyoruz" demişti. Oğlu, annesine hayat vermekten sorumluydu. Engelli kız kardeşinin neden olduğu acıyı ve aynı zamanda Anna ve kocası arasındaki duygusal uzaklığı telafi etme arayışındaydı. Babasının ona karşı olan soğuk duruşu geçince, Dario annesiyle kurduğu bağda bir sığınak buldu.

Yine de ergenlik krizinin ortasında uzun zamandır var olan dinamikler değişmişti ve Dario annesinden kaçmak istedi. Meydan okuma, Dario'nun anlaşılmak için kullandığı bir kişisel yoldu. Hem yasal velayeti garantilemek hem de konuşma terapisti olmayı seçmek birbiriyle çelişen savunmalardı. Bu çift yönlü bir provokasyondu. Avukat olan annesinin şaşkınlığına karşı "velayet nedeninin" savunucusuydu. Buna ek olarak, babasının gözü önünde konuşma terapisine dair ilgisiyle övünüyordu. Tanınan bir cerrah olan babası için bu seçenek saygı gören bir alternatif değildi. Bu ailede yeni olan her şeye direnç vardı. Aile üyeleri olayları reddediyordu çünkü onları zamansız şiddetli bir istila gibi deneyimliyorlardı.

Dario'nun yokluğuna karşın terapötik araç işe yaradı. Kendisinin de seanslara katılabileceğine dair davet aldığını biliyordu ve ara sıra Anna ve Arturo'nun hâlâ tedaviye devam edip etmediklerini soruyordu. Anne baba ve çocuk arasındaki ilişki yavaş yavaş değişti. Dario, zaman içerisinde ailesiyle kurduğu iletişimi yeniledi. İlk başta, yalnızca babasıyla iletişim kurdu. Arturo'nun oğlunun yaşamında daha önemli bir rol oynamayı kabul ettiği sırada, Anna için bu zor olsa da sessizliği hoş görebildi. Dario, o sırada hâlâ aile etkinliklerine katılmıyordu. Araya duyduğu gereksinim oldukça netti.

Yavaş yavaş, ortam rahatlamaya başladı. Gabriel onları ziyaret etmeye geldi ama yanlarına taşınmadı. Gabriel'in yolculukları sırasında ara sıra ortaya çıkışı, yaşamın akışkan ve daha rahat olabilme olasılığını zihinde canlandırabilmeyi temsil ediyordu. Bu durum ailenin statik yaşam biçimiyle zıttı ve bu farklı düşünme biçiminin bir sonucu olarak anne ve baba Dario'a karşı daha farklı davranabildi. Aynı zamanda, Dario ailesinden bağımsızlaşmayı garantileyebilmek için arkadaşına daha fazla gereksinim duymadı.

Tedavinin onuncu ayında, anne baba yoğun bir acıya katlandılar. Zaman içerisinde çocuklarıyla ilişkili olan çiftedeğerlilikle ve suçluluk-

la daha iyi baş etmeye başladılar. Kendi aralarında çift olarak da iletişim kurmak konusunda güçlük çektiklerini fark ettiler. Anna ve Arturo artık çocuklarına bir yuva sunmanın farklı bir yolunu bulmak üzerine çalışıyorlardı.

Dario'nun krizi kız kardeşinin ergenliğe girdiği dönemle eş zamanlı olarak patlak vermişti. Dario'nun kız kardeşi ergenlik dönemine girmiş olmasına karşın, Ariana hâlâ onu yediriyor, temizliyor ve sanki bebekmiş gibi davranıyordu. Özellikle de bedeniyle ilgili olan konularda. Dario, eylemleri aracılığıyla bir üçüncü olarak devreye giriyor ve belki de kız kardeşinin engelli oluşunun yarattığı güçlü etkiyi nötralize ediyordu. Belki de Dario, hem kendisinin hem de Ariana'nın yaşına uygun olan ılımlı kurallar arayışındaydı.

Yaz yaklaşınca Dario ailesine tatillerini Dario'nun arkadaşıyla geçireceği sahilde geçirmelerini önerdi. Bu bütünüyle yeni bir tatil yeri olsa da anne ve baba buna istekliydiler. Rastlantısal olarak anne baba tedaviyi bitirmeyi önerdiler. Giderken şöyle söylediler: "Şimdilik duralım, şu an için kendi başımıza devam edebiliriz."

Klinik başvurunun aciliyeti genellikle bizi aceleyle tepki vermeye iter. Bu başvuruya karşılık verme gereksinimi bizi farklı seçenekleri daha dikkatli düşünmekten alı koyar. Acil olan değişkenin üzerinde durmak ve ısrarcı olmak klinik aracımızın yapısıyla ilişkili olarak ortaya çıkabilecek kendini suçlamaya engel olabilir. Bu yüzden, acil başvuruya bir yanıt olarak yaratılan araç ile aracın ortaklaşa inşasının birbirinden ayrılması zorunlu hale gelmiştir. Acil durum geride kaldığında tedaviye devam etmek gereklidir. Bir kez daha görüyoruz ki, kavramsallaştırma, klinik başvuru üzerine ortaya çıkan gereksinimden türer.

Aşağı yukarı iki üç yıl sonra, Dario'nun annesinden iyi olduklarına ve birlikte yaşadıklarına dair bir SMS aldım. Dario tıp okumaya başlamış ve kendi oturdukları yere yakın bir analist ismi istemişti. Benden öneri almak Dario'nun düşüncesiymiş. Dario ile ilgili son bildiğim şey ise, önerdiğim meslektaşımla analize başlamış olmasıdır.

summaries

Beyond Recognition: Active Witnessing and the Politics of Encounter / Stephen Frosh

This paper is an attempt to think through the possibilities and challenges of a nonviolent resistance, particularly in the context of Israel-Palestine conflict. Taking the work of Jessica Benjamin as a reference, I outline how a theory of recognition becomes that of acknowledgement through the inclusion of the notion of the witnessing 'third'. This third is actively implicated in the injury caused by oppression and is called upon to do something about it. I refer to Judith Butler's account of the challenge of nonviolence to draw out some lessons on issues of vulnerability, cohabitation and justice. Finally, I return to the question of the kind of the witnessing third that makes a difference.

When does the Past Become History? / Talat Parman

In his paper "Fear of Breakdown", Winnicott talks about a fear, which is universal, but exceedingly predominant in some people. "Fear of Breakdown" which can also be named "Fear of Doomsday" subsists as a "continuous feeling of reality" when there is environmental inefficacy, that is when there is no continuity. The continuity that the environment is supposed to provide is replaced by the continuity of fear. The Armenian genocide, the great disaster that happened in our land a hundred year ago, shows that the doomsday has already taken place. As this phenomenon that took place in the past has not been accepted, discussed; in other words historicised, the fear of disaster continues to exist and one disaster follows the other.

To Encounter the Unendurable / Behice Boran

The secrets are transferred from generation to generation. Major traumatic experiences like genocide create an uncanny field in the

psyche of the society as well in the individuals. To name these experiences and to appropriate them will help their recognition. It is extremely difficult to talk about genocide because it represents an unbearable pain. Its traces are left in the unconscious and it surrounds the human species in life and death. The experience is so disturbing that it goes beyond thought and phantasy. Understanding of this question today is only possible if we know, recognize and accept the times that bring into existence the past, the roots and history. How is it possible to work with the psychic pain that is unendurable and transmitted to the next generation? Psychoanalysis opens an area in which it becomes possible to tell, re-symbolize and mourn for the secrets and the untold. The working through of these aspects is possible by means of transference and countertransference.

Murder of the Siblings / Alper Şahin

This paper intends to discuss the trauma caused by the Armenian genocide on the psychology of the Turks. Perpatrating a genocide is related with cruelty on one hand, on the other, implies an inability to recognize what has been committed. Turkish society suffers from their ancestors' unrecognized guilt in its unconscious, through the repetition of similar acts. The fear to admit the guilt due to having perpetrated the Armenian genocide creates an area that validates the unfortunate events of the past. This prevents the society to internalize the ancestral legacy according to the reality principle. This attitude may be due to fear of dissociation in front of the reality of the past generations' crimes in the Armenian genocide, which requires a mourning process. A melancholic attitude takes place in the psyche of the Turkish society causing not only suffering but inflicting suffering to others. The psychological aspect of today's Turkish society is a melancholic one.

Pepuk: The Voice of Pain and Shame / Serpil Doğan Barış

One of the aims of psychoanalysis is rewriting history. But what happens when this history is a door opening to dark times of genocides is it possible to symbolize the experience? How is it possible to endure such a pain that cannot be named and represented? Can the history

which is to be endured be owned and transformed? Is it possible to symbolically transmit the pain that cannot be represented? This paper is an effort to think on these questions over the genocide in Dersim in 1938. It emphasizes the importance of witnessing, and to look through the eyes of the people who have lived those days in order to understand the pain and destruction. In order not to repeat the destruction it is necessary to remember and confront. Thus the symbolic instruments that are presented by literature and cinema, just like myths, play a crucial role in creating a collective memory and live the intolerable pain by leaning on the existence of the other.

"To Brush History Against The Grain": An Essay on Remembrance and Unconscious Ownership of Guilt and Identifications / İlker Özyıldırım

These lands have been moulded with historic massacres, atrocities, torture and other human degrading violent incidents. Even though historically or on an jurisdictional level the responsibilities get "lost", charges /accusations "lapse" or what has been lived through seems cancelled , in psychoanalysis, it is the opposite; nothing is ever "lost", nothing "lapses" nor it is "time barred" in the unconscious. Accordingly, just as we speak of transgenerational transmission of trauma, we can also talk about transgenerational transmission of guilt. Freud mentioned a borrowed sense of guilt and unconscious ownership of guilt. He even stated that this unconscious ownership could be traced to identifications (maybe the only way of protecting the libidinal bond) with previous generations and objects. In this text, the transgenerational effects of what has been lived in these lands will be explored through conceptualisations such as; unconscious ownership of guilt/feelings of guilt, transgenerational transmission of guilt, negative fetish/monument.

Totem and Mourning / Ali Algın Köşkdere

Totem and Taboo was about the lives of savages and their link to childhood neurosis. It also included Freud's thoughts about mourning. Recent archaeological findings at Göbekli Tepe show us how humans at Stone Age built their sanctuaries 11.000 years ago. Dozens of

anthropomorphic T shaped megaliths could symbolize lost leaders and hunters found at the site. Various illustrations figure on them, which are about wild animals from Anatolia. The illustrations could demonstrate the usage of tattoos, which have similar psychic functions as totemic sculptures and illustrations on them. Among these psychic mechanisms, mourning process has a special place. As the relations between hunters and preys, humankind had to mentalize concepts of death, afterlife and soul, all of which contain aggressive elements. Through this creative psychic work ego functions of the individual had developed and the foundation of social life had gained a construction that could proceed in time.

Dream and Phantasy in the Days of Fascism / Talat Parman

Charlotte Beradt published "The Third Reich of Dreams" in 1981, where she depicted dreams that she collected in Germany during the Nazi fascism period (1933-1939). These dreams give us important clues as to what the effects of an oppressive regime are on the individual's psychic life. It is beyond doubt that the aim of an ideology that is fed by violence is to abolish private life. Everything and everyone is spied on. However, dreams and sometimes phantasies are maybe the only means that the individual psyche can hide from the fascist. In an external reality dominated by violence, dreams can sometimes create internal psychic scenes where it is possible to express the wish of a long-awaited peace and silence.

Supervision: an Indispensable and Unavoidable Space Creating a Link in the Supervisory Space / Silvia Resnizky

In this article Silvia Resnizky makes a comprehensive description of the supervision process, in its different forms, describing the supervisor, as a virtual third participant, operating in the analyst's mind as a symbolic mediator. She states that in the process of the construction of the analytical identity, the search for supervisors and the creation of spaces to revise clinical material are extremely important. The supervisory framework and its process constitute a setting which is conducive to the transmission and understanding of psychoanalysis and its practice, providing a bridge between the public and the private setting. In this sense, supervision stands neither within nor outside but "in between" the psychoanalytic process. She also emphasizes the

importance of clinical working groups as well as self-management supervision groups to provide the possibility to enhance the solidarity between the members and to build fraternal links.

Fraternal Links: Peer Group Support as a Psychoanalytic Tool in the Developmental Process of Becoming and Remaining an Analyst / Silvia Resnizky

In this presentation Silvia Resnizky includes ideas from two of the chapters, namely "The Fraternal Dimension" and "Among Psychoanalysts" of the book *Clinical Devices in Psychoanalysis* written by her in co-authorship with Susana Mauer and Sara Moscona, published in 2014 in Buenos Aires. There are mainly two aims in her essay; first to shed a light on the fraternal dimension or the fraternal complex, as described by Kancyper, and the way it can be worked or used clinically, and second to highlight peer group support as a psychoanalytic tool in the developmental process of becoming and remaining an analyst.

ISBN 978-605-9911-27-6

ISBN 975-6947-36-5 [TK. No.]
ISBN 978-605-9911-27-6 [33. Cilt]